

Skolans betydelse för barns och ungas psykiska hälsa

– en studie baserad på den nationella
totalundersökningen i årskurs 6 och 9
hösten 2009

Du får gärna citera Socialstyrelsens texter om du uppger källan, exempelvis i utbildningsmaterial till självkostnadspris, men du får inte använda texterna i kommersiella sammanhang. Socialstyrelsen har ensamrätt att bestämma hur detta verk får användas, enligt lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk (upphovsrättslagen). Även bilder, fotografier och illustrationer är skyddade av upphovsrätten, och du måste ha upphovsmannens tillstånd för att använda dem.

Artikelnr 2012-5-15

Publicerad www.sociastyrelsen.se, maj 2012

Förord

År 2009 genomfördes en nationell totalundersökning bland elever i årskurs 6 och 9 i Sverige. Syftet med undersökningen var att kartlägga den psykiska hälsan hos landets elever och under några höstveckor besvarades enkäten av drygt 172 000 elever i 3 200 skolor. Statens folkhälsoinstitut har redovisat resultaten till kommuner, landsting och regioner, samt publicerat en samlad beskrivning av resultaten på nationell nivå.

Socialstyrelsen har i uppdrag att följa och studera barns och ungas psykiska hälsa. Syftet med den här rapporten är att bidra till ökad kunskap om förhållanden som kan ha betydelse för detta, och därmed att ge underlag till förebyggande insatser. Resultaten baseras på enkätsvar från elever i årskurs 6 och 9 som deltog i den nationella totalundersökningen hösten 2009, som har kompletterats med uppgifter om skolorna från Skolverkets databas. Rapporten är utarbetad av Socialstyrelsen i samarbete med forskare vid Centre for Health Equity Studies (CHESS) vid Stockholms universitet och Karolinska Institutet, samt vid Hälsouniversitetet, Linköping. Kapitlen beskriver fristående studier och rapportens ”vi” avser författarna. De presenteras på nästa uppslag.

Rapporten vänder sig i första hand till aktörer som är verksamma inom områden som har betydelse för barns och ungas psykiska hälsa på nationell och regional nivå.

Eva Wallin

Enhetschef

Enheten för Välfärdsanalys,
Avdelningen för statistik och uppföljning,
Socialstyrelsen

Författare

Kapitelrubrik

1. Ålder i förhållande till skolstart
2. Köns- och årskursskillnader i självrapporterade psykiska symptom enligt SDQ
3. Beteendeproblem bidrar till utsatthet för mobbning och psykisk ohälsa
4. Integration och utländskt ursprung
5. Barn med växelvis boende
6. Barn som inte bor med föräldrar
7. Utsatthet i högpresterande skolor

Marie Berlin har varit projektledare. Bitte Modin har bistått med handledning vid flernivåanalyserna.

a) Socialstyrelsen

b) Hälsouniversitetet, Linköping

c) Centre for Health Equity Studies (Chess)

d) Stockholms universitet

Författare

Per A. Gustafsson ^{a, b}
Anders Hjern ^c

Per A. Gustafsson ^{a, b}
Bitte Modin ^c

Bitte Modin ^c

Anders Hjern ^c

Malin Bergström ^c

Marie Berlin ^{a, d}

Marie Berlin ^{a, d}

Innehåll

<i>Förord</i>	3
<i>Sammanfattning</i>	9
<i>Inledning</i>	11
Rapportens syfte	11
Studerade utfall	12
Läsinstruktioner	15
Referenser	15
<i>1. Ålder i förhållande till skolstart</i>	16
Sammanfattning	16
Introduktion	16
Ålder vid skolstart	16
Att börja senare eller gå om en klass	17
Frågeställning	18
Metod	18
Resultat	18
Födda i början eller slutet av året	18
Ett år yngre eller äldre än klasskamraterna	19
Diskussion	20
Referenser	21
<i>2. Kön- och årskursskillnader i självrapporterade psykiska symptom enligt SDQ</i>	22
Sammanfattning	22
Introduktion	23
Psykiska problem hos flickor och pojkar	23
Psykiska symptom och upplevd funktionspåverkan	24
Skolmiljöns betydelse för flickor och pojkar	24
Frågeställning	25
Metod	25
Resultat	27
Årskurs- och könsskillnader i funktionspåverkan	27
Funktionspåverkan i relation till inåtvända och utåtriktade problem	27
Funktionspåverkan i skolarbetet	28
Diskussion	35
Referenser	36
<i>3. Beteendeproblem bidrar till utsatthet för mobbning och psykisk ohälsa</i>	40
Sammanfattning	40
Introduktion	40

Mobbning, beteendeproblem och hälsobesvär	41
Skolkontextens betydelse för mobbning och hälsa	42
Frågeställningar	43
Metod	44
Resultat	45
Utsatthet för mobbning	45
Mobbning, uppförandeproblem och psykisk ohälsa	47
Diskussion	50
Referenser	51
4. Integration och utländskt ursprung	55
Sammanfattning	55
Introduktion	56
Metod	57
Resultat	61
Diskussion	67
Begränsningar	69
Implikationer	69
Referenser	69
5. Barn med växelvis boende	71
Sammanfattning	71
Introduktion	71
Frågeställning	73
Metod	73
Resultat	74
Boendeformer efter en föräldraseparation	74
Livskvalitet och psykisk hälsa i relation till boendeform	76
Mobbning och skoltillfredsställelse i relation till boendeform	79
Diskussion	80
Referenser	81
6. Barn som inte bor med föräldrar	83
Sammanfattning	83
Introduktion	83
Utsatta barn	84
Frågeställning	85
Metod	85
Resultat	87
Diskussion	95
Begränsningar	97
Referenser	98
7. Utsatthet i högpresterande skolor	102
Sammanfattning	102
Introduktion	102
Skolresultat och psykisk ohälsa	103

Frågeställning	104
Metod	104
Resultat	105
Diskussion	113
Begränsningar	115
Referenser	116
<i>Bilaga 1. Metod</i>	<i>118</i>
Datamaterial	118
Kapitel 1	118
Kapitel 2	118
Kapitel 3	119
Kapitel 4	121
Kapitel 5	121
Kapitel 6	122
Kapitel 7	122
Analysmetoder	123
Logistisk regression	123
Z-transformering	123
Flernivåanalys	123
Referenser	124
<i>Bilaga 2. Variabler och utfallsmått</i>	<i>125</i>
Variabler på elevnivå	125
SDQ	125
KIDSCREEN	128
PSP	130
Övriga	130
Variabler på skolnivå	131
Från enkäten	131
Från Skolverkets databaser	131
Referenser	133
<i>Bilaga 3. Enkätfrågor</i>	<i>134</i>

Sammanfattning

Rapporten presenterar analyser av mobbning, psykisk hälsa och livskvalitet hos sjätte- och niondeklassare. Analyserna baseras på den nationella undersökning, även kallad Grodan, som gjordes hösten 2009 av Statistiska centralbyrån på uppdrag av Socialdepartementet. Socialstyrelsen har utarbetat rapporten i samarbete med forskare vid Centre for Health Equity Studies (CHESS) i Stockholm och Hälsouniversitetet i Linköping.

- **Skolkontextuella förhållanden**, det vill säga förhållanden på skolan som är oberoende av elevens egna förhållanden, har betydelse för elevers psykiska hälsa, livskvalitet och utsatthet för mobbning. Det är särskilt påtagligt för symptom som är kopplade till relationer och samspel. En hög andel elever med beteendeproblem på skolan kunde knytas till ökad risk för mobbning, och bland sjätteklassarna även till hälsobesvär, oberoende av elevens egen grad av beteendeproblem. Likaså förefaller en hög koncentration av mobbade elever på skolan vara kopplad till negativa hälsoeffekter även för elever som inte är mobbade. Att främja kamratrelationer och motverka mobbning är därför betydelsefullt inte bara för en liten grupp elever utan något som tycks gynna elevhälsan på skolan i sin helhet.
- **Utlandsfödda elever med flyktingursprung** rapporterar högre nivåer av psykisk ohälsa än andra elever. Det bekräftar tidigare svenska studier som visat att elever som kommer som flyktingar till Sverige är en sårbar grupp för att utveckla psykisk ohälsa. Särskilt sårbara är flyktigbarn som inte bor med sina föräldrar, där den rapporterade nivån av psykisk ohälsa är mycket hög. Den psykiska hälsan är samtidigt något bättre för flickor som fötts i Sverige med invandrade föräldrar, inklusive flyktigföräldrar, jämfört med flickor som har svenskt ursprung.
- **På skolor som domineras av elever med svenskt ursprung** är elever med utländskt ursprung ofta utsatta för mobbning och rapporterar överhuvudtaget sämre kamratrelationer. Detta leder i sin tur till en sämre psykisk hälsa för barn med utländskt ursprung i dessa skolor. Det segregerade boendet bidrar sannolikt till detta eftersom det begränsar kontakten mellan barn med olika ursprung under barndomen. Skolpersonal bör göras medvetna om att elever med utländskt ursprung har högre risk att utsättas för mobbning i dessa skolor, och agera kraftfullt för att motverka detta.
- **Elever som inte bor med föräldrar** är betydligt mer utsatta för mobbning och har högre förekomst av psykisk ohälsa än andra elever, särskilt i årskurs 9. Bristande föräldrarrelationer svarar för en betydande del av deras överrisker. Både bland barn som bor med föräldrar, och barn som inte gör det, har också bristande ekonomiska resurser samband med psykisk ohälsa och utsatthet för mobbing. De som inte bor med föräld-

rar upplever dock i högre grad än andra barn att de inte har tillräckligt med pengar för att göra samma saker som sina kompisar. Genom att materiella resurser har hög överförbarhet till andra resurser har de stor betydelse för ungas självkänsla och möjligheter att upprätta kamratrelationer. Det är därför en viktig faktor för ungas villkor under uppväxten.

- **På högpresterande skolor** är förekomsten av psykisk ohälsa och risken att utsättas för mobbning lägre än på skolor med sämre genomsnittsresultat på det nationella provet i matematik i årskurs 9. För elever som inte bor med föräldrar är förhållandet dock det omvända så att de är mer utsatta på dessa skolor. Resultaten pekar på att utsatta barn inte per automatik får del av de gynnsamma förhållanden som finns på skolor med hög kunskapsnivå. Skolan och samhället måste bli bättre på att stötta och bevaka att utsatta barn inte faller ur de generella stödsystem som finns.
- **Ungdomar med växelvis boende** löper lägre risk för låg livskvalitet, bristande tillfredsställelse i skolan, psykisk ohälsa och mobbning än ungdomar med andra boendeformer efter en separation mellan föräldrarna. Jämfört med unga i kärnfamiljer har dock ungdomar med separerade föräldrar större problem. Men de 10 procent som bor växelvis rapporterar genomgående bättre förhållanden än unga som bor enbart eller mest med den ena av sina föräldrar. En del av förklaringen har samband med ungdomarnas tillfredsställelse med relationen till föräldrarna och de egna ekonomiska resurserna. Att ha tillgång till båda föräldrarna på vardagsbasis förefaller alltså gynnsamt för ungas välmående.
- **Den relativa åldern**, det vill säga om man är född sent eller tidigt på året, var inte relaterad till psykisk hälsa. Resultaten ger således inte stöd för att en flexibel skolstart skulle vara en framgångsrik väg för att förebygga psykisk ohälsa, i alla fall inte för ungdomar i de åldrar som ingick i studien. Barn som var ett år yngre än sina klasskamrater, och som sannolikt börjat skolan ett år för tidigt, hade lika god psykisk hälsa som klasskamraterna. Däremot hade barn som var ett år äldre mer psykosomatiska besvär, mer problem med nedsatt sinnesstämning, mer beteendeproblem och sämre relation med kamrater. Att av olika skäl ha halkat efter åldersmässigt i grundskolan var förenat med sämre psykisk hälsa.
- **Självskattade psykiska problem**, enligt SDQ, har olika karaktär hos flickor och pojkar. Den totala problemnivån är dock relativt likartad. Äldre elever anger fler psykiska problem och högre grad av funktionspåverkan till följd av svårigheter med koncentration, känslor, beteende och kamratrelationer. Både flickor och pojkar anger att funktionspåverkan är störst i skolarbetet. Bland sjätteklassare störs pojkar i högre grad än flickor då de har emotionella besvär, medan flickor störs i högre grad än pojkar då de har uppförandeproblem. Ett liknande mönster finns också hos niondeklassare, men här är könsskillnaderna små i förhållande till emotionella besvär och stora i förhållande till uppförandeproblem. Den upplevda funktionspåverkan i skolan förefaller alltså vara mer påtaglig när eleven rapporterat "könsatypiska" besvär.

Inledning

Under hösten 2009 genomförde Statistiska centralbyrån på uppdrag av Socialdepartementet en nationell kartläggning av psykisk hälsa hos sjätte- och niondeklassare i Sverige. Undersökningen brukar kallas Grodan på grund av den bild av en groda som finns på flera ställen i frågeblanketten. I den här rapporten har vi valt att använda det namnet eftersom det är mycket kortare än ”den nationella totalundersökningen av barns och ungas psykiska hälsa”.

Grodan är resultat av ett utvecklingsarbete som utfördes av Socialstyrelsen, där Curt Hagquist vid Karlstads universitet var projektledare, och finns redovisat i en rapport till regeringen som publicerades år 2005 [1]. Inom ramen för det arbetet godkändes också studien av en forskningsetisk kommitté. Ansvar för uppföljningen delas mellan Folkhälsoinstitutet och Socialstyrelsen. Folkhälsoinstitutet har publicerat en resultatsammanställning på kommunnivå, och när antalen så tillåter, på skolnivå, som avser möta behovet av underlag för lokalt folkhälsoarbete [2]. De har även publicerat en samlad återrapportering till regeringen av undersökningens genomförande och resultat på nationell nivå [3]. Folkhälsoinstitutet har också ett uppdrag att bistå det lokala folkhälsoarbetet med kunskap om metoder som kan användas för att förbättra den psykiska hälsan hos barn och ungdomar. I Socialstyrelsens uppdrag ligger att göra data tillgängliga för forskare och myndigheter enligt gällande regelverk. Det finns också en önskan hos regeringen att Socialstyrelsen ska använda materialet till att fördjupa kunskapen om skolbarns psykiska hälsa. Denna rapport är en del av detta arbete.

Undersökningen genomfördes anonymt med information om skola och årskurs som lägsta identitet. Studien ger möjlighet att beskriva barns psykiska hälsa och välbefinnande i flera olika dimensioner, som exempelvis skol- och elevnivå. I den här rapporten studeras bland annat mobbning och relationer i skolan mot bakgrund av kontextuella skoleffekter. Information om skolornas egenskaper har hämtats från Skolverkets databaser SIRIS och SALSA.

Rapportens syfte

Syftet med rapporten är att öka kunskapen om faktorer på skolan, och i barns ursprung och boendeformer, som har betydelse för ungas psykiska hälsa och därmed att öka förutsättningarna till preventiva insatser i skolorna. Rapporten är utarbetad av Socialstyrelsen i samarbete med forskare vid Centre for Health Equity Studies (CHESS) och Hälsouniversitetet i Linköping. Kapitlen redogör för fristående studier och rapportens ”vi” avser författarna.

De flesta empiriska studier som gjorts om svenska skolbarns hälsa grundar sig på metoder som inte förmår ta hänsyn till att skillnader mellan skolor ofta speglar de skilda bakgrundsförhållanden som råder bland dess elever. Här finns alltså en risk att individuella skillnader, elever emellan, samman-

blandas med kontextuella skillnader mellan skolor. Flernivåanalys är en analysmetod som tar hänsyn till det här problemet genom att separera den variation som uppkommer på elevnivå från den som uppkommer på skolnivå. Till skillnad från traditionella statistiska metoder kan flernivåanalys alltså särskilja variationer och effekter på flera olika nivåer i skolstrukturen (se bilaga 1).

I och med att Grodan är en totalundersökning av praktiskt taget samtliga sjätte- och niondeklassare i Sverige ger den alltså möjlighet att, förutom effekter på elevnivå, även särskilja kontextuella effekter på skolnivå. I rapporten används flernivåanalys, men även andra metoder, för att belysa skolans betydelse för barns utsatthet för mobbning och förekomst av psykisk ohälsa.

Skillnader i förekomst av psykisk hälsa och utsatthet för mobbning bland flickor och pojkar, och barn med utländsk bakgrund och olika boendeformer, studeras särskilt. Rapporten avser inte att ge en heltäckande redovisning av resultaten från Grodan utan avgränsas till följande frågeställningar:

- Finns det skillnader mellan skolor beträffande förekomsten av olika typer av psykiska problem och utsatthet för mobbning?
- Hur skiljer sig rapporteringen åt mellan pojkar och flickor i årskurs 6 och 9 beträffande olika typer av psykiska problem, och den funktionspåverkan de uppges orsaka?
- Spelar omfattningen av beteendeproblem och mobbning på skolan någon roll för de enskilda elevernas psykiska hälsa?
- Hur påverkar skolans sammansättning av elever med svenskt respektive utländskt ursprung den psykiska hälsan och utsattheten för mobbning?
- Hur ser boendeformerna ut för barn med separerade föräldrar och vilka samband finns mellan växelvis boende och psykisk hälsa, livskvalitet, mobbning och skoltillfredsställelse?
- Vilka förhållanden i skolan och hemmet har samband med den höga förekomsten av psykisk ohälsa och utsatthet för mobbning som finns bland barn som inte bor med föräldrar?

Studerade utfall

Analyserna som presenteras i rapporten har begränsats till ett urval av utfall som rör livskvalitet, mobbning och psykisk hälsa. Utfallen har studerats separat för flickor och pojkar och för årskurs 6 och 9 där det har varit möjligt. Här nedan kommer en kortfattad beskrivning av de utfallsmått som används genomgående i rapporten, en utförlig beskrivning av samtliga analysvariabler finns i bilaga 2.

- **SDQ**
Strengths and Difficulties Questionnaire (SDQ) är ett bedömningsinstrument som fångar upp styrkor och svårigheter hos barn och ungdomar [5]. I Grodan användes självsvarsversionen av SDQ (se fråga 28 i bilaga 3) som mäter fyra psykiska problemområden (emotionella symptom, uppförandeproblem, hyperaktivitet/uppmärksamhets-

problem och problem i kamratkontakten), samt ett styrkeområde som benämns prosocialt beteende vilket exempelvis avser omtänksamhet och generositet. I instruktionen till frågorna anges att de avser de senaste 6 månaderna. Utöver frågorna om styrkor och svårigheter ingick frågor om upplevd funktionspåverkan (impact) som följd av svårigheter med känslor, koncentrationsförmåga, beteende och umgänge (fråga 29–33, se bilaga 3). Dessa har analyserats i förhållande till de psykiska problemområdena. Utfallen som analyseras är: Total problempoäng, Emotionella besvär, Hyperaktivitet, Uppförandeproblem, Problematiska kamratrelationer och Bristande prosocialt beteende. Utfallen behandlas dikotomt, det vill säga kan bara anta värdena 0 eller 1, och avser om eleven har ett värde på respektive delskala som ligger i den 90:e percentilen eller över, det vill säga tillhör de 10 procent som har de högsta värdena på problemskalorna.

- **Beteendeproblem**

Utfallet är en sammanslagning av två problemområden i Strengths and Difficulties Questionnaire (SDQ), dels området som behandlar uppförandeproblem med följande påstående: *Jag blir mycket arg och tappat ofta humöret. Jag gör ofta som jag blir tillsagd av vuxna. Jag slåss eller bråkar mycket. Jag kan tvinga andra att göra som jag vill. Jag blir ofta anklagad för att ljuga eller fusk. Jag tar saker som inte tillhör mig, t.ex. från skolan eller andra ställen.* Dels området som behandlar hyperaktivitet där följande påståenden ingår: *Jag är rastlös. Jag kan inte vara stilla länge. Jag har svårt att sitta stilla. Jag vill jämt vrida och vända mig. Jag har svårt att koncentrera mig. Jag är lättstörd. Jag tänker mig för innan jag gör olika saker. Jag kan koncentrera mig, göra klart det jag arbetar med.* Svartalternativen lyder: *Stämmer inte, Stämmer delvis och Stämmer helt.* Från dessa frågor skapades ett index som löper från 10 till 30, där 10 motsvarar den lägsta och 30 den högsta graden av beteendeproblem. Indexet har z-transformerats med medelvärde 0 och standardavvikelse 1. Utfallet är kontinuerligt och anges i z-värden.

- **Livskvalitet**

KIDSCREEN [4] är ett instrument som utvecklades i början av 2000-talet i samarbete av forskare i Sverige och tolv andra europeiska länder. Instrumentet mäter hälsorelaterad livskvalitet (i rapporten refererat som livskvalitet) utifrån aspekter av fysiskt, psykologiskt och socialt välbefinnande som barn och ungdomar beskrivit som betydelsefulla. KIDSCREEN består av 52 frågor (frågorna 9–27, se bilaga 3) som omfattar tio dimensioner: Fysiskt välbefinnande, Psykologiskt välbefinnande, Nedstämdhet (sinnesstämning), Självuppfattning, Självständighet, Fritid, Föräldrarelationer, Ekonomiska resurser, Socialt stöd och kamrater, Skola och Mobbning. I frågorna ombuds barnet tänka på hur förra veckan varit och ange sitt svar i ett av fem svarsalternativ. Från dessa frågor skapades ett index som löper från 52 till 260, där 52 motsvarar hög och 260 låg livskvalitet. Indexet har z-transformerats med medelvärde 0 och standardavvikelse 1. Utfallet är kontinuerligt och anges i z-värden.

- **Utsatthet för mobbning**

I rapporten används ett sammansatt mått som utgår från tre delfrågor i KIDSCREEN (se fråga 25 i bilaga 3): *Om du tänker på förra veckan: Var du rädd för andra elever? Blev du retad av andra elever? Blev du mobbad av andra elever?* Svarsalternativen är: *Aldrig, Sällan, Ibland, Ofta och Alltid*. Utifrån svaren på de tre delfrågorna beräknades en sammanlagd poäng där svarsalternativet Aldrig gav 1 poäng, svarsalternativet Sällan gav 2 poäng och så vidare till svarsalternativet Alltid som gav 5 poäng. Summan av svaren på de tre delfrågorna bildade ett index som löper från 3 (de som svarat Aldrig på alla tre delfrågor) till 15 (de som svarat Alltid på alla tre delfrågor). I analyserna definieras elever med ett indexvärde över 7 som utsatta för mobbning. Värdet är valt med utgångspunkt från att bara en liten grupp elever ska uppfylla kriteriet. Syftet med måttet är inte att mäta förekomsten av mobbning i hela populationen, utan att studera skillnader mellan olika elevgrupper och skolor. Knappt 5 procent av eleverna i Grodan har indexvärden som överstiger 7 och är enligt definitionen i rapporten utsatta för mobbning.

- **Nedsatt sinnesstämning**

Utfallet utgår från 13 delfrågor i KIDSCREEN om välbefinnande och nedstämdhet. Frågorna om välbefinnande lyder (fråga 12–13 i bilaga 3): *Om du tänker på förra veckan: Var ditt liv bra? Kände du dig glad över att leva? Kände du dig nöjd med ditt liv? Var du på gott humör? Kände du dig glad? och Hade du kul?* Svarsalternativen var: *Inte alls, Litegrann, Sådär, Mycket och Jättemycket*. Frågorna om nedstämdhet lyder (fråga 14–15 i bilaga 3): *Om du tänker på förra veckan: Kände du att allt du gör blir dåligt? Kände du dig ledsen? Kände du dig så nere att du inte hade lust att göra någonting? Kände du att allting i ditt liv blir fel? Kände du dig trött på allt? Kände du dig ensam? och Kände du dig pressad?* Svarsalternativen var: *Aldrig, Sällan, Ibland, Ofta och Alltid*. Från dessa frågor skapades ett index som löper från 13 till 65, där 13 motsvarar den bästa tänkbara och 65 den sämsta tänkbara sinnesstämningen. Indexet har z-transformerats med medelvärde 0 och standardavvikelse 1. Utfallet är kontinuerligt och anges i z-värden.

- **Psykosomatiska besvär**

PSP-skalan är ett instrument som har utvecklats av forskare vid Karlstads universitet [6]. Instrumentet består av följande åtta delfrågor (fråga 34 i bilaga 3): *Om du tänker på de senaste 6 månaderna: Har du känt att du haft svårt att koncentrera dig? Har du känt att du haft svårt att sova? Har du besvärats av huvudvärk? Har du besvärats av magont? Har du känt dig spänd? Har du haft dålig aptit? Har du känt dig ledsen? och Har du känt dig yr i huvudet?* Svarsalternativen är: *Aldrig, Sällan, Ibland, Ofta och Alltid*. Från dessa frågor skapades ett index som löper från 8 till 40, där 8 motsvarar den bästa tänkbara och 40 den sämsta tänkbara psykosomatiska hälsan. Indexet har z-transformerats med medelvärde 0 och standardavvikelse 1. Utfallet är kontinuerligt och anges i z-värden.

Läsinstruktioner

Kapitlen i rapporten inleds med en *sammanfattning* och därefter följer en *introduktion* som redogör för ett urval av tidigare studier samt ger en kort metodbeskrivning och presenterar frågeställningen. Därefter följer *resultatdelen* med detaljerad beskrivning av resultaten i tabeller och figurer. I anslutning till tabellerna finns faktarutor som beskriver hur analysresultaten ska tolkas. Kapitlen avslutas med en *diskussion* och en redogörelse för studiens begränsningar. *Bilaga 1* beskriver datamaterial och analysmetoder. *Bilaga 2* redogör för variablerna som ingår i analyserna. *Bilaga 3* redovisar svarsfördelningar efter kön och årskurs för de frågor i enkäten som ligger till grund för variablerna i analyserna.

Referenser

1. Socialstyrelsen. *Mätning av barns och ungdomars psykiska hälsa – förslag till nationella och återkommande undersökningar*. Socialstyrelsen 2005–107–1.
2. www.fhi.se
3. Statens Folkhälsoinstitut. *Kartläggning av psykisk hälsa bland barn och unga. Resultat från den nationella totalundersökningen i årskurs 6 och 9 hösten 2009*. Statens Folkhälsoinstitut, Östersund 2011, R 2011:09.
4. Ravens-Sieberer U, Gosch A, Rajmil L, Erhart M, Bruil J, Power M, et al. The KIDSCREEN-52 quality of life measure for children and adolescents: psychometric results from a cross-cultural survey in 13 European countries. *Value Health*. 2008;11:645–58.
5. Goodman R, Meltzer H & Valley B. The Strengths and Difficulties Questionnaire: a pilot study on the validity of the self-report version. *European Child & Adolescent Psychiatry*. 1998;7:125–130.
6. Hagquist C. Psychometric Properties of the PsychoSomatic Problems Scale: A Rasch Analysis on Adolescent Data. *Social Indicators Research*. 2008;86:511–23.

1. Ålder i förhållande till skolstart

Sammanfattning

I detta kapitel undersöks om den relativa åldern (det vill säga om man är född sent eller tidigt på året, eller om man går i en annan årskurs än den vanliga för sin ålder) har betydelse för självrapporterade psykiska symptom och upplevd livskvalitet hos elever i sjätte och nionde klass i svensk grundskola. I analyserna inkluderades enbart Sverigefödda barn, då det i gruppen barn födda utomlands är vanligt att man inte går i "rätt" årskurs på grund av skolgången i det land man kommer från, framför allt gäller det flyktingbarn.

Resultaten ger inte stöd för att en flexibel skolstart skulle vara en framgångsrik väg för att förebygga psykisk ohälsa, i alla fall inte för ungdomar i de åldrar som ingick i den här studien. Den relativa åldern inom en årskurs var inte relaterad till den psykiska hälsan vid 12 respektive 15 års ålder. Barn som var ett år yngre än sina klasskamrater, och som sannolikt börjat skolan ett år för tidigt, hade lika god psykisk hälsa som klasskamraterna. Däremot hade barn som var ett år äldre mer psykosomatiska besvär, oftare nedsatt sinnesstämning, mer beteendeproblem och sämre relationer med kamrater. Att av olika skäl ha halkat efter åldersmässigt i grundskolan var förenat med sämre psykisk hälsa.

Introduktion

Ålder vid skolstart

I Sverige börjar barn förskoleklass på höstterminen det år de fyller sex år och första klass det år de fyller sju år. Det innebär att ett barn som är fött i december är 11 månader yngre än ett barn i samma klass som är fött i januari. Nyligen har en statlig utredning [1] diskuterat frågan om flexibel skolstart, det vill säga att barn födda i slutet av året skulle börja i skolan efter årsskiftet i stället för i augusti. Utformningen av olika länders förskole- och skolsystem samt ålder för skolstart, beror huvudsakligen på historiska traditioner. Nya Zeelands och Englands system nämns ofta i samband med diskussionen om flexibilitet vid skolstarten. Våra grannländer Danmark och Norge, vilkas skolsystem i mångt och mycket liknar det svenska systemet, har infört flexibel skolstart. Noteras kan att flexibel skolstart inte nödvändigtvis betyder att elever födda sent på året går åtskilt från elever födda i början på året. Internationellt sett sker avslutningen av den obligatoriska skolan i regel vid samma tidpunkt för alla barn, vid skolårets slut. Man tar oftast ställning till vilken årskurs det enskilda barnet ska hänföras till under första eller andra skolåret.

Nuvarande svenska bestämmelser om start i förskoleklass och grundskola medger också en betydande flexibilitet. Möjligheten att börja grundskolan är visserligen begränsad till höstterminsstart för sex- och sjuåringar men kan, om särskilda skäl föreligger, medges för åttaåringar. Förskoleklassen där-

emot är inte begränsad till höstterminsstart. Endast 1 procent av eleverna i grundskolans årskurs 1 har de senaste åren varit ett år yngre än vid reguljär skolstart, det vill säga börjat skolan det kalenderår de fyllde sex år. Lika små andelar har utgjorts av fem- respektive sjuåringar i förskoleklassen, där majoriteten började det kalenderår de fyllde sex år [1]. Utredningen konstaterar att de bestämmelser som reglerar starten i förskoleklass och grundskola inte tycks vara särskilt väl kända.

I en engelsk effektutvärdering citerad av SOU [1] har information om elevers ålder vid skolstart och deras testresultat använts för att studera effekter av absolut ålder, skolstartsålder, tid i skolan och relativ ålder. Data innehåller alla barn i den statliga engelska skolan mellan fem och 18 års ålder. Som utfallsvariabler används det kognitiva provutfallet från ”Key Stage”, ett test som genomförs vid sju, elva, 14 och 16 års ålder. Barn födda i augusti jämförs med barn födda tidigare i årskullen. I England är augustibarn alltid yngst i klassen eftersom barn födda efter 31 augusti startar skolan nästa vårtermin. Författarna sammanfattar resultaten i tre punkter.

1. Både vad beträffar skolprestationer och kognitiv förmåga och i alla åldrar tyder huvudresultaten på att det finns signifikanta negativa effekter av att vara född i augusti, det vill säga av att vara yngst i klassen. Effekterna är störst när barnen börjar skolan och avtar med tiden, men är alltså signifikanta vid 16 och 18 års ålder när avgörande beslut om arbete och fortsatta studier fattas. Några framträdande skillnader mellan flickor och pojkar verkar inte förekomma.
2. När man börjat skolan är avgörande, åtminstone avseende tidiga kognitiva resultat. I allmänhet klarar sig augustibarn bättre (i varje fall inte sämre) om de börjar skolan i september än om de börjar på följande januari eller april. Tanken att det skulle vara bra för de yngre barnen att mogna några månader till verkar alltså inte stämma. Detta resultat gäller i högre grad för flickor än för pojkar.
3. Den huvudsakliga anledningen till att augustibarn presterar sämre på testerna är att de är yngre än exempelvis barn födda i januari, när testerna genomförs. Författarna analyserar också olika undergrupper, exempelvis uppdelat efter olika sociala faktorer, fördelat på kön. I stort sett verkar effekterna av relativ ålder vara oviktig.

Att börja senare eller gå om en klass

Om en elev upplevs vara omogen eller inte klarar av målen i förskoleklassen förekommer att man väljer att skjuta upp skolstarten ett år. Även efter skolstarten kan barn som har svårt att kunskapsmässigt hänga med sina jämnåriga kamrater erbjudas att gå om en klass. För barn som av olika skäl haft stor frånvaro, på grund av exempelvis sjukdom, flyttningar, familjehemsplacering, skolk eller undervisning under en tid i specialskola, kan inplacering i ordinarie klass ske i en årskurs under den man åldersmässigt borde höra till.

Internationellt har det ifrågasatts hur elever påverkas av att inte få följa med sin klass till nästa årskurs. Pagani m.fl. [2] fann att elever i kanadensisk Primary school (ungefär motsvarande lågstadiet i Sverige) som fick gå om ett år både presterade sämre skolmässigt och hade mer beteendeproblem vid 12 års ålder än sina jämnåriga kamrater. Utifrån de fynden argumenterar

man starkt emot att låta elever gå om en klass, och menar att det motverkar sitt syfte att underlätta barnens utveckling.

Att en elev får undervisning på en annan årskursnivå än den åldern anger är en form av individanpassad undervisning. På den ovan nämnda utredningens uppdrag [1] genomfördes fyra tematiserade kunskapsöversikter över svensk och internationell forskning: Barns utveckling och lärande, Ålder och skolstart, Sätt att organisera för att individanpassa skolgången och Förskoleklassen som övergångsform. Man fann inte något entydigt stöd för att elevers förutsättningar att utveckla ämneskunskaper samt sociala och emotionella kompetenser ökar genom individanpassad undervisning, såsom den oftast utformas i Sverige. Studier av undervisning i svenska skolor visar främst på en motsatt effekt till följd av en stark betoning på elevers "eget arbete". Det finns inte heller något tydligt vetenskapligt stöd för att bedriva undervisning i åldersblandade grupper. Lärandet i årskursblandade klasser har i stor utsträckning organiserats som "eget arbete", med lite tid för gemensamma samtal kring ett innehåll. De genomsnittliga resultatskillnaderna tycks inte vara stora mellan åldershomogena och åldersheterogena klasser. Däremot tycks vissa elevgrupper missgynnas i åldersblandade klasser, exempelvis svagpresterande elever.

Frågeställning

Har relativ ålder (om man är född sen eller tidigt på året, samt om man går i en annan årskurs än den vanliga för sin ålder) betydelse för självrapporterade psykiska symptom och upplevd livskvalitet hos elever i 6:e och 9:e klass i svensk grundskola?

Metod

Utfallen som analyseras i detta kapitel är psykosomatiska besvär, beteendeproblem och nedsatt sinnesstämning, samt delskalan kamratproblem i SDQ. Se bilaga 2 för detaljerad beskrivning av variablerna.

I analyserna inkluderades enbart Sverigefödda barn då det i gruppen barn födda utomlands är vanligt att man inte går i "rätt" årskurs på grund av skolgången i det land man kommer från, framför allt bland flyktingbarn. Vidare gjordes en kompletterande analys av barn som gick en årskurs lägre än den vanliga för sin ålder där elever som uppgett att de inte bodde med sina föräldrar var exkluderade (redovisas ej). Elever födda 1994 ("rätt" födelseår för årskurs 9) och 1997 ("rätt" födelseår för årskurs 6) delades in efter vilken månad de var födda. Eleverna var jämnt fördelade över de olika födelsemånaderna. Med hjälp av logistisk regression jämfördes barn födda i januari–februari, i mars–oktober och i november–december.

Resultat

Födda i början eller slutet av året

Vare sig i årskurs 6 eller årskurs 9 finns något mönster vad beträffar skillnad i förekomsten av psykiska symptom mellan elever födda i början jämfört med födda i slutet av året. Skillnaderna är så små att de inte kan tillmätas

någon betydelse, även för det fåtal utfallsmått där de når statistisk signifikans (tabell 1.1), se faktaruta under tabellen för beskrivning av hur analysresultaten tolkas.

Tabell 1.1. Självrapporterade psykiska besvär (z-värden) efter elevernas födelsemånad. Flickor respektive pojkar i årskurs 6 respektive årskurs 9, födda i Sverige 1997 (årskurs 6) och 1994 (årskurs 9). B-koefficient

	Födelse- månad	Årskurs 6		Årskurs 9	
		Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
Psykosomatiska besvär	jan–feb	0.01	-0.08***	0.01	0.02
	mars–okt (ref)	0	0	0	0
	nov–dec	-0.02	0.01	-0.06	0.01
Nedsatt sinnesstämning	jan–feb	0.03	-0.04*	0.02	0.02
	mars–okt (ref)	0	0	0	0
	nov–dec	-0.06*	-0.03	-0.07***	-0.02
Beteendeproblem	jan–feb	-0.04	-0.05	-0.05	-0.02
	mars–okt (ref)	0	0	0	0
	nov–dec	-0.01	0.00	-0.00	0.04*
Kamratproblem	jan–feb	-0.01	-0.02	0.01	-0.02
	mars–okt (ref)	0	0	0	0
	nov–dec	0.03	-0.02	-0.04**	-0.01
Antal		25 850	24 547	33 388	31 165

Mätvärdena är beräknade med linjär regression. Referensgruppen (ref) är elever födda mars–oktober och har mätvärdet 0. Modellerna är separata för flickor och pojkar i årskurs 6 och årskurs 9 och justerade för om eleven bor med en eller två föräldrar.

* Signifikant på 5%-nivån. ** Signifikant på 1%-nivån. *** Signifikant på 0,1%-nivån.

Linjär regressionsanalys

De kontinuerliga utfallen har analyserats med hjälp av linjär regression där mätvärdena (estimatens som skattar sambandets styrka) redovisas i form av b-koefficienter. B-koefficienten anger hur utfallet förändras om den oberoende (förklarande) variabeln ökar med en enhet. När den oberoende variabeln är grupperad, som exempelvis här efter födelsemånad, sätts värdet för en referensgrupp till 0 (här elever födda från mars till oktober). I tabell 1.1 redovisas exempelvis mätvärden för psykosomatiska besvär bland pojkar i årskurs 6. De som är födda tidigt på året (januari och februari) har en b-koefficient som är -0,08 och den är signifikant (statistisk säkerställd) på 0,1%-nivån. Detta tolkas som att det standardiserade indexet (z-värdet) för psykosomatiska besvär bland sjuåringar i genomsnitt ligger 0,08 standardavvikelse lägre bland dem födda tidigt på året, jämfört med referensgruppen (födda mars–oktober).

Ett år yngre eller äldre än klasskamraterna

Analys har också gjorts för de elever som gick i en annan klass än vad som var förväntat i deras ålder. För barn som var yngre är det rimligt att tro att de börjat första klass som sexåringar, de äldre kan antingen ha börjat grundskolan ett år senare eller gått om en klass. Betydligt fler pojkar (3 procent) än flickor (1,5 procent) var ett år äldre än sina klasskamrater medan fler flickor (2 procent) än pojkar (1 procent) var ett år yngre. Av flickorna i sjätte klass var 1 procent ett år äldre än sina klasskamrater och 2 procent ett

år yngre. Motsvarande andelar för pojkar var 3 procent äldre och 1 procent yngre. I nian var andelarna för flickor 2 procent respektive 2 procent och för pojkar 3 procent respektive 1 procent.

Att vara ett år yngre än sina klasskamrater verkar inte ha någon påtaglig negativ påverkan på den psykiska hälsan. Bland sjätteklassarna finns till och med en tendens till att de ett år yngre eleverna har färre beteendeproblem. De anger dock något mer kamratproblem (skillnaderna når statistisk signifikans för flickor). I nian skattar de tidiga skolstartarna genomgående mindre problem, vilket är mest uttalat för flickor (tabell 1.2).

De elever som stått över ett år skattar generellt betydligt mer problem i alla utfallsmått. I sexan uppger de överåriga flickorna mer problem än pojkarna. I nian är resultaten lika för könen utom för kamratproblem, där flickorna anger mer problem. Vid analys utan de elever som uppgett att de inte bodde med sina föräldrar kvarstod resultaten generellt (data ej redovisade), men skillnaden mellan flickor och pojkar utjämnades (tabell 1.2).

Tabell 1.2. Självrapporterade psykiska besvär (z-värden) efter förväntad årskurs. Flickor respektive pojkar i årskurs 6 respektive årskurs 9, födda i Sverige 1996–1998 (årskurs 6) och 1993–1995 (årskurs 9). B-koefficient

	Födelse- år	Årskurs 6		Årskurs 9	
		Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
Psykosomatiska besvär	Ett år äldre	0.22***	0.11***	0.13***	0.11***
	Förväntat	0	0	0	0
	Ett år yngre	0.02	0.04	-0.10**	-0.01*
Nedsatt sinnesstämning	Ett år äldre	0.25***	0.15***	0.15***	0.15***
	Förväntat	0	0	0	0
	Ett år yngre	0.03	0.05	-0.10**	-0.06
Beteendeproblem	Ett år äldre	0.31***	0.18***	0.16***	0.16***
	Förväntat	0	0	0	0
	Ett år yngre	-0.11*	-0.13	-0.14***	-0.13**
Kamratproblem	Ett år äldre	0.27***	0.20***	0.29***	0.14***
	Förväntat	0	0	0	0
	Ett år yngre	0.11*	0.10	0.00	0.10
Antal		26 669	25 595	34 662	32 539

Mätvärdena är beräknade med linjär regression. Referensgruppen (ref) är elever som går i den årskurs som är förväntad utifrån deras födelseår och har mätvärdet 0. Modellerna är separata för flickor och pojkar i årskurs 6 och årskurs 9 och justerade för om eleven bor med en eller två föräldrar.

* Signifikant på 5%-nivån. ** Signifikant på 1%-nivån. *** Signifikant på 0,1%-nivån.

Diskussion

Elever som är födda sent på året har inte mer psykisk problematik än elever födda i början på året. Det är möjligt att sådana skillnader kan finnas i lägre årskurser, och att den relativa omognaden där skulle kunna spela roll. Längre upp i grundskolan verkar relativ ålder inte spela någon roll för psykisk hälsa, något som också rapporteras i brittiska studier [1]. Resultaten ger inte stöd för att de försök med flexibel skolstart som diskuteras i SOU-utredningen skulle vara en framgångsrik väg för att förebygga psykisk ohälsa, i alla fall inte för ungdomar.

Att vara ett år yngre än klasskamraterna verkar inte heller ha någon påtaglig negativ påverkan på den psykiska hälsan. För flera utfallsmått finns till och med en tendens till mindre problem. Det är rimligt att tro att de tidiga startarna är välfungerande barn som är mogna för sin ålder, vilket skulle kunna förklara deras goda psykiska hälsa.

En relativt stor andel elever har av något skäl stått över en årskurs, detta är dubbelt så vanligt bland pojkar, totalt är 3 procent av pojkarna överåriga, jämfört med 1,5 procent av flickorna. Det bör påpekas att i dessa siffror är inte utlandsfödda barn inräknade, utan det handlar om barn som är födda och uppväxta i Sverige. Det är fullt tänkbart, eller kanske snarare troligt, att dessa elever börjat skolan senare eller stått över ett år, på grund av problem av något slag som i sig kan leda till psykisk ohälsa. Bland annat är barn som inte bor med föräldrar kraftigt överrepresenterade. Av de överåriga flickorna anger majoriteten att de inte bor med sina föräldrar, för pojkarna gäller det för knappt en tredjedel av sjätteklassarna och två tredjedelar av de som går i nian. Sannolikt beror den ökade psykiska ohälsan, framför allt för flickor, på faktorer som har medfört att man inte bor med sina föräldrar, snarare än att man är överårig i sin klass. För pojkarna kanske att gå om en klass är en åtgärd som prövas under de tidigare skolåren, medan deras problem i nian fått som konsekvens att de i hög utsträckning inte kan bo med sina föräldrar.

Referenser

1. I rättan tid? Om ålder och skolstart (SOU 2010:67). Hämtad från www.sweden.gov.se/sb/d/12492/a/154101.
2. Pagani L, Tremblay RE, Vitaro F, Boulerice B & McDuff P. Effects of grade retention on academic performance and behavioral development. *Dev Psychopathol.* 2001;13:297–315.

2. Könns- och årskursskillnader i självrapporterade psykiska symptom enligt SDQ

Sammanfattning

I detta kapitel studeras köns- och årskursskillnader i styrkor och svårigheter (SDQ) bland elever i årskurs 6 och 9. SDQ är ett bedömningsinstrument som används för att skatta psykiska problem hos barn och ungdomar rörande emotionella symptom, uppförandeproblem, hyperaktivitet och problem i kamratkontakten. Måttet tar även fasta på styrkor som benämns prosocialt beteende och avser positivt socialt samspel.

Den totala problempoängen på SDQ skiljer sig inte åt mellan könen i sexan, men i nian är andelen som uppvisar besvär något högre bland flickor än bland pojkar. Däremot finns stora skillnader i de typer av problem som flickor och pojkar rapporterar i båda årskurserna. Det är tre gånger så vanligt i årskurs 6, och fem gånger så vanligt i årskurs 9, att flickor klassificeras med emotionella problem som att pojkar gör det. På motsvarande sätt är det ungefär dubbelt så vanligt för pojkar i både årskurs 6 och 9 att klassificeras med uppförandeproblem. Hyperaktivitet är mer frekvent bland pojkar än flickor i sjätte, men inte i nionde, klass. Pojkar rapporterar också i högre grad än flickor problematiska kamratrelationer och bristande prosocialt beteende. Genomgående är andelen som anger problem högre i årskurs 9 än i årskurs 6. Niondeklassare och flickor rapporterar också generellt sett en större funktionspåverkan till följd av svårigheter med känslor, beteenden, koncentration och umgänge än sjätteklassare och pojkar. Både flickor och pojkar anser att de påverkas mest i skolarbetet.

Ett intressant resultat här är att sjätteklasspojkar i högre grad än jämnåriga flickor rapporterar skolrelaterad funktionspåverkan när de har emotionella besvär (37 procent jämfört med 29 procent) medan flickor förefaller störas mer i sitt skolarbete än pojkar då de har uppförandeproblem (32 procent jämfört med 25 procent). Ett liknande mönster kan också ses för niondeklassare, men här är könskillnaderna små i förhållande till emotionella besvär och stora i förhållande till uppförandeproblem. Den upplevda funktionspåverkan i skolan förefaller alltså vara mer påtaglig i de fall eleven har "köns-atypiska" besvär.

Med hjälp av flernivåanalyser finner vi signifikanta skolkontextuella skillnader i såväl SDQ som dess fem delskalor. Skillnader mellan skolor är störst beträffande uppförandeproblem, problematiska kamratrelationer och bristande prosociala beteenden, det vill säga symptom kopplade till relationer och samspel.

Introduktion

I detta kapitel analyseras svaren på formuläret om styrkor och svårigheter (SDQ: Strengths and Difficulties Questionnaire) [1–3]. SDQ är ett bedömningsinstrument som fångar upp beteendestörningar och emotionella störningar hos barn och ungdomar i åldern 4–16 år och som utvecklades under 1990-talet av barnpsykiatrikern Robert Goodman [1–5]. I Grodanenkäten ingick de 20 frågorna om olika psykiska symptom och beteenden i självsvarsversionen av SDQ för ungdomar (11–16 år) tillsammans med de fem frågorna om prosociala beteenden som avser positivt socialt samspel. Dessutom besvarades de kompletterande frågorna om upplevd funktionspåverkan till följd av svårigheter med känslor, koncentrationsförmåga, beteende eller umgänge. I instruktionen anges att frågorna avser hur eleven har haft det de *senaste 6 månaderna* och de besvaras genom att eleven kryssar för något av alternativen: Stämmer inte, Stämmer i viss mån eller Stämmer precis.

Formuläret bygger på erfarenheter från två andra etablerade och internationellt väl spridda instrument, nämligen Rutters formulär [6] och Child Behavior Checklist [7, 8]. Goodman har också utgått från det diagnostiska tänkandet bakom det psykiatriska diagnossystemet DSM-IV [9] då han konstruerade SDQ. Den svenska versionen är bearbetad och översatt av Hans Smedje med kollegor [10, 11]. SDQ har granskats av Metodguiden [12] på Socialstyrelsen och beskrivs där som “ett instrument avsett att screena beteendestörningar hos barn i åldern 4–16 år. Det har hög acceptans eftersom det är förhållandevis kort och har frågor inte bara om störningar utan också om styrkor”. Instrumentets psykometriska egenskaper har även ifrågasatts i en studie baserad på svenska ungdomar i åldern 12–18 år, där delskalan som mäter uppförandeproblem framhålls som särskilt problematisk [13].

SDQ mäter psykiska symptom, som emotionella besvär, uppförandeproblem, hyperaktivitet och uppmärksamhetsproblem (fortsättningsvis kallat hyperaktivitet) samt problem i kamratkontakten, men även styrkor som benämns prosocialt beteende och exempelvis avser omtänksamhet och generositet. Frågor från alla fem delområden adderas till delskalor. Total problempoäng erhålls genom att addera frågor från de fyra problemskalorna, medan styrkorna beskrivs med summan av de prosociala frågorna. Frågorna om upplevd funktionspåverkan summeras till en så kallad belastningspoäng [14]. I en studie av svenska ungdomar i åldrarna 14 och 15 år, baserad på självsvarsversionen av SDQ [15], anges ett gränsvärde för vad som bör betraktas som psykiska problem. Gränsvärdet utgick från de 10 procent ungdomar som hade de högsta problempoängen (det vill säga som låg i den 90:e percentilen och däröver, vilket motsvarar en total problempoäng från 17 och uppåt). I följande studie använder vi oss av detta gränsvärde.

Psykiska problem hos flickor och pojkar

Att flickor rapporterar sämre psykisk och psykosomatisk hälsa än pojkar finns väl dokumenterat i Sverige och de flesta andra länder i västvärlden [16–19]. Flickor har oftare sådana hälsobesvär som i litteraturen går under benämningen internaliserande (eller inåtvända) problem vilka kännetecknas av social osäkerhet, överdriven rädsla och oro, ångest och nedstämdhet.

Dessa tillstånd har också visat sig vara förknippade med kroppsliga symptom som magont och huvudvärk samt med olika typer av sömnbesvär [20]. Individerna upplever svårigheterna "inuti" sig själv och det är inte alltid som omgivningen lägger märke till dem. I det andra spektrumet av hälsorelaterade problem återfinns överaktivitet, uppmärksamhetsproblem, impulsivitet, trotsighet, olydighet och aggressivitet, de så kallade externaliserande (eller utåtriktade) problemen. Utmärkande för dessa är att de yttrar sig "utanför" barnet, det vill säga i relationer till andra människor eller riktat mot annans egendom. Ofta tycker barnet eller ungdomen själv sig inte ha några problem, utan att det är omgivningen som det är fel på [40]. Dessa beteenden har befunnits vara mer vanligt förekommande bland pojkar än bland flickor [21]. I skolmiljön uppmärksammas oftast störande, utåtriktade beteendeproblem, medan inåtvända problem inte i samma utsträckning observeras av lärare [22]. Då den här typen av problem många gånger innefattar en bristande förmåga att etablera sociala relationer har dessa barn och ungdomar också oftare problem med att skaffa och behålla vänner [23]. Många utåtriktade och inåtvända problem tenderar att bli mer påfallande under ungdomsåren [24–26], något som delvis kan förklara de fysiska, psykologiska och sociala förändringar som äger rum under denna fas i livet.

Psykiska symptom och upplevd funktionspåverkan

Ungdomar som är nedstämda, oroliga, trotsiga och okoncentrerade kan uppfattas som att de lider av psykisk ohälsa. Men ska man tala om psykisk ohälsa i strikt bemärkelse måste symptomen vara så pass allvarliga eller omfattande att de påverkar det dagliga livet. De flesta människor känner igen lättare tvångstankar, som att inte gå på skarvarna på en trottoar, men uppfattar sig självfallet inte som psykiskt sjuka för det. I DSM-IV [9] ingår också som krav för en psykiatrisk diagnos att det ska föreligga en påtaglig funktionspåverkan. I en svensk undersökning [27] med självsvärsversionen av Child Behavior Checklist [8] fann man att självskattade psykiska symptom i ganska låg utsträckning korrelerade med frågor i samma formulär om funktion. Rimligen har de ungdomar som både anger många psykiska symptom och hög grad av funktionspåverkan större problem än de som enbart beskriver psykiska symptom. Medan inåtvända problem kan förmodas vara mer kända för individen själv än för omgivningen kan situationen misstänkas vara den motsatta beträffande utåtriktade problem, det vill säga mer kända för omgivningen än för individen själv. Det ligger därför nära till hands att anta att ungdomar som upplever inåtvända symptom i högre utsträckning också skulle ange att symptomen påverkar deras funktionsnivå. Och omvänt att ungdomar med utåtriktade symptom i lägre utsträckning skulle göra det.

Skolmiljöns betydelse för flickor och pojkar

Trots att pojkar och flickor existerar sida vid sida i skolmiljön så kan upplevelsen och implikationerna av denna tänkas skilja sig åt mellan könen, inte minst till följd av de könsspecifika kamratkulturer som råder bland barn och ungdomar i skolåldern [28]. Goldberg [26] menar att könsskillnader i kamratrelationer kan vara en viktig orsak bakom flickors högre risk för inåtvän-

da problem. Flickors starkare behov av sluta sig samman i par [29] gör dem mer sårbara för inåtvända problem vid en eventuell konflikt med (eller förlust av) vännen. Flickor har också visats bekymra sig över händelser och känslor i större utsträckning än vad pojkar gör [30], samt att i högre grad anklaga sig själva för olika typer av relationsproblem som kan uppstå i vardagen [31]. Att flickor reagerar mer emotionellt på problem och bekymmer i omgivningen har också förts fram som en potentiell förklaring till deras förhöjda förekomst av psykisk ohälsa då detta innebär en mer omfattande exponering för stressfyllda situationer [30]. Ytterligare stöd för den här hypotesen är Fowlers och Christakis [32] fynd att emotioner såsom lycka och nedstämdhet "smittar" inom det egna nätverket. Empiriskt stöd för att flickor är mer känsliga för skolkontexten i termer av psykisk och psykosomatisk ohälsa har också kunnat fastslås i åtminstone två studier baserade på flernivåanalys [33, 34].

Frågeställning

Syftet med den här studien är att undersöka könsskillnader i SDQ och de fem delmått som instrumentet bygger på (emotionella besvär, hyperaktivitet, uppförandeproblem, kamratrelationer och prosocialt beteende) bland elever i årskurs 6 och 9. Vidare undersöks köns- och årskursskillnader i den funktionspåverkan som dessa hälsoaspekter uppges orsaka. Slutligen utforskas också skolkontextuella skillnader i förekomsten av dessa hälsobesvär.

De mer specifika frågeställningarna är:

- Finns det köns- och årskursskillnader i de sex olika hälsorelaterade aspekterna som SDQ-instrumentet fångar?
- Finns det köns- och årskursskillnader i funktionspåverkan av svårigheter med känslor, koncentrationsförmåga, beteende och umgänge?
- Uppger ungdomar med inåtvända symptom högre grad av funktionspåverkan än ungdomar med utåtriktade symptom?
- Finns det skillnader mellan skolor beträffande förekomsten av de sex olika hälsoaspekterna?

Metod

Samtliga utfall i analyserna baseras på de 20 frågorna om olika psykiska symptom och problem i självsvarsversionen av SDQ tillsammans med de fem frågorna om prosociala beteenden (fråga 28 i bilaga 3). De kompletterande frågorna om upplevd funktionspåverkan av olika svårigheter (frågorna 29–33 i bilaga 3) ingår också i analysen.

I analyserna har problempoängen på SDQ dikotomiserats (så att utfallen bara kan anta värdet 0 eller 1) enligt det svenska normalmaterialet för självsvarsversionen [15]. Där anges gränsvärden på totalskalan och delskalorna, för vad som bör betraktas som psykiska problem (i kapitlet används omväxlande begreppen symptom, besvär och problem beroende på vilken delskala som diskuteras). Gränsvärdet utgick från de 10 procent ungdomar som hade de högsta problempoängen (det vill säga som låg i den 90:e percentilen och däröver). I följande studie använder vi oss av dessa gränsvärden, som för det

mesta ligger nära problempoängen som motsvarar den 90:e percentilen i Grodan (den prosociala skalan är då omvänd). Gränsvärdena är desamma för flickor och pojkar i båda årskurserna.

När eleven besvarat de 25 problemfrågorna i SDQ följer en serie frågor om funktionspåverkan av svårigheter med känslor, koncentrationsförmåga, beteende och umgänge inom olika områden i livet: (1) om man själv besväras eller oroas av svårigheterna, (2) om svårigheterna stör vardagslivet hemma/i familjen, (3) med kamrater, (4) i skolarbetet, (5) vid fritidsaktiviteter och (6) om svårigheterna blir jobbiga för människor runtomkring. Det rör sig alltså om sex delfrågor med fyra svarsalternativ: Inte alls, Bara lite, Ganska mycket och Väldigt mycket. För att ett svar ska klassificeras som att det föreligger funktionspåverkan inom respektive område ska eleven ha uppgett att problemet stör honom eller henne Ganska mycket eller Väldigt mycket [14].

De utfallsmått som analyseras är total problempoäng, emotionella besvär, hyperaktivitet, uppförandeproblem, problematiska kamratrelationer och bristande prosocialt beteende. Endast kön analyseras och samtliga analyser genomförs separat för elever i årskurs 6 och 9. I tabell 2.1 redovisas medelvärden på de olika SDQ-skallorna för det totala analysurvalet och för elever som har psykiska symptom. En mer utförlig beskrivning av hur variablerna konstruerats finns i bilaga 2.

Tabell 2.1. Medelvärden på SDQ-skallorna för analysurvalet respektive för elever som har psykiska problem. Flickor och pojkar i årskurs 6 respektive 9.*

	Årskurs 6				Årskurs 9			
	Flickor		Pojkar		Flickor		Pojkar	
	Alla	Psykiska problem	Alla	Psykiska problem	Alla	Psykiska problem	Alla	Psykiska problem
Emotionella besvär	2,79	7,76	1,87	7,72	3,89	7,85	2,10	8,08
Hyperaktivitet	3,27	7,50	3,64	7,61	3,93	7,72	3,98	7,79
Uppförandeproblem	1,53	5,69	1,82	5,69	1,91	5,85	2,37	6,06
Kamratproblem	1,68	6,64	1,87	6,71	1,72	6,76	1,90	6,83
Total problempoäng	9,20	22,56	9,26	22,46	11,46	22,49	10,35	23,51
Bristande prosocialt beteende	1,58	6,63	2,35	6,62	1,82	6,82	2,82	7,02
Antal	33 197		33 003		41 100		40 740	

Total problempoäng, som kan anta värden mellan 0 och 40, utgörs av summan av delskalorna för emotionella besvär, hyperaktivitet, uppförandeproblem och kamratproblem. Delskalorna kan anta värden mellan 0 och 10.

** Enligt gränsvärden från det svenska normalmaterialet.*

I analyserna ingår 66 200 elever i årskurs 6 och 81 840 elever i årskurs 9. Bortfallet redovisas i bilaga 1. Det interna bortfallet ger endast upphov till marginella förändringar i de studerade utfallsvariablerna (se bilaga 1, tabell B1). Analyserna har genomförts med hjälp av logistisk regression och mätvärdena redovisas som oddskvoter (se faktarutor i anslutning till tabellerna för beskrivning av hur mätvärdena ska tolkas). Flernivåanalys har använts för att skilja de individuella och skolkontextuella variationerna åt [35, 36] (se bilaga 1).

Resultat

I figurerna 2.1–2.6 presenteras de olika utfallen för flickor respektive pojkar i årskurs 6 och 9. Av figur 2.1 framgår att andelen flickor och pojkar som har psykiska problem utifrån den totala poängen på SDQ inte skiljer sig åt i sexan (4 procent), medan den i nian är något högre bland flickor (7 procent) än bland pojkar (6 procent). I jämförelse med pojkar uppger flickor i betydligt högre grad med emotionella besvär (6 procent jämfört med 2 procent i sexan och 15 procent jämfört med 3 procent i nian, se figur 2.2). Pojkar uppger å andra sidan oftare än flickor med uppförandeproblem (6 procent jämfört med 4 procent i sexan och 14 procent jämfört med 7 procent i nian, figur 2.4). Även inom de flesta övriga områden uppger pojkar oftare med psykiska problem än flickor. Vidare uppger både flickor och pojkar oftare med psykiska problem i årskurs 9 än i årskurs 6 med avseende på såväl totalmättet som delskalorna.

Årskurs- och könsskillnader i funktionspåverkan

I figurerna redovisas även hur stor andel av dem som har psykiska problem som också uppger att svårigheter med känslor, koncentrationsförmåga, beteende och umgänge orsakar funktionspåverkan inom olika områden i livet. Niondeklassare uppger genomgående större funktionspåverkan av sådana svårigheter än sjätteklassare. För dem som har psykiska problem enligt totalmättet anger 82 procent av niondeklassflickorna och 72 procent av sjätteklassflickorna att olika svårigheter påverkar deras funktion inom ett eller fler av de angivna områdena. Motsvarande värden för pojkar är 59 procent respektive 62 procent. Det är alltså mycket påtagligt att flickor generellt rapporterar större funktionspåverkan än pojkar (Figur 2.1). Både flickor och pojkar anger med få undantag att funktionspåverkan är störst i skolarbetet. Ett annat viktigt område är hem och familj där flickorna uppger betydligt mer påverkan.

Funktionspåverkan i relation till inåtvända och utåtriktade problem

När det gäller dem som har emotionella besvär upplever flickor i ungefär samma grad som pojkar någon form av funktionspåverkan till följd av dessa olika svårigheter; 60 procent respektive 59 procent i årskurs 6 och 69 procent respektive 63 procent i årskurs 9 (figur 2.2). Både pojkar och flickor anger i mindre utsträckning någon form av funktionspåverkan när de har hyperaktivitet än när de har emotionella besvär. Pojkar med hyperaktivitet anger dock i klart lägre utsträckning funktionspåverkan jämfört med flickor; 36 procent respektive 44 procent i sexan och 46 procent respektive 65 procent i nian (figur 2.3).

I motsats till flickor anger pojkar i betydligt lägre grad funktionspåverkan när de har uppförandeproblem än när de har emotionella besvär. Bland sjätteklassarna anger 58 procent av flickorna och 37 procent av pojkarna någon form av funktionspåverkan när de har uppförandeproblem, medan motsvarande siffror för niondeklassarna uppgår till 68 procent respektive 40 procent (figur 2.4). Sammanfattningsvis anger därmed pojkar en större funk-

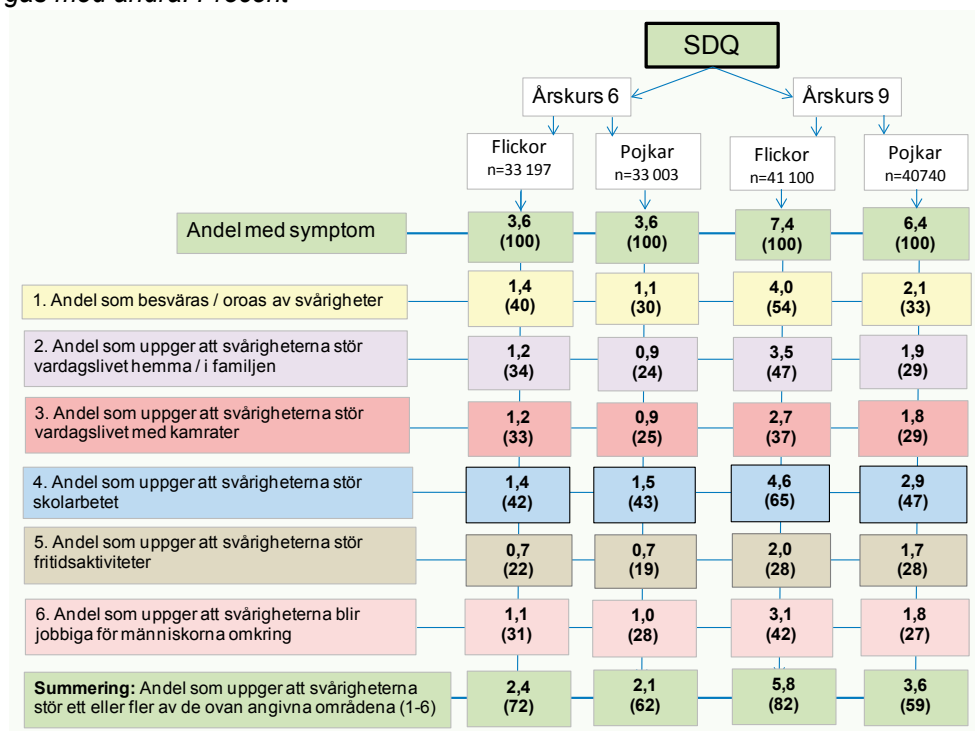
tionspåverkan när de har inåtvända symptom än när de har utåtriktade symptom, medan flickornas upplevda funktionspåverkan ligger på ungefär samma nivå oavsett vilken typ av besvär de har.

Funktionspåverkan i skolarbetet

När det gäller upplevd funktionspåverkan i skolarbetet kan man konstatera att skattningarna för samtliga som har psykiska problem ligger på en klart högre nivå i årskurs 9 för såväl pojkar som flickor (figur 2.2–2.6). För det övergripande måttet på SDQ finns det här inga könsskillnader bland sjätteklassarna (42 procent för pojkar och 43 procent för flickor), medan motsvarande värden i nian är betydligt högre för flickor (65 procent) än för pojkar (47 procent). Trots att inga könsskillnader i funktionspåverkan bland sjätteklassare kan uppvisas utifrån det övergripande måttet på SDQ finns det tydliga skillnader mellan könen beträffande delskalorna. Mest påtagligt här är att sjätteklasspojkar i högre grad än flickor rapporterar skolrelaterad funktionspåverkan när de har emotionella besvär (37 respektive 29 procent) medan flickor förefaller störas mer i sitt skolarbete än pojkar då de har uppförandeproblem (32 respektive 25 procent). Båda dessa skillnader är statistiskt signifikanta på 0,1 procents nivå. Ett liknande mönster finns även bland niondeklassarna men här är könsskillnaden mycket liten (och icke-signifikant) beträffande dem med emotionella symptom.

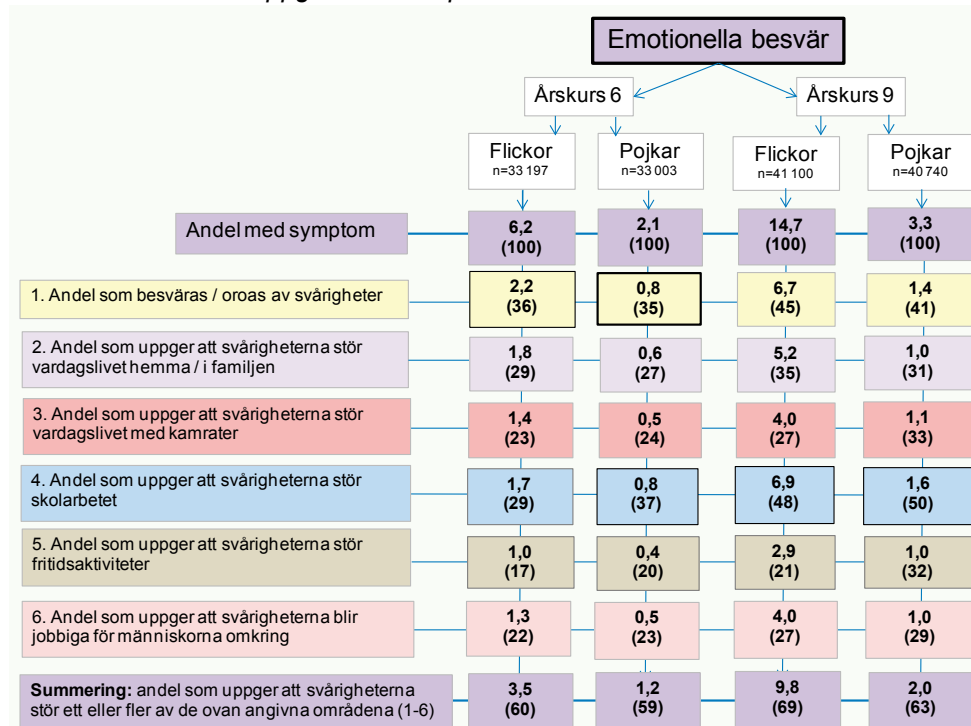
I årskurs 9 rapporterar flickor en högre grad av skolrelaterad funktionspåverkan än pojkar för så gott som samtliga kategorier av symptom. Undantaget är emotionella besvär, där den upplevda funktionspåverkan inte skiljer sig nämnvärt åt mellan pojkar (50 procent) och flickor (48 procent). Könsskillnaderna är störst bland dem som har uppförandeproblem och hyperaktivitet där 52 procent respektive 54 procent av flickorna uppger funktionspåverkan medan motsvarande värden för pojkar uppgår till 32 procent respektive 40 procent.

Figur 2.1. SDQ efter årskurs och kön. Andel som har symptom samt andel som uppger funktionspåverkan inom olika områden i livet till följd av svårigheter med känslor, koncentrationsförmåga, beteende eller med att komma överens och umgås med andra. Procent

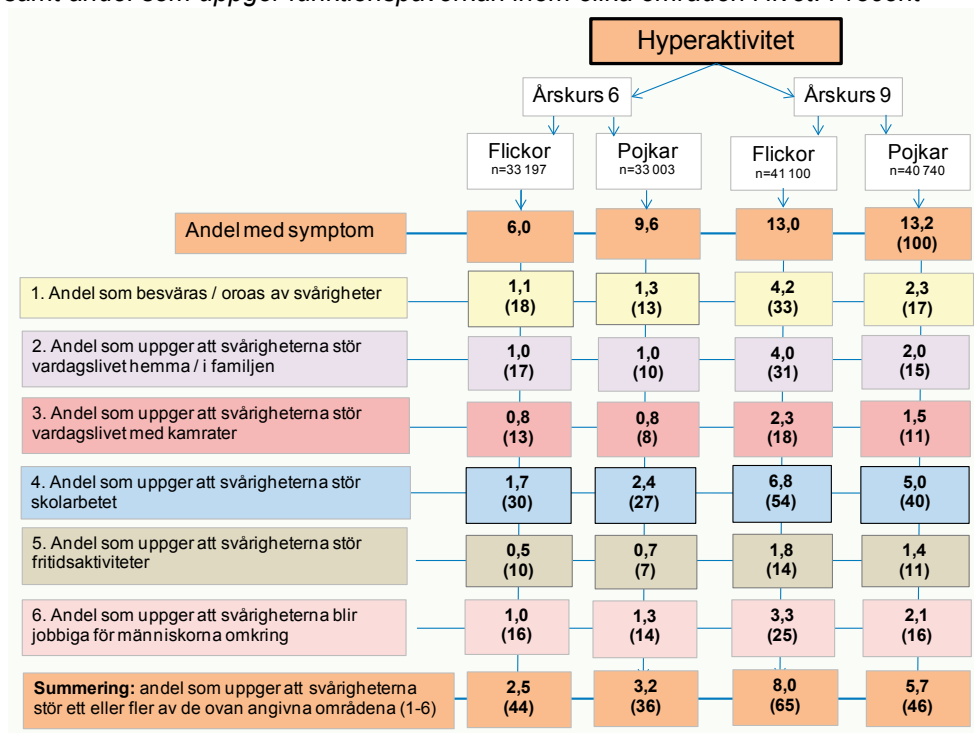
Procentvärden inom parentes avser andel av dem med symptom.

Figur 2.2. Emotionella besvär (SDQ) efter årskurs och kön. Andel som har symptom samt andel som uppger funktionspåverkan inom olika områden i livet. Procent

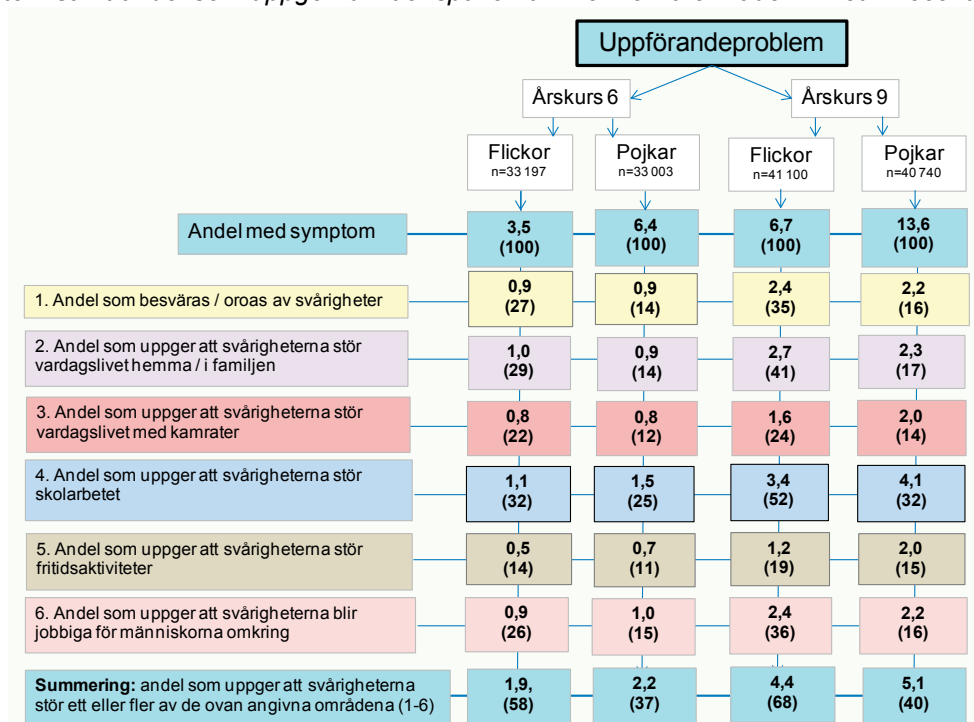
Procentvärden inom parentes avser andel av dem med symptom.

Figur 2.3. Hyperaktivitet (SDQ) efter årskurs och kön. Andel som har symptom samt andel som uppger funktionspåverkan inom olika områden i livet. Procent

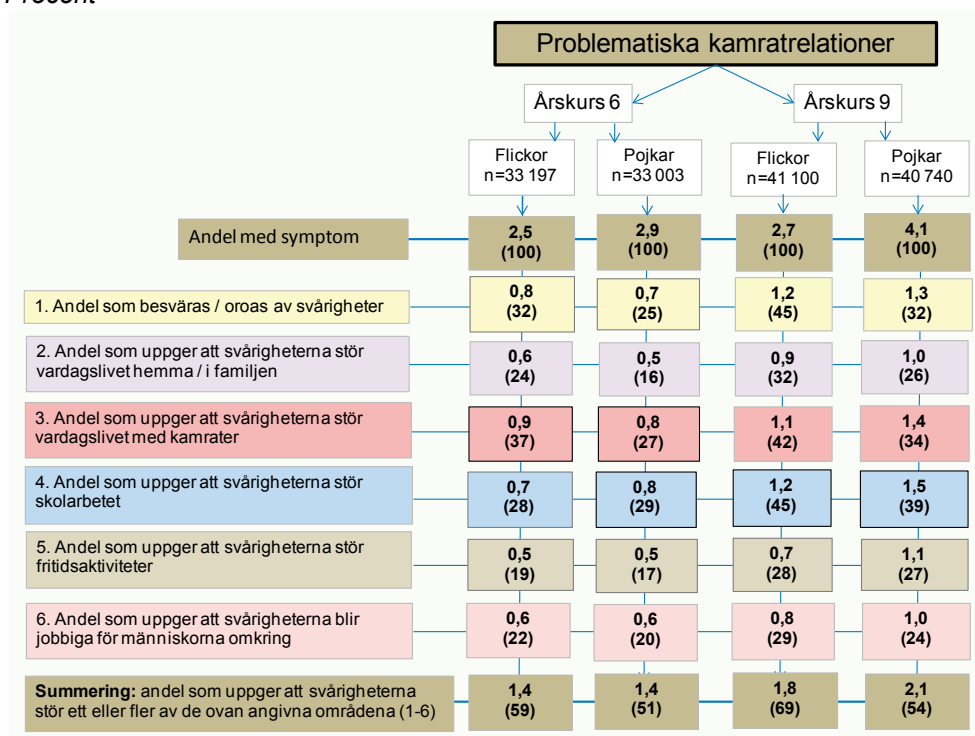
Procentvärden inom parentes avser andel av dem med symptom.

Figur 2.4. Uppförandeproblem (SDQ) efter årskurs och kön. Andel som har symptom samt andel som uppger funktionspåverkan inom olika områden i livet. Procent

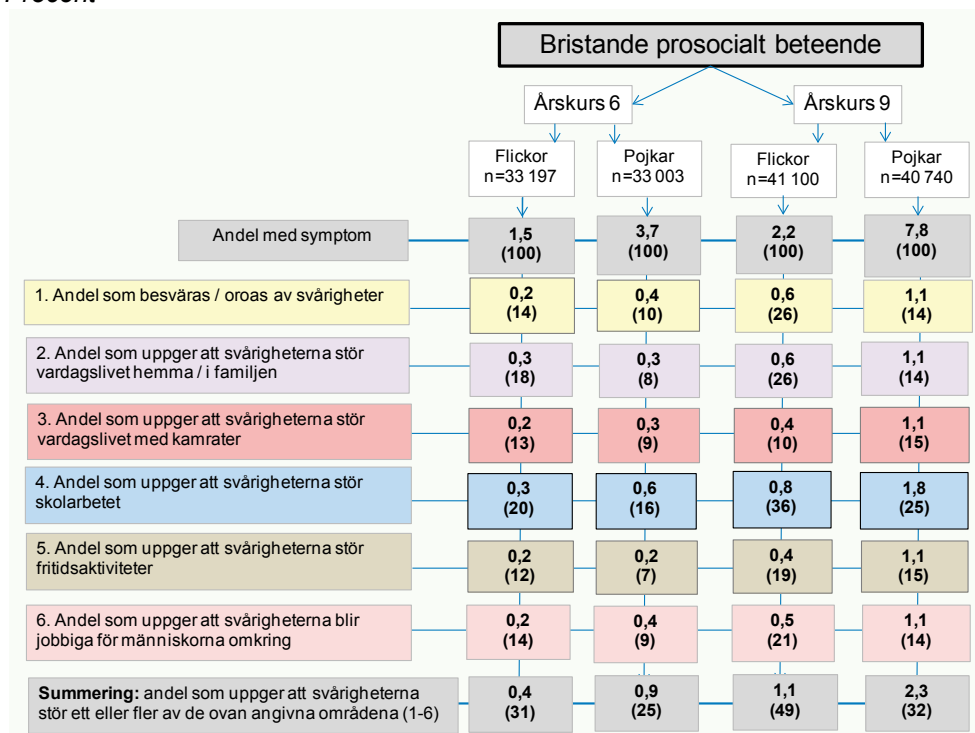
Procentvärden inom parentes avser andel av dem med symptom.

Figur 2.5. Problematiska kamratrelationer (SDQ) efter årskurs och kön. Andel som har symptom samt andel som uppger funktionspåverkan inom olika områden i livet. Procent

Procentvärden inom parentes avser andel av dem med symptom.

Figur 2.5. Bristande prosocialt beteende (SDQ) efter årskurs och kön. Andel som har symptom samt andel som uppger funktionspåverkan inom olika områden i livet. Procent

Procentvärden inom parentes avser andel av dem med symptom.

Flernivåanalys

Den modell som används är en så kallad random intercepts modell. För att bestämma om det finns en statistiskt säkerställd skolkontextuell variation anges en "tom modell". Den innehåller inga oberoende variabler, men tillåter variansen i beroendevariabeln att separeras i två komponenter, en för elevnivå och en för skolnivå, som vardera anger hur stor del oförklarad varians det finns i det studerade utfallsmåttet. Från denna information kan man dels fastställa om variationen på skolnivå är statistiskt signifikant och dels beräkna MOR (Median Odds Ratio). MOR kan beskrivas som medianförändringen i odds (här: för psykiska symptom) om elev skulle flyttas från en skola till en annan skola med högre risk [37]. MOR tillämpas vid analys av dikotoma utfall (t.ex. logistisk regression).

I tabell 2.3–2.8 presenteras resultaten från flernivåanalyserna separat för elever i årskurs 6 och 9. Från de tomma modellerna framgår att det finns statistiskt signifikanta skillnader mellan skolor i samtliga utfallsmått för både årskurs 6 och 9. Skillnaderna mellan skolor är större i årskurs 6 än i årskurs 9 med ett undantag: problematiska kamratrelationer. Bland sjätteklassare återfinns de lägsta skolkontextuella variationerna för emotionella besvär, hyperaktivitet och problematiska kamratrelationer. MOR-värdena ligger här på runt 1,30. Skillnaderna mellan skolor är mer påtagliga för det övergripande måttet på SDQ (MOR=1,47), uppförandeproblem (MOR=1,55) och bristande prosocialt beteende (MOR=1,81). Tittar man på separata beräkningar av MOR-värden för pojkar och flickor i årskurs 6 kan man konstatera att den skolkontextuella variationen generellt sett förefaller vara högre bland flickor, särskilt med avseende på bristande prosocialt beteende ($MOR_{flickor}=2,88$).

Även bland niondeklassarna återfinns den lägsta skolkontextuella variationen för emotionella besvär och hyperaktivitet. Här ligger MOR-värdena på drygt 1,20. Därefter följer totalmåttet på SDQ och uppförandeproblem med MOR-värden på omkring 1,40. Den högsta variationen återfinns för problematiska kamratrelationer (MOR=1,56) och bristande prosocialt beteende (MOR=1,70). Bland niondeklassarna förefaller den skolkontextuella variationen generellt sett vara mer påtaglig bland pojkar än bland flickor. Detta gäller främst för SDQ och emotionella besvär där skillnaderna mellan skolor är betydligt högre bland pojkar än bland flickor. Precis som för sjätteklassarna är skolvariationen för bristande prosocialt beteende emellertid störst bland flickorna ($MOR_{flickor}=2,36$).

I modell 1 redovisas könsskillnader i de olika symptomen. Bland sjätteklassare är det endast med avseende på emotionella besvär som flickor uppvisar fler problem än pojkar, medan en svagt förhöjd risk för det övergripande måttet på SDQ också framträder bland niondeklassflickorna. Flickor i årskurs 6 har tre gånger så höga odds och flickor i årskurs 9 har fem gånger så höga odds som pojkar att klassificeras med emotionella hälsobesvär. För totalmåttet på SDQ bland sjätteklassare och hyperaktivitet bland niondeklassare finns det inga signifikanta könsskillnader i det studerade materialet. Signifikanta överrisker för pojkar återfinns därmed för hyperaktivitet i sexan och med avseende på uppförandebesvär, problematiska kamratrelationer och bristande prosocialt beteende i både sexan och nian. Också här är könsskill-

naderna mer påtagliga i årskurs 9 än i årskurs 6 (med undantag för hyperaktivitet).

Logistisk regressionsanalys

De dikotoma utfallen har analyserats med logistisk regression, där mätvärdena (estimaterna) redovisas i form av oddskvoter. Oddskvoten ger en uppfattning om hur starkt sambandet är mellan den oberoende och beroende variabeln. Om exempelvis kön är den oberoende variabeln, och pojkar är referensgrupp med värdet 1, och emotionella besvär är den beroende variabeln, så tolkas en oddskvot på 1,30 som att oddset för att ha emotionella besvär är 30 procent högre bland flickor jämfört med pojkar.

I anslutning till mätvärdena som presenteras i resultatdelen anges även statistisk signifikans i form av asterisker. Antalet asterisker (*) visar om mätvärdet med 95 (signifikant på 5%-nivån), 99 (signifikant på 1%-nivån) eller 99,9 (signifikant på 0,1%-nivån) procents säkerhet avviker mer än slumpmässigt från populationens medelvärde.

För bristande prosocialt beteende uppvisar flickor i både sjätte och nionde klass på en fördel i relation till pojkar med oddskvoter på 0,39 respektive 0,27. Omräknat motsvarar det förhöjda oddskvoter för pojkar på 2,57 respektive 3,68. Även med avseende på uppförandeproblem är könsskillnaderna stora i de båda årskurserna. Här uppvisar sjätte- och niondeklasspojkar oddskvoter motsvarande 1,88 respektive 2,10 (omräknad från flickornas värden på 0,53 och 0,46). Likaså när det gäller problematiska kamratrelationer visar pojkarna på en nackdel i relation till flickorna. De (omräknade) oddskvoterna uppgår till 1,18 och 1,51 för sjätte- respektive niondeklasspojkar. Slutligen finner vi också signifikanta könsskillnader med avseende på hyperaktivitet i årskurs 6 (där oddskvoten för flickor ligger på 0,60). Detta motsvarar en överrisk för pojkarnas del på 67 procent.

Tabell 2.3. Psykiska symptom enligt total problempoäng på SDQ. Elever i årskurs 6 och 9. Oddskvoter (OR)

	Årskurs 6		Årskurs 9	
	Tom	Modell 1	Tom	Modell 1
Pojkar		1,00		1,00
Flickor		0,99		1,16***
Varians _{skola}	0,165***	0,165***	0,121***	0,121***
MOR _{skola}	1,47	1,47	1,39	1,39
MOR _{pojkar}	1,46		1,65	
MOR _{flickor}	1,65		1,37	

Mätvärdena är beräknade med logistisk regression (random intercept modell i två nivåer). Pojkar är referensgrupp (ref), och har mätvärdet 1. I analysen ingår 66 200 elever på 2 317 skolor (årskurs 6) respektive 81 840 elever på 1 437 skolor (årskurs 9).

*** Signifikant på 0,1%-nivå. ** Signifikant på 1%-nivå. * Signifikant på 5%-nivå

Tabell 2.4. Psykiska symptom enligt delskalan för emotionella besvär i SDQ. Elever i årskurs 6 och 9. Oddskvoter (OR)

	Årskurs 6		Årskurs 9	
	Tom	Modell 1	Tom	Modell 1
Pojkar		1,00		1,00
Flickor		3,03***		5,06***
Varians _{skolor}	0,088***	0,091***	0,051***	0,053***
MOR _{skola}	1,33	1,33	1,24	1,24
MOR _{pojkar}	1,47		1,50	
MOR _{flickor}	1,35		1,24	

Mätvärdena är beräknade med logistisk regression (random intercept modell i två nivåer). Pojkar är referensgrupp (ref), och har mätvärdet 1. I analysen ingår 66 200 elever på 2 317 skolor (årskurs 6) respektive 81 840 elever på 1 437 skolor (årskurs 9).

*** Signifikant på 0,1%-nivå. ** Signifikant på 1%-nivå. * Signifikant på 5%-nivå

Tabell 2.5. Psykiska symptom enligt delskalan för hyperaktivitet i SDQ. Elever i årskurs 6 och 9. Oddskvoter (OR)

	Årskurs 6		Årskurs 9	
	Tom	Modell 1	Tom	Modell 1
Pojkar		1,00		1,00
Flickor		0,60***		0,99
Varians _{skola}	0,076***	0,073***	0,043***	0,043***
MOR _{skola}	1,30	1,29	1,22	1,22
MOR _{pojkar}	1,29		1,23	
MOR _{flickor}	1,38		1,26	

Mätvärdena är beräknade med logistisk regression (random intercept modell i två nivåer). Pojkar är referensgrupp (ref), och har mätvärdet 1. I analysen ingår 66 200 elever på 2 317 skolor (årskurs 6) respektive 81 840 elever på 1 437 skolor (årskurs 9).

*** Signifikant på 0,1%-nivå. ** Signifikant på 1%-nivå. * Signifikant på 5%-nivå

Tabell 2.6. Psykiska symptom enligt delskalan för uppförandeproblem i SDQ. Elever i årskurs 6 och 9. Oddskvoter (OR)

	Årskurs 6		Årskurs 9	
	Tom	Modell 1	Tom	Modell 1
Pojkar		1,00		1,00
Flickor		0,53***		0,46***
Varians _{skola}	0,208***	0,205***	0,125***	0,125***
MOR _{skola}	1,55	1,54	1,40	1,40
MOR _{pojkar}	1,54		1,44	
MOR _{flickor}	1,72		1,49	

Mätvärdena är beräknade med logistisk regression (random intercept modell i två nivåer). Pojkar är referensgrupp (ref), och har mätvärdet 1. I analysen ingår 66 200 elever på 2 317 skolor (årskurs 6) respektive 81 840 elever på 1 437 skolor (årskurs 9).

*** Signifikant på 0,1%-nivå. ** Signifikant på 1%-nivå. * Signifikant på 5%-nivå

Tabell 2.7. Psykiska symptom enligt delskalan för problematiska kamratrelationer i SDQ. Elever i årskurs 6 och 9. Oddskvoter (OR)

	Årskurs 6		Årskurs 9	
	Tom	Modell 1	Tom	Modell 1
Pojkar		1,00		1,00
Flickor		0,84***		0,66***
Varians _{skola}	0,082*	0,080*	0,218***	0,214***
MOR _{skola}	1,31	1,31	1,56	1,55
MOR _{pojkar}	1,30		1,69	
MOR _{flickor}	1,55		1,81	

Mätvärdena är beräknade med logistisk regression (random intercept modell i två nivåer). Pojkar är referensgrupp (ref), och har mätvärdet 1. I analysen ingår 66 200 elever på 2 317 skolor (årskurs 6) respektive 81 840 elever på 1 437 skolor (årskurs 9).

*** Signifikant på 0,1%-nivå. ** Signifikant på 1%-nivå. * Signifikant på 5%-nivå

Tabell 2.8. Psykiska symptom enligt delskalan för bristande prosocialt beteende i SDQ. Elever i årskurs 6 och 9. Oddskvoter (OR)

	Årskurs 6		Årskurs 9	
	Tom	Modell 1	Tom	Modell 1
Pojkar		1,00		1,00
Flickor		0,39***		0,27***
Varians _{skola}	0,390***	0,398***	0,307***	0,321***
MOR _{skola}	1,81	1,82	1,70	1,72
MOR _{pojkar}	1,59		1,77	
MOR _{flickor}	2,88		2,36	

Mätvärdena är beräknade med logistisk regression (random intercept modell i två nivåer). Pojkar är referensgrupp (ref), och har mätvärdet 1. I analysen ingår 66 200 elever på 2 317 skolor (årskurs 6) respektive 81 840 elever på 1 437 skolor (årskurs 9).

*** Signifikant på 0,1%-nivå. ** Signifikant på 1%-nivå. * Signifikant på 5%-nivå

Diskussion

I det här kapitlet studerades köns- och årskursskillnader i SDQ och dess fem delskalor. För det övergripande måttet på SDQ fann vi att könsskillnaderna var obefintliga i årskurs 6 och måttliga i årskurs 9. Som väntat skiljde sig dock fördelningen mellan de olika psykiatriska symptomområdena väsentligt mellan könen. I enlighet med tidigare forskning fann vi att emotionella (eller inåtvända) besvär var mer vanligt förekommande bland flickor samt att uppförande- (eller utåtriktade) problem var mer vanligt bland pojkar. I årskurs 6 var det tre gånger så vanligt, och i årskurs 9 fem gånger så vanligt, för flickor att klassificeras med emotionella problem jämfört med pojkar. På motsvarande sätt var det ungefär dubbelt så vanligt för pojkar i både årskurs 6 och 9 att klassificeras med uppförandeproblem. Vidare förefaller hyperaktivitet vara mer frekvent bland pojkar i sjätte, men inte i nionde, klass. Pojkar rapporterade också i högre grad än flickor problematiska kamratrelationer och bristande prosocialt beteende.

I överensstämmelse med tidigare forskning [38] fann vi att niondeklassare genomgående klassificeras med psykiska problem oftare, samt upplever större funktionspåverkan av olika svårigheter, än vad sjätteklassarna gör. Vidare var det mycket påtagligt att flickor generellt skattar högre funktions-

påverkan än pojkar, särskilt i nian. De grupper som i högst utsträckning har psykiska problem enligt SDQ (flickor och niondeklassare) angav också i högre grad funktionspåverkan inom olika områden i livet.

Även typ av psykiskt symptom visade sig vara kopplad till graden av upplevd funktionspåverkan i båda årskurserna. För pojkar med inåtvända symptom var den självskattade funktionspåverkan påtagligt högre än för pojkar som uppgav övriga typer av psykisk problematik. Flickor skattade däremot funktionspåverkan i lika hög grad oavsett om de har utåtriktade problem eller inåtvända problem. Medan graden av upplevd funktionspåverkan bland dem som har inåtvända problem inte skiljer sig särskilt mycket åt med avseende på kön och årskurs, förefaller alltså pojkar som har utåtriktade symptom i betydligt mindre grad än flickor uppleva någon form av funktionspåverkan. Det område inom vilket både flickor och pojkar ansåg att olika svårigheter påverkade funktionen mest var skolarbetet. Ett intressant fynd här var att sjätteklasspojkar i högre grad än flickor rapporterade skolrelaterad funktionspåverkan när de har emotionella besvär (37 procent respektive 29 procent) medan flickor upplevde att skolarbetet påverkades mer än vad pojkar gjorde då de har uppförandeproblem (32 procent respektive 25 procent). Ett liknande mönster kunde också ses för niondeklassare, men här var könsskillnaderna betydligt mindre i relation till emotionella besvär (50 procent bland pojkar och 48 procent bland flickor) än i förhållande till beteendeproblem (32 procent bland pojkar och 52 procent bland flickor). Den upplevda funktionspåverkan i skolan förefaller alltså vara mer påtaglig i de fall eleven har ett "könsatypiskt" besvär. Dessa fynd överensstämmer med resultat från en amerikansk studie av barn i åldern 5–7 år som indikerar att barn med könsatypiska problembeteenden löper större risk att utsättas för mobbning i skolan [39]. Kanske har både lärare och kamrater svårare att hitta ett förhållningssätt till elever som inte följer vanliga könsroller.

Med hjälp av flernivåanalys fann vi signifikanta skolkontextuella skillnader i såväl SDQ som dess delskalor. Skillnaderna mellan skolor i andel besvär var större i årskurs 6 än i årskurs 9 med undantag för problematiska kamratrelationer. För emotionella besvär och hyperaktivitet var variationen mellan skolor relativt låg. Högre skolkontextuell variation återfanns för uppförandeproblem, kamratrelationer och prosocialt beteende. Skillnader mellan skolor återfanns alltså framför allt beträffande symptom kopplade till relationer och samspel. Dessa typer av svårigheter är sannolikt mer påverkbara av förhållanden i skolmiljön. Resultaten ger därför en fingervisning om de möjligheter som skolor har i att förebygga antisocial utveckling.

Referenser

1. Goodman R. Psychometric properties of the strengths and difficulties questionnaire. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry* 2001;40(11):1337–1345.
2. Goodman R, Meltzer H & Valley, B. The Strengths and Difficulties Questionnaire: a pilot study on the validity of the self-report version. *European Child & Adolescent Psychiatry* 1998;7(3):125–130.
3. Goodman R, Renfrew D & Mullick M. Predicting type of psychiatric disorder from Strengths and Difficulties Questionnaire (SDQ) scores in

- child mental health clinics in London and Dhaka. *European Child & Adolescent Psychiatry* 2000;9(2):129–134.
4. Goodman R. The Strengths and Difficulties Questionnaire: a research note. *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines* 1997;38(5):581–586.
 5. Goodman R, Ford T, Simmons H, Gatwarrs R & Meltzer H. Using the Strengths and Difficulties Questionnaire (SDQ) to screen for child psychiatric disorders in a community sample. *The British Journal of Psychiatry* 2000;177:534–539.
 6. Rutter M, Tizard J & Whitmore K. *Education, Health and Behavior*. New York: Wiley 1970.
 7. Goodman R & Scott S. Comparing the Strengths and Difficulties Questionnaire and the Child Behavior Checklist: is small beautiful? *Journal of Abnormal Child Psychology* 1999;27(1):17–24.
 8. Achenbach TM & Ruffle TM. The Child Behavior Checklist and related forms for assessing behavioral/emotional problems and competencies. *Pediatric Review* 2000;21:265–71.
 9. American Psychiatric Association. *Diagnostic and statistical manual of mental disorders*, 4 ed. Washington, DC, American Psychiatric Association 1994.
 10. Smedje H, Broman JE, Hetta J & von Knorring AL. Psychometric properties of a Swedish version of the "Strengths and Difficulties Questionnaire. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 8(2): 63–70.
 11. Malmberg, M., Rydell, A.M. och Smedje, H. (2003). Validity of the Swedish version of the Strengths and Difficulties Questionnaire (SDQ-Swe). *Nordic Journal of Psychiatry* 1999;57(5):357–363.
 12. Metodguiden, Socialstyrelsen. (2010). SDQ. Hämtad från <http://www.socialstyrelsen.se/evidensbaseradpraktik/bedomningsinstrument/barnochfamilj/granskningavsdq> 2012-04-02.
 13. Hagquist C. The psychometric properties of the self-reported SDQ. An analysis of Swedish data based on the Rasch model. *Personality and Individual Differences* 2007;43:1289–1301.
 14. Goodman R. The extended version of the Strengths and Difficulties Questionnaire as a guide to child psychiatric caseness and consequent burden. *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines* 1999;40(5):791–799.
 15. Lundh L-G, Wångby-Lundh M, Paaske M, Ingesson M & Bjärehed J. Self-reported emotional and behavioral problems in Swedish 14 to 15-year-old adolescents: a study with the self-report version of the Strengths and Difficulties Questionnaire. *Scandinavian Journal of Psychology* 2008;49(6):523–532.
 16. Currie C R, Morgan A, Smith R, Settertobulte W, Samdal O & Rasmussen BV. *Young People's Health in Context. Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) Study: International Report from the 2001/02 survey*. Copenhagen, WHO, Regional Office for Europe 2004.
 17. Currie C, Nic Gabhainn S, Godeau E, Roberts C, Smith R, Currie D, et al. (eds). *Inequalities in Young People's Health. Health Behaviour in*

- School-aged Children. International Report from the 2003/06 survey. Copenhagen, WHO, Regional Office for Europe 2008.
18. Allodi MV. Pojkars och flickors psykiska hälsa i skolan: en kunskapsöversikt. Stockholm 2010, Fritzes.
 19. Gustafsson J-E, Allodi MW, Alin Åkerman B, Eriksson C, Eriksson L, Fischbein S, Granlund M, Gustafsson P, Ljungdahl S, Ogden T et al. School, learning and mental health. A systematic review. Stockholm: The Royal Swedish Academy of Sciences, Health Committee 2010.
 20. Walker C E & Robins MC. Handbook of clinical child psychology. New York 1992, Wiley.
 21. Leadbeater B J, Kuperminc GP, Hertzog C & Blatt SJ. A multivariate model of gender differences in adolescents' internalizing and externalizing problems. *Developmental Psychology* 1999;35(5):1268–1282.
 22. Nordahl T, Sørli M-A, Manger T & Tveit A. Att möta beteendeproblem bland barn och ungdomar: teoretiska och praktiska perspektiv. Stockholm 2007: Liber.
 23. Ogden T. Social kompetens och problembeteende i skolan: kompetensutvecklande och problemlösande arbete. Stockholm 2003: Liber.
 24. Jessor R & Jessor S L. Problem behavior and psychological development: A longitudinal study of youth. New York 1977: Academic Press.
 25. Gillmore M R, Hawkins J D, Catalano R F Jr, Day L E, Moore M & Abbott R. Structure of problem behaviors in preadolescence. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 1991;59(4),499–506.
 26. Goldberg D. The aetiology of depression. *Psychological Medicine* 2006;36(10):1341–1347.
 27. Broberg AG, Ekeröth K, Broberg AG, Gustafsson PA, Hansson K, Hägglöf B, Ivarsson T & Larsson B. Self-reported competencies and problems among Swedish adolescents: a normative study of the YSR. Youth Self Report. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 2001;10(3),186–193.
 28. Adler PA & P Adler. Peer power. Preadolescent culture and identity. New Brunswick 1998, Rutgers University Press.
 29. Höglund L-L. En själ i två kroppar: om flickors vänskap. Masteruppsats. Linköpings universitet. Linköping 2001.
 30. Zahn-Waxler C, Klimes-Dougan B & Slattery M J. Internalizing problems of childhood and adolescence: prospects, pitfalls, and progress in understanding the development of anxiety and depression. *Development and Psychopathology* 2000;12(3):443–466.
 31. Rudolph K D. Gender differences in emotional responses to interpersonal stress during adolescence. *The Journal of Adolescent Health: official publication of the Society for Adolescent Medicine* 2002;30(4 Suppl):3–13.
 32. Fowler JH & Christakis NA. Dynamic spread of happiness in a large social network: longitudinal analysis over 20 years in the Framingham Heart Study. *British Medical Journal* 2008;337, a2338.

33. Eriksson U & Sellström E. School demands and subjective health complaints among Swedish schoolchildren: a multilevel study. *Scandinavian Journal of Public Health* 2010;38(4),344–350.
34. Låftman S B & Modin B. School-performance indicators and subjective health complaints: are there gender differences?, *Sociology of Health & Illness* 2011. DOI: 10.1111/j.1467-9566.2011.01395.x
35. Hox J. *Multilevel analysis: techniques and applications*. Mahwah, NJ 2002: Lawrence Erlbaum Associates.
36. Rasbash J, Steele F, Browne W & Prosser B. *A user's guide to MLwiN, version 2.0* London, University of London 2004: Centre for Multilevel modeling.
37. Merlo J, Chaix B, Ohlsson H, Beckman A, Johnell K, Hjerpe P, Råstam L & Larsen K. A brief conceptual tutorial of multilevel analysis in social epidemiology: using measures of clustering in multilevel logistic regression to investigate contextual phenomena. *Journal of Epidemiology and Community Health* 2006;60(4), 290–297.
38. Obel C, Heiervang E, Rodriguez A, Heyerdahl S, Smedje H, Sourander A, et al. The Strengths and Difficulties Questionnaire in the Nordic countries. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 2004;13 Suppl 2: II32–39.
39. Snyder J, Brooker M, Patrick R, Snyder A, Schrepferman L & Stoolmiller M. Observed peer victimization during early elementary school: continuity, growth, and relation to risk for child antisocial and depressive behavior. *Child Development* 2003;74(6), 1881–1898
40. Barn som utmanar - Barn med ADHD och andra beteendeproblem. Socialstyrelsen 2010 <http://www.socialstyrelsen.se/publikationer2010/2010-3-6> (Hämtad: 2012-05-08).

3. Beteendeproblem bidrar till utsatthet för mobbning och psykisk ohälsa

Sammanfattning

Elever som är utsatta för mobbning har betydligt sämre självrapporterad psykisk och psykosomatisk hälsa jämfört med övriga elever. Såväl pojkars som flickors risk att utsättas för mobbning hänger starkt samman med beteendeproblem (uppförandeproblem och hyperaktivitet). Det förklarar emellertid bara en liten del av det övergripande sambandet mellan mobbning och psykisk ohälsa.

Vid sidan av sambanden på elevnivå finns också statistiskt signifikanta skillnader mellan skolor när det gäller såväl mobbningsförekomst, som psykisk ohälsa i form av nedsatt sinnesstämning och psykosomatiska besvär. Skolkontextuella förhållanden förefaller även ha en fristående koppling till elevers psykiska hälsa och utsatthet för mobbning som går utöver elevens egna individuella omständigheter. Mer specifikt tycks ansamlingen av elever med beteendeproblem på skolan kunna kopplas till en ökad risk för mobbning, och bland sjätteklassare även till hälsobesvär, oberoende av individens egen nivå av beteendeproblem. Likaså förefaller en hög koncentration av mobbade elever på skolan ge upphov till skadliga hälsoeffekter även för dem som inte är direkt utsatta för mobbning.

Flickor är mer utsatta för mobbning än pojkar i årskurs 6 medan förhållandet är omvänt bland elever i årskurs 9. Vidare har andelen elever med utländsk bakgrund på skolan samband med en något förhöjd mobbningsförekomst, men också med en lite bättre sinnesstämning bland sjätteklassare. Skolor med en hög andel elever med högutbildade föräldrar har lägre förekomst av mobbning, både bland sjätte- och niondeklassare. Om skolan ligger i en storstad, en mellanstor stad eller i en mindre ort har inte någon avgörande betydelse för de samband som undersöks i den här studien med undantaget att utsatthet för mobbning i årskurs 9 verkar vara lite vanligare i skolor på mindre orter än i storstäder.

Introduktion

En tillfredsställande hälsa är en viktig förutsättning för att barn och ungdomar ska kunna tillgodogöra sig undervisningen i skolan. Under senare år har det kommit flera rapporter som pekat på att hälsobesvären har ökat bland svenska ungdomar [1, 2]. Den statistik som ligger till grund för dessa farhågor handlar främst om en ohälsa som tar sig uttryck i psykiska besvär och somatiska symptom såsom huvudvärk och magont. Andelen unga som rapporterar den här typen av problem är förhållandevis hög och förefaller dessutom ha ökat över tid [3]. De två senaste undersökningarna om Svenska skolbarns hälsovanor (2005/06 och 2009/10) tyder emellertid på att denna

negativa trend nu har brutits [1, 4]. Upplevelser av stress förs ofta fram som en viktig komponent vid uppkomsten av psykiska och psykosomatiska besvär [5, 6], något som är relativt vanligt förekommande bland svenska skolungdomar [1, 7]. En viktig orsak till stress bland elever är förekomsten av mobbning. Skolplikten, samt det faktum att skolklassens sammansättning inte grundar sig på den enskilde elevens egna preferenser, innebär också att utsatta elever har begränsade möjligheter att på egen hand värja sig mot den här formen av förtryck.

Forskning har visat att orsakerna bakom mobbning kan knytas både till egenskaper hos de enskilda eleverna och till förhållanden som har med skolan att göra. Således har exempelvis barn med ADHD-symptom visats vara kraftigt överrepresenterade bland både mobbade och mobbade elever [8]. När det gäller skolklimatets betydelse för mobbningsförekomsten har man bland annat funnit att det disciplinära klimatet på skolan utgör ett skydd mot mobbning [9] medan ett stökigt klimat på skolan är kopplat till en ökad risk för mobbning [10]. Ett stort antal studier har också pekat på de negativa hälsokonsekvenserna av att vara utsatt för mobbning [11–14]. Att vissa skolrelaterade faktorer upplevs som så stressande för somliga elever att det får konsekvenser för deras psykiska och psykosomatiska hälsa måste betraktas som ett givet område för skolan att följa upp och ta ansvar för. Anti-mobbningsprogram utgår från tanken att förhållanden på skolnivå påverkar enskilda elevers risk att drabbas av mobbning [15]. Åtgärder mot mobbning blir därmed i hög grad en fråga om hur olika aspekter av skolkontexten bör modifieras för att minimera förekomsten av mobbning på skolan. Här kan forskning om hur olika typer av skolegenskaper hänger samman med elevernas utsatthet för mobbning och hälsobesvär bidra till en ökad kunskap om hur skolan kan fungera som en hälsofrämjande institution.

Det övergripande syftet med följande studie är att undersöka betydelsen av beteendeproblem för risken att bli utsatt för mobbning samt av mobbningens inverkan på elevers sinnesstämning och psykosomatiska hälsa. Ytterligare ett syfte är att undersöka om pojkar och flickor skiljer sig åt beträffande dessa båda frågeställningar. Därutöver undersöks ett antal skolkontextuella faktorer betydelse för mobbning och hälsa: dels om utbredningen av beteendeproblem på skolan kan kopplas till enskilda elevers risk att drabbas av mobbning och ohälsa, och dels om mobbningsförekomsten på skolan ger upphov till en försämrad hälsa även bland de elever som inte är direkt drabbade. Dessa faktorer betydelse för elevernas sinnesstämning och psykosomatiska hälsa undersöks med hjälp av flernivåanalys där även region (uppdelad i storstäder, mellanstora städer och mindre orter) och administrativ information inhämtad från Skolverkets databas SIRIS om andel elever med utländsk bakgrund och andel elever med högutbildade föräldrar på skolan kommer att tas med i beaktande. Detta innebär att individuella variationer i ohälsa kan särskiljas från de variationer som uppkommer till följd av förhållanden på skolnivå.

Mobbning, beteendeproblem och hälsobesvär

Jämfört med andra västländer ligger Sverige på en mycket låg nivå beträffande mobbningsförekomst. I en studie av mobbningens inverkan på psy-

kiska och fysiska besvär bland 11-, 13- och 15-åriga elever i 28 länder fann man, förutom ett systematiskt samband mellan utsatthet för mobbning och ohälsa, att Sverige hade den lägsta förekomsten av mobbning [16]. Även i en senare genomförd studie baserad på samma material, men där antalet länder utökats till 40, kvarstod Sveriges ledande position beträffande låg mobbningsförekomst [17]. Andelen elever i Sverige som uppger sig vara mobbade ligger på runt 3–4 procent [1, 18].

Det finns ingen allmänt vedertagen definition av mobbning, men en vanligt förekommande precisering har formulerats av Olweus och lyder: "En person är mobbad när han eller hon, upprepade gånger och under en viss tid, blir utsatt för negativa handlingar från en eller flera personer" [19]. Ytterligare en viktig aspekt av mobbning, som inte riktigt täcks av den här definitionen, är betydelsen av gruppen (eller mobben). Medan tidigare undersökningar ofta inriktat sig enbart på interaktionen mellan mobbaren och dennes offer, har forskningen alltmer kommit att betrakta mobbning som ett gruppfenomen [20–22]. Det kausala sambandet mellan mobbning och psykisk ohälsa har emellertid funnits gå i båda riktningarna, det vill säga psykiska problem tenderar både att föregås och att följas av utsatthet för mobbning [23, 24]. Studier med longitudinell design har dock kunnat fastslå att utsatthet för mobbning har ett direkt inflytande på såväl depressiva symptom [11] som andra typer av psykiska problem [12] på både kort [14] och lång [25] sikt. En longitudinell studie av 1 116 par av enäggstvillingar har också på ett övertygande sätt visat att internaliserande symptom hos barn med stor sannolikhet uppkommer som en konsekvens av att de utsätts för mobbning [13].

Mobbning är betydligt mer vanligt förekommande bland barn med beteendeproblem och ADHD-symptom, både när det gäller att vara utsatt för och att själv utöva mobbning [26–28]. I en longitudinell studie av 577 fjärdeklassare i Sigtuna framkom att elever med ADHD-symptom som, till skillnad från mobbare, själva var utsatta för mobbning inte hade fler beteendeproblem än andra elever vid tidpunkten för skolstart. Detta tolkar författarna till studien som ett tecken på att mobbningen under skoltiden bidragit till deras ADHD-symptom [8].

Skolkontextens betydelse för mobbning och hälsa

Att mobbning förekommer på en skola är inte bara ett problem för den direkt utsatta eleven, utan kan även ses som ett illavarslande tecken på hur skolan fungerar i sin helhet. Förekomsten, eller graden, av mobbning på olika skolor handlar inte enbart om skillnader i sammansättningen av elever med skilda sociala ursprung, utan har även empiriskt kunnat knytas till skolkaraktäristika såsom skolklimat, skolnormer och det sätt på vilket skolan är organiserad [9, 29, 30]. I enlighet med detta har även lärarnas attityder till mobbning visat sig vara betydelsefull för stävjandet av elevers kränkande behandling gentemot varandra [31]. Likaså har ett stödjande lärarklimat kunnat kopplas till en ökad benägenhet bland mobbade elever att söka hjälp för sin utsatthet [32].

Även när det gäller skolklimatets betydelse för mobbningsförekomsten på skolan har man funnit kontextuella effekter med hjälp av flernivåanalys.

Medan det disciplinära klimatet på skolan har visat sig utgöra ett hinder mot mobbning [9], så har indikatorer på stökiga skolor som till exempel låg lärartäthet, hög andel avstängda studenter [10] samt en hög koncentration av socioekonomiskt missgynnade [10, 16, 33] och psykosocialt utsatta elever [34] kunnat kopplas till en ökad risk för enskilda att utsättas för mobbning. Mobbningsförekomsten på skolan har också visats vara viktig för studenternas upplevelse av tillhörighet och trygghet i skolmiljön [35].

Frågeställningar

Huvudsyftet med den här studien är att undersöka huruvida förekomsten av beteendeproblem kan bidra till förståelsen av utsatthet för mobbning och dess inverkan på psykisk ohälsa bland pojkar och flickor i årskurs 6 och 9 i Sverige.

De mer specifika frågeställningarna kring mobbning som utfall är:

- Finns det skillnader mellan skolor beträffande andel elever som uppger att de är mobbade?
- Finns det skillnader med avseende på kön och årskurs när det gäller utsatthet för mobbning?
- Löper elever större risk att utsättas för mobbning med ökad grad av beteendeproblem?
- Spelar omfattningen av beteendeproblem på skolan någon roll för den enskilde elevens risk att utsättas för mobbning (det vill säga utöver den betydelse som egna beteendeproblem kan antas ha)?
- Kan ytterligare faktorer på skolnivå (skolregion, andel elever med utländsk bakgrund och andel elever vars föräldrar har eftergymnasial utbildning) bidra till förståelsen av den enskilde elevens risk att utsättas för mobbning?

De mer specifika frågeställningarna kring de båda hälsoutfallen är:

- Finns det skillnader mellan skolor beträffande elevers sinnestämning och psykosomatiska besvär?
- Finns det skillnader med avseende på kön och årskurs när det gäller dessa båda hälsoutfall?
- Löper mobbade elever större risk för nedsatt sinnesstämning och psykosomatiska besvär?
- Kan en eventuell koppling mellan mobbning och psykisk hälsa helt eller delvis förklaras av beteendeproblem hos den enskilde eleven?
- Spelar omfattningen av beteendeproblem och mobbning på skolan någon roll för den enskilde elevens psykiska hälsa (det vill säga utöver den betydelse som egna beteendeproblem kan antas ha)?
- Kan ytterligare faktorer på skolnivå (skolregion, andel elever med utländsk bakgrund och andel elever vars föräldrar har eftergymnasial utbildning) bidra till förståelsen av den enskilde elevens hälsa?

Metod

Tre utfallsmått analyseras i detta kapitel: utsatthet för mobbning, nedsatt sinnesstämning och psykosomatiska besvär. Mobbningsvariabeln är dikotom (det vill säga den kan anta värde 0 eller 1) och har analyserats med hjälp av logistisk regression. De båda hälsoutfallen är kontinuerliga och antar värden längs ett standardiserat (z-transformerat) index som varierar mellan -1,1 och 5,5 för nedsatt sinnesstämning och mellan -1,4 och 4,3 för psykosomatiska besvär (ju högre värde desto sämre hälsa). Hälsoutfallen har analyserats med linjär regression. Se faktarutan i anslutning till tabellerna som beskriver hur resultaten ska tolkas. De två hälsoutfallen analyseras med kön, mobbning och beteendeproblem som oberoende variabler medan mobbning analyseras i relation till kön och beteendeproblem. Måttet på beteendeproblem bygger på två av de fem dimensioner som utgör Strengths and Difficulties Questionnaire, SDQ (totalt 10 frågor kring uppförandeproblem och hyperaktivitet). Från dessa frågor skapades ett index som varierar mellan 10 och 30, där 10 motsvarar den lägsta, och 30 den högsta, graden av beteendeproblem.

I analyserna undersöks också hur förhållanden på skolenivå hänger samman med psykisk hälsa och mobbning. Här har information om mobbning och beteendeproblem aggregerats till skolenivå så att varje elev tillskrivits årskursmedelvärdet för den egna skolan. Därutöver kommer även information om andel elever på skolan med utländsk bakgrund och andel elever på skolan vars föräldrar har en eftergymnasial utbildning (inhämtat från Skolverkets databas SIRIS) samt skolregion (storstad, mellanstor stad eller mindre ort) att tas i beaktande i analyserna. En utförlig beskrivning av hur de variabler som används i analyserna har konstruerats finns i bilaga 2.

Utöver det externa bortfallet och uteslutning av skolor med färre än 10 elever (se bilaga 1) förekommer partiellt bortfall för de variabler som ingår i analyserna i detta kapitel. Sammanlagt har 25 procent av sjätteklassarna och 16 procent av niondeklassarna fallit bort. För resterande elever (60 782 sjätteklassare och 76 525 niondeklassare) finns fullständig information för alla variabler som ingår i analyserna. Dessa motsvarar 66 procent av det totala antalet registrerade elever i årskurs 6 och 9 år 2009.

Flernivåanalys används för att skilja på de individuella och de kontextuella faktorernas betydelse för de studerade utfallen [36, 37]. En viktig anledning till att vi vill skilja mellan effekter på olika nivåer i skolstrukturen är att dessa kan antas spegla olika typer av sociala processer. Processer som äger rum på individnivå kan till exempelvis ge upphov till andra slags processer på kontextuell nivå och vice versa. En enskild elev som mår psykiskt dåligt till följd av att han eller hon utsätts för mobbning kan betecknas som en individeffekt – mobbningen får hälsokonsekvenser för den direkt utsatta eleven. Förekomsten av mobbning på en skola kan emellertid också få konsekvenser för det allmänna skolklimatet och därmed "spilla över" på övriga elevers välbefinnande (kontextuella effekter). Skol- och klasskamrater som deltar i, eller bevittnar, mobbningen börjar kanske själva känna oro och skräck för att råka ut för samma sak. Mobbningsförekomsten på skolan kan på så vis ge upphov till en försämrad psykisk hälsa också bland de elever som inte är direkt drabbade. Hur resultaten från flernivåanalyserna ska tolkas framgår av faktarutan i anslutning till tabellerna.

Flernivåanalys

Den modell som används är en så kallad random intercepts modell. För att bestämma om det finns en statistiskt säkerställd skolkontextuell variation anges en "tom modell". Den innehåller inga oberoende variabler, men tillåter variansen i beroendevariabeln att separeras i två komponenter, en för elevnivå och en för skolnivå, som vardera anger hur stor del oförklarad varians det finns i utfallsmåttet. Från denna information kan man dels fastställa om variationen på skolnivå är statistiskt signifikant och dels beräkna ICC (Intra Class Correlation) eller MOR (Median Odds Ratio). ICC ger information om hur stor andel av den totala variationen i utfallsvariabeln (här: hälsobesvär) som kan tillskrivas de olika nivåerna. MOR kan beskrivas som medianförändringen i odds (här: att bli mobbad) om elev skulle flyttas från en skola till en annan skola med högre risk [38]. ICC tillämpas vid analys av kontinuerliga utfall (t.ex. linjär regression) och MOR vid analys av dikotoma utfall (t.ex. logistisk regression).

Resultat

Utsatthet för mobbning

I tabell 3.1 redovisas estimaten från flernivåanalyserna av mobbning. Resultaten presenteras separat för elever i sjätte och nionde klass genom att successivt inkludera effekterna av elev- och skolnivåfaktorer i tre på varandra följande modeller. Från de tomma modellerna (årskurs 6 och 9) framgår att det finns statistiskt signifikanta skillnader mellan skolor i elevers utsatthet för mobbning för båda årskurserna. Skillnaderna mellan skolor är emellertid större i årskurs 9 än i årskurs 6. Medianförändringen i odds (MOR: om en elev skulle flyttas från en skola till en annan med högre mobbningsrisk) uppgår till 54 procent för sjätteklassare och till 63 procent för niondeklassare.

Logistisk regressionsanalys

De dikotoma utfallen (de beroende variablerna) har analyserats med logistisk regression, där mätvärdena (estimaten) redovisas i form av oddskvoter (OR). Oddskvoten ger en uppfattning om hur starkt sambandet är mellan den oberoende och beroende variabeln. Om den oberoende variabeln är kontinuerlig anger oddskvoten hur utfallet förändras om den oberoende variabeln ökar med en enhet. När den oberoende variabeln är grupperad (exempelvis kön som är uppdelad i pojkar och flickor) sätts värdet för referensgruppen till 1. Om kön är den oberoende variabeln och utsatthet för mobbning är den beroende variabeln, så tolkas en oddskvot på 1,30 för flickor (då pojkar är referensgrupp) som att oddset för att bli utsatt för mobbning är 30 procent högre bland flickor jämfört med pojkar.

Modell 1 undersöker könsskillnader i utsatthet för mobbning (tabell 3.1). Bland elever i årskurs 6 är skillnaden mellan pojkar och flickor relativt små, men flickor har ändå signifikant högre odds (motsvarande 8 procent) att vara utsatta för mobbning. Bland niondeklassare kan man notera ett motsatt mönster. Här har flickor ett signifikant lägre odds ($OR=0,72$) att drabbas av

mobbing. Omräknat motsvarar estimatet 39 procents högre odds för pojkar att vara mobbade jämfört med flickor. I nästa steg förs elevens eget värde på beteendeproblem in i modellen. Varje enhets ökning på beteendeindexet (som löper mellan 10 och 30) medför ett ökat odds att vara mobbad motsvarande 27 procent för sjätteklassare och 24 procent för niondeklassare. Vid kontroll för beteendeproblem i modell 2 stiger oddskvoten för sjätteklassflickors (jämfört med pojkars) risk att vara mobbade till 1,32. Detta kan tolkas som att beteendeproblem i högre grad förklarar pojkars utsatthet för mobbing, troligtvis på grund av att den här typen av problem är vanligare bland pojkar än bland flickor. I linje med detta resonemang minskar också könsskillnaden i utsatthet för mobbing bland niondeklassarna vid kontroll för beteendeproblem. Omräknat visar oddskvoten för flickor (0,83) att överrisken för pojkar nu sjunkit till 21 procent. Noterbart är också att skillnader mellan skolor beträffande mobbing minskar vid kontroll för beteendeproblem, särskilt för årskurs 6 där MOR-estimatet sjunker från 1,54 till 1,45.

I den tredje och sista modellen inkluderas även variabler på skol- och regionnivå. Det aggregerade måttet på beteendeproblem har en signifikant koppling till enskilda elevers utsatthet för mobbing även vid kontroll för elevens individuella värde på beteendeindexet. Ju större ansamling av beteendeproblem på skolan desto större är alltså oddset att enskilda elever utsätts för mobbing (OR=1,11 i årskurs 6 och OR=1,15 i årskurs 9 för varje enhets ökning i skolmedelvärdet på beteendeindexet). Denna effekt existerar alltså utöver den effekt som eventuella egna beteendeproblem innebär för oddset att vara mobbad.

I sjätte, men inte i nionde, klass åtföljs andelen elever med utländsk bakgrund på skolan av en signifikant ökad risk för enskilda elever att bli mobbade. Skolor med en hög andel högutbildade föräldrar uppvisar däremot en signifikant lägre risk för enskilda elever i både årskurs 6 och 9 att utsättas för mobbing. Region förefaller emellertid inte spela så stor roll för elevers odds att utsättas för mobbing. Dock återfinns ett något förhöjt odds för niondeklassare i skolor på mindre orter att utsättas för mobbing jämfört med motsvarande elever i storstadsskolor. En skillnad mellan årskurserna värd att notera är att variansen mellan sjätteklassskolor i högre grad än för niondeklassskolor verkar kunna förklaras av de variabler som ingår i den slutgiltiga modellen (MOR_{åk6}=1,34 jämfört med MOR_{åk9}=1,53).

Tabell 3.1. Utsatthet för mobbning. Elever i årskurs 6 respektive 9. Oddskvoter (OR)

	Årskurs 6				Årskurs 9			
	Tom	Modell 1	Modell 2	Modell 3	Tom	Modell 1	Modell 2	Modell 3
Elevnivå								
<i>Kön</i>								
Flickor		1,08*	1,32***	1,32***		0,72***	0,83***	0,82***
Pojkar (ref)	1	1	1	1	1	1	1	1
Beteendeproblem			1,27***	1,26***			1,24***	1,23***
Skolnivå								
<i>Andel elever med</i>								
beteendeproblem ^a				1,11***				1,15***
utländsk bakgrund ^b				1,02***				1,00
föräldrar med efter- gymnasial utbildning ^b				0,99***				0,99***
<i>Region</i>								
Storstäder (ref)				1				1
Mellanstora städer				0,98				1,06
Mindre orter				0,94				1,20**
Varians _{skolor}	0,203***	0,204***	0,154***	0,096***	0,263***	0,262***	0,229***	0,201***
MOR _{skola}	1,54	1,54	1,45	1,34	1,63	1,63	1,58	1,53

Mätvärdena är beräknade med logistisk regression (random intercept modell i två nivåer). Referensgrupp (=1) är pojkar (kön) ochorstäder (region). I analysen ingår 60 782 elever på 2 076 skolor (årskurs 6) respektive 76 525 elever på 1 341 skolor (årskurs 9). a) Skolmedelvärde som aggregats från enkätdata. b) Information från Skolverkets databas SIRIS

*** Signifikant på 0,1%-nivå. ** Signifikant på 1%-nivå. * Signifikant på 5%-nivå

Mobbning, uppförandeproblem och psykisk ohälsa

Tabell 3.2 redovisar resultaten från analyserna av sinnesstämning bland elever i årskurs 6 och 9. De tomma modellerna visar att 2,8 procent av variationen i sjätteklassares sinnesstämning kan tillskrivas skillnader mellan skolor. Motsvarande andel för niondeklassare är 2,1 procent. I den första modellen undersöks hur kön och utsatthet för mobbning hänger samman med elevernas sinnesstämning.

Linjär regressionsanalys

De kontinuerliga utfallen har analyserats med hjälp av linjär regression där mätvärdena, det vill säga skattningen på sambandets styrka, redovisas i form av b-koefficienter. Om den oberoende variabeln är kontinuerlig anger b-koefficienten hur utfallet förändras om den oberoende variabeln ökar med en enhet. När den oberoende variabeln är grupperad sätts värdet för referensgruppen till 0. Om kön är den oberoende variabeln och det standardiserade indexet för psykosomatiska besvär (som uttrycks i z-värden) är den beroende variabeln så ska en b-koefficient på 0,58 för flickor (då pojkar är referensgrupp) tolkas som att flickor i genomsnitt ligger 0,58 standardavvikelse högre på det psykosomatiska indexet jämfört med pojkar.

Tabell 3.2. Nedsatt sinnesstämning (z-värden). Elever i årskurs 6 respektive 9. B-koefficienter

	Årskurs 6					Årskurs 9				
	Tom	Mo.1	Mo. 2	Mo. 3	Mo. 4	Tom	Mo.1	Mo. 2	Mo. 3	Mo. 4
Elevnivå										
<i>Kön</i>										
Flickor		0,27***	0,35***	0,35***	0,35***		0,58***	0,62***	0,62***	0,62***
Pojkar (ref)		0	0	0	0		0	0	0	0
<i>Mobbad</i>										
Beteendeproblem		1,43***	1,13***	1,12***	1,12***		1,30***	1,03***	1,02***	1,02***
			0,13***	0,13***	0,13***			0,10***	0,10***	0,10***
Skolnivå										
<i>Andel utsatta för mobbning^a</i>										
				0,06***	0,09***				0,07***	0,08***
<i>Andel elever med beteendeproblem^a</i>										
				0,04***	0,04***				-0,01	0,01
<i>utländsk bakgrund^b</i>										
					-0,01*					-0,01*
<i>föräldrar med eftergymnasial utb.^b</i>										
					0,01					0,01
Region										
Storstäder (ref)					0					0
Mellanstora städer					0,00					0,01
Mindre orter					0,02					0,01
Varians _{skolor}	0,028***	0,026***	0,016***	0,015***	0,015***	0,021***	0,018***	0,016***	0,016***	0,014***
ICC _{skola} (%)	2,8	3,0	2,2	2,1	1,7	2,1	2,1	2,2	2,0	1,9

Mätvärdena är beräknade med linjär regression (random intercept modell i två nivåer). Referensgrupp (=0) är pojkar (kön) ochorstäder (region). I analysen ingår 60 782 elever på 2 076 skolor (årskurs 6) respektive 76 525 elever på 1 341 skolor (årskurs 9). a) Skolmedelvärde som aggregerats från enkätdata. b) Information från Skolverkets databas SIRIS.

*** Signifikant på 0,1%-nivå. ** Signifikant på 1%-nivå. * Signifikant på 5%-nivå

I båda årskurserna rapporterar flickor en högre grad av nedsatt sinnesstämning än pojkar. Flickor i årskurs 6 och 9 ligger i snitt 0,27 respektive 0,58 standardavvikelser högre på indexet för nedsatt sinnesstämning. Både sjätte- och niondeklassare som är utsatta för mobbning uppvisar betydligt lägre sinnesstämning jämfört med övriga elever. Mobbade elever i årskurs 6 ligger i snitt 1,43 standardavvikelser högre på indexet för nedsatt sinnesstämning jämfört med övriga elever. Motsvarande värde för elever i årskurs 9 är 1,30. Från modell 2 kan man se att detta endast till viss del kan förklaras av beteendeproblem hos dessa elever. Mätvärdet för mobbade elever i årskurs 6 och 9 sjunker visserligen påtagligt vid kontroll för den här typen av problem, men ligger alltså på en fortsatt hög nivå motsvarande en dryg standardavvikelse på indexet för nedsatt sinnesstämning jämfört med övriga elever i respektive årskurs. Beteendeproblem är också i sig själva signifikant kopplade till nedsatt sinnesstämning i båda årskurserna.

I modell 3 inkluderas även de aggregerade måtten på mobbning och beteendeproblem. Bland både sjätte- och niondeklassare har andelen mobbade på skolan en signifikant koppling till nedsatt sinnesstämning då motsvarande individkaraktäristika också tagits med i beräkningen. Vidare förefaller ansamlingen av beteendeproblem på skolan endast vara betydelsefullt för sinnesstämningen bland elever i årskurs 6.

Modell 4, slutligen, omfattar även region och statistik från Skolverket (andel elever med utländsk bakgrund och andel elever vars föräldrar har en eftergymnasial utbildning). Endast en av dessa bidrar signifikant till enskilda elevers sinnesstämning, nämligen andelen elever med utländsk bakgrund. En ökad andel elever på skolan som är födda utomlands, eller vars båda föräldrar är födda utomlands, förefaller här vara kopplad till en något högre genomsnittlig sinnesstämning bland eleverna. Effekten är dock låg och endast signifikant på 5 procents nivå. Från de slutgiltiga modellerna kan man alltså dra slutsatsen att sinnesstämningen bland elever i årskurs 6 och 9 kan knytas till förhållanden på både individ- och skolnivå. Från ICC-värdena kan man också se att 1,7 procent av variationen mellan skolor i årskurs 6 och 1,9 procent av variationer mellan skolor i årskurs 9 kvarstår som oförklarad i de slutgiltiga modellerna.

I tabell 3.3 redovisas motsvarande resultat för psykosomatiska besvär. Den skolkontextuella variationen i hälsoutfallet är lägre än den som återfanns för nedsatt sinnesstämning och motsvaras av ett ICC på 2 procent bland sjätteklassarna och 1,4 procent bland niondeklassarna. Även här har flickor oftare besvär jämfört med pojkar (motsvarande 0,30 standardavvikelser för årskurs 6 och 0,71 standardavvikelser för årskurs 9). Elever som är utsatta för mobbning ligger i snitt 1,18 (årskurs 6) och 1,08 (årskurs 9) standardavvikelser högre på indexet för psykosomatiska besvär jämfört med övriga elever. Återigen kan endast en begränsad del av detta samband förklaras av elevens egen grad av beteendeproblem. Vid kontroll för detta sjunker estimatet för mobbning till 0,82 för sjätteklassare och till 0,75 för niondeklassare, men båda mätvärdena kvarstår som statistiskt signifikanta. Även här har en högre grad av beteendeproblem en signifikant koppling till hälsoutfallet i de båda årskurserna.

Från modell 3 framgår, precis som i fallet för nedsatt sinnesstämning, att andelen mobbade på skolan ger upphov till ogynnsamma psykosomatiska hälsoeffekter som går utöver den för de direkt utsatta eleverna. Medan detta gäller för båda de studerade årskurserna, så förefaller ansamlingen av beteendeproblem på skolan återigen endast vara betydelsefull för hälsan bland elever i årskurs 6. Då region samt de två variablerna baserade på statistik från Skolverket inkluderas i den sista modellen framkommer emellertid inga ytterligare statistiskt signifikanta effekter. Även när det gäller psykosomatiska besvär kan man alltså konstatera att kopplingar till förhållanden både på individ- och skolnivå verkar finnas. Från ICC-värdena kan man se att 1,3 procent av variationen mellan skolor i årskurs 6 och 1,2 procent av variationer mellan skolor i årskurs 9 kvarstår som oförklarad i den slutgiltiga modellen.

Tabell 3.3. Psykosomatiska besvär (z-värden). Elever i årskurs 6 respektive 9. B-koefficienter

	Årskurs 6					Årskurs 9				
	Tom	Mo.1	Mo. 2	Mo. 3	Mo. 4	Tom	Mo.1	Mo. 2	Mo. 3	Mo. 4
Elevnivå										
<i>Kön</i>										
Flickor		0,30***	0,40***	0,40***	0,40***		0,71***	0,76***	0,76***	0,76***
Pojkar (ref)		0	0	0	0		0	0	0	0
Mobbad		1,18***	0,82***	0,81***	0,81***		1,08***	0,75***	0,75***	0,75***
Beteendeproblem			0,15***	0,15***	0,15***			0,12***	0,12***	0,12***
Skolnivå										
<i>Andel utsatta för mobbning^a</i>										
				0,04***	0,06***				0,02*	0,03*
<i>Andel elever med beteendeproblem^a</i>										
				0,02***	0,02***				0,00	0,01
<i>utländsk bakgrund^b</i>										
					-0,01					-0,01
<i>föräldrar med eftergymnasial utb.^b</i>										
					0,01					0,01
Region										
Storstäder (ref)					0					0
Mellanstora städer					0,02					0,00
Mindre orter					0,01					-0,01
Varians _{skolor}	0,020***	0,018***	0,010***	0,010***	0,009***	0,013***	0,011***	0,008***	0,008***	0,008***
ICC _{skola} (%)	2,0	1,9	1,4	1,4	1,3	1,4	1,3	1,2	1,2	1,2

Mätvärdena är beräknade med linjär regression (random intercept modell i två nivåer). Referensgrupp (=0) är pojkar (kön) och storstäder (region). I analysen ingår 60 782 elever på 2 076 skolor (årskurs 6) respektive 76 525 elever på 1 341 skolor (årskurs 9). a) Skolmedelvärde som aggregerats från enkätdata. b) Information från Skolverkets databas SIRIS.

*** Signifikant på 0,1%-nivå. ** Signifikant på 1%-nivå. * Signifikant på 5%-nivå

Diskussion

Den här studien baserar sig på en totalundersökning av svenska elever i årskurs 6 och 9. Huvudsyftet var att utforska betydelsen av beteendeproblem i samband med utsatthet för mobbning och självrapporterade hälsobesvär. Studien visade att utsatthet för mobbning är mer vanligt förekommande bland elever som har beteendeproblem i form av uppförandeproblem och hyperaktivitet. Resultaten överensstämmer med tidigare forskning på området [8, 27, 28]. Vår studie visade också att graden av egna beteendeproblem endast förklarar en begränsad del av det övergripande sambandet mellan utsatthet för mobbning och självrapporterad sinnesstämning och psykosomatisk hälsa. Efter kontroll för kön och beteendeproblem låg mobbade elever i genomsnitt mellan 0,75–1,13 standardavvikelser högre på det båda hälsoutfallen jämfört med övriga elever.

Det nya, och kanske mest intressanta, fyndet i den här studien är de samband som återfanns på skolkontextuell nivå. Först och främst kunde vi bekräfta att det finns signifikanta skillnader mellan skolor med avseende på både mobbningsförekomst och hälsobesvär. När det gäller utsatthet för mobbning var den oförklarade variansen något större i årskurs 9 (MOR: 1,63) än i årskurs 6 (MOR: 1,54). För de båda måtten på psykiska besvär däremot framkom en större andel oförklarad varians i den lägre årskursen (ICC: 2,8 för sinnesstämning och ICC: 2,0 för psykosomatiska besvär) än i

den högre (ICC: 2,1 respektive 1,4). Den variation i hälsobesvär som kunde tillskrivas skolkontexten kan därmed, i likhet med de flesta andra studier på området [39–42], sägas vara begränsad men inte obetydlig.

Resultaten pekar också på att ansamlingen av elever med beteendeproblem på skolan ger upphov till en ökad risk för mobbning och hälsobesvär bland enskilda elever oberoende av deras egen nivå av beteendeproblem. Likaså förefaller en hög koncentration av mobbade elever på skolan ge upphov till skadliga hälsoeffekter även för dem som inte är direkt utsatta för mobbning. Därutöver visade sig andelen elever med utländsk bakgrund på skolan vara positivt kopplad till mobbningsförekomst, men (svagt) gynnsam för sinnesstämningen bland sjätteklassare medan andelen elever med högutbildade föräldrar på skolan var negativt kopplat till mobbningsförekomst bland både sjätte- och niondeklassare. Slutligen spelade inte skolregion någon större roll för de studerade utfallen med undantaget att utsatthet för mobbning bland niondeklassare var något mer vanligt förekommande i skolor på glesbygden än i storstäder.

Det faktum att barn och ungdomar påverkas av den miljö som skolan erbjuder samt de individer som de kommer i kontakt med här är viktiga ur ett skolpolitiskt perspektiv och kan relateras till den socioekonomiska segregationen av skolor [43]. Den valfrihetsreform som genomfördes i början av 1990-talet och som innebar att eleverna fick möjlighet att själva välja vilken skola de ska gå i [44] har gradvis lett till en ökad skiktning där skolor i resurssvaga områden alltmer "dräneras" på resursstarka elever. Elevsammansättningen på dessa skolor innebär sannolikt också en ökad koncentration av barn och ungdomar med olika typer av psykosociala och stressrelaterade problem. Resultaten från vår studie tyder på att "anhopningen" av beteendeproblem och mobbningsförekomst på skolan har en separat koppling till enskilda elevers hälsa oavsett deras egen situation med avseende på dessa två aspekter. Inte minst är våra fynd beaktansvärda då man betänker att kombination av ogynnsamma förhållanden (på elev- och kontextnivå) ofta kan antas gå hand i hand och ge upphov till en "dubbel utsatthet" bland de barn och ungdomar som blir kvar i dessa resurssvaga skolor.

Referenser

1. Danielson M. Svenska skolbarns hälsovanor 2005/2006. Grundrapport 2006.
2. SOU: Statens offentliga utredningar (2006:77). Ungdomar, stress och psykisk hälsa. Slutbetänkande av Utredningen om ungdomars psykiska hälsa. Stockholm: Fritzes.
3. Petersen S, Bergström E, Cederblad M, Ivarsson A, Köhler L, Rydell A-M, Stenbeck M, Sundelin C & Hägglöf B. Barns och ungdomars psykiska hälsa i Sverige. En systematisk litteraturöversikt med tonvikt på förändringar över tid. Stockholm 2010: Kungl. Vetenskapsakademien, Hälsovetenskaperna.
4. Statens Folkhälsoinstitut. Svenska skolbarns hälsovanor 2009/2010. Grundrapport. Östersund 2011.

5. Bovier P, Chamot E & Perneger T V. Perceived stress, internal resources, and social support as determinants of mental health among young adults, *Quality of Life Research* 2004;13:161–70.
6. Natvig G K, Albrechtsen G, Anderssen N, & Qvarnström U. School-related stress and psychosomatic symptoms among school adolescents. *Journal of School Health* 1999;69:362–368.
7. Skolverket. Attityder till skolan 2009. Elevernas och lärarnas attityder till skolan., Rapport 344. Stockholm 2010: Fritzes.
8. Holmberg K & Hjern A. Bullying and attention-deficit-hyperactivity disorder in 10-year-olds in a Swedish community. *Developmental Medicine & Child Neurology* 2008;50:134-138.
9. Ma X. Bullying and being bullied: to what extent are bullies also victims? *American Educational Research Journal* 2001;38(2),351–370.
10. Bradshaw CP, Sawyer AL & O'Brennan LM. A social disorganization perspective on bullying-related attitudes and behaviors: the influence of school context. *American Journal of Community Psychology* 2009;43:204-220.
11. Rudolph KD, Troop-Gordon W, Hessel ET & Schmidt JD. A latent growth curve analysis of early and increasing peer victimization as predictors of mental health across elementary school. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology* 2011;40(1):111–122.
12. Schreier A, Thomas K, Horwood J, Hollis C, Gunnell D, Lewis G, Thompson A, Zammit S, Duffy L, Salvi G & Harrison G. Prospective study of peer victimization in childhood and psychotic symptoms in a non-clinical population at age 12 years. *Archives of Genetic Psychiatry* 2009;66(5):527–536.
13. Arseneault L, Milne BJ, Taylor A, Adams F, Delgado K, Caspi A & Moffitt TE. Being bullied as an environmentally mediated contributing factor to children's internalizing problems. *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine* 2008;162(2):145–150.
14. Arseneault L, Bowes L & Shakoor S. Bullying victimization in youths and mental health problems: 'Much ado about nothing'? *Psychological Medicine* 2010;40:717–729.
15. Skolverket. Utvärdering av metoder mot mobbning. Rapport 353. Stockholm 2011: Fritzes.
16. Due P, Holstein B, Lynch J, Diderichsen F, Gabhain SN, Scheidt P, Currie C & the Health Behaviour in School-aged Children Bullying Working Group. Bullying and symptoms among school-aged children: international comparative cross sectional study in 28 countries. *European Journal of Public Health* 2005;15(2):128–132.
17. Craig W, Harel-Fisch Y, Fogel-Grinvald H, Dostaler S, Hetland J, Simons-Morton B, et al. A cross-national profile of bullying and victimization among adolescents in 40 countries. *International Journal of Public Health* 2009;54(Suppl. 2):216–224.
18. Skolverket. http://www.skolverket.se/skolutveckling/vardegrund/krankningar_och_diskriminering/mobbning (Hämtad 2012-03-26).

19. Olweus D. Mobbning i skolan. Vad vi vet och vad vi kan göra. Stockholm 1991: Liber.
20. Gini G. Bullying as a social process: the role of group membership in students' perception of inter-group aggression at school. *Journal of School Psychology* 2006;44:51–65.
21. Sanders CE & Phye GD. Bullying. Implications for the classroom. San Diego 2004: Elsevier Academic Press.
22. Salmivalli C, Lagerspetz K, Björkqvist K, Österman K & Kaukiainen A. Bullying as a group process: participant roles and their relations to social status within the group. *Aggressive Behavior* 1996;22:1–15.
23. Reijntjes A, Kamphuis JH, Prinzie P & Telch MJ. Peer victimization and internalizing problems in children: a meta-analysis of longitudinal studies. *Child Abuse & Neglect* 2010;34:244–252.
24. Fekkes M, Pijpers FI, Fredriks AM, Vogels T & Verloove-Vanhorick SP. Do bullied children get ill, or do ill children get bullied? A prospective cohort study on the relationship between bullying and health-related symptoms. *Pediatrics*, 2006;117(5):1568–1574.
25. Lund R, Nielsen KK, Hansen D H, Kriegbaum M, Molbo D, Due P & Christensen U. Exposure to bullying at school and depression in adulthood: a study of Danish men born in 1953. *European Journal of Public Health* 2008;19(19):111–116.
26. Holmberg K. The association of bullying and health complaints in children with Attention-Deficit/Hyperactivity Disorder. *Postgraduate Medicine* 2010;122(5):62–68.
27. Bacchini D, Affuso G & Trotta T. Temperament, ADHD and peer relations among schoolchildren: the mediating role of school bullying. *Aggressive Behavior* 2008;34:447–459.
28. Gini G. Associations between bullying behaviour, psychosomatic complaints, emotional and behavioural problems. *Journal of Paediatrics and Child Health* 2008;44:492–497.
29. George R & Thomas G. Victimization among middle and high school students: a multilevel analysis. *The High School Journal*, 2000;84(1):48–57.
30. Gendron BP, Williams KR & Guerra NG. An analysis of bullying among students within schools: estimating the effects of individual normative beliefs, self-esteem, and school climate. *Journal of School Violence* 2011;10:150–164.
31. Stephenson P & Smith D. Bullying in the junior school. I: Bullying in schools (Red: D. Tattum och D. Lane), Stroke-on-Tent, UK: Trentham 1989.
32. Eliot M, Cornell D, Gregory A & Fan X. Supportive school climate and student willingness to seek help for bullying and threats of violence. *Journal of School Psychology* 2010;48:533–553.
33. Bowles L, Arseneault L, Maughan B, Taylor A, Caspi A & Moffitt TE. School, Neighborhood, and family factors are associated with children's bullying involvement: A nationally representative longitudinal study.

Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry 2009;48(5):545–553.

34. Green JG, Dunn EC, Johnson RM & Molnar BE. A multilevel investigation of the association between school context and adolescent nonphysical bullying. *Journal of School Violence* 2011;10:133–149.
35. Waasdorp TE, Pas ET, O'Brennan LM & Bradshaw CP. A multilevel perspective on the climate of bullying: discrepancies among students, school staff, and parents. *Journal of School Violence* 2011;10:115–132.
36. Hox J. *Multilevel analysis: techniques and applications*. Mahwah, NJ 2002: Lawrence Erlbaum Associates.
37. Rasbash J, Steele F, Browne W & Prosser B. *A user's guide to MLwiN, version 2.0*. University of London 2004: Centre for Multilevel modeling.
38. Merlo J, Chaix B, Ohlsson H, Beckman A, Johnell K, Hjerpe P, Rastam L & Larsen K. A brief conceptual tutorial of multilevel analysis in social epidemiology: using measures of clustering in multilevel logistic regression to investigate contextual phenomena. *Journal of Epidemiology and Community Health* 2006;60:290–297.
39. Karvonen S, Vikat A & Rimpelä M. The role of school context in the increase in young people's health complaints in Finland. *Journal of Adolescence* 2005;28:1–16.
40. Goodman E, Huang B, Wade T J & Kahn R S. A multilevel analysis of the relation of socioeconomic status to adolescent depressive symptoms: does school context matter? *Journal of Pediatrics* 2003;143:451–456.
41. Konu AI, Lintonen TP & Autio VJ. Evaluation of well-being in schools – a multilevel analysis of general subjective well-being. *School Effectiveness and School Improvement* 2002;13(2):187–200.
42. Torsheim T & Wold B. School-related stress, support, and subjective health complaints among early adolescents: a multilevel approach. *Journal of Adolescence*, 2001;24:701–713.
43. Skans ON & Åslund O. *Etnisk segregation i storstäderna – bostadsområden, arbetsplatser, skolor och familjebildning 1985-2006*. Institutet för Arbetsmarknadspolitisk Utvärdering, Rapport 2010:4.
44. Trumberg A. *Den delade skolan: segregationsprocesser i det svenska skolsystemet*. Doktorsavhandling. Örebro universitet 2011: Akademin för humaniora, utbildning och samhällsvetenskap.

4. Integration och utländskt ursprung

Sammanfattning

I detta kapitel berörs den psykiska hälsan hos elever med utländskt ursprung mot bakgrund av mångfalden som döljer sig bakom etiketten ”utländskt ursprung”. Skiljer sig den psykiska hälsan åt hos skolelever med utländskt ursprung som själva är födda utomlands jämfört med dem som är födda i Sverige av invandrade föräldrar? Finns det några skillnader mellan dem som har flyktingursprung jämfört med andra utlandsfödda elever?

Vi har också försökt belysa konsekvenserna av det alltmer segregerade boendet i det svenska samhället för den psykiska hälsan hos elever med utländskt ursprung. Påverkas välbefinnande och psykisk hälsa hos elever med utländskt ursprung av de övriga elevernas bakgrund i den skola de går i? Mår de till exempel bättre om de går i skolor där en hög andel av eleverna har svenskt ursprung?

Utlandsfödda pojkar i årskurs 9 med ursprung i Afrika eller Asien rapporterade en ökad nivå av psykisk ohälsa när det gäller såväl nedsatt sinnesstämning som psykosomatiska besvär och beteendeproblem, jämfört med andra pojkar i samma årskurs. Högst nivå av psykisk ohälsa rapporterades av utlandsfödda elever som inte bodde tillsammans med sina föräldrar, där ensamkommande flyktingbarn kan antas utgöra en betydande andel. Flickor med utländskt ursprung rapporterade över lag lägre nivåer av psykosomatiska besvär och, när det gäller Sverigefödda flickor med utländskt ursprung, även en mer gynnsam situation när det gäller nedsatt sinnesstämning. För elever med ursprung i Afrika eller Asien, där flertalet familjer troligen kommit till Sverige som flyktingar, rapporterade både flickor och pojkar genomgående högre förekomst av psykisk ohälsa om de var utlandsfödda jämfört med om de var födda i Sverige, medan skillnaderna var marginella mellan utlands- och Sverigefödda med annat utländskt ursprung. Elever med en Sverigefödd och en utlandsfödd förälder hade en lätt förhöjd nivå av psykisk ohälsa i bägge årskurserna.

Studien visar att majoriteten av skolelever med svenskt ursprung har högst begränsade kontaktytor till elever med utländskt ursprung i sin vardagsmiljö i skolan. Drygt 60 procent av eleverna med två Sverigefödda föräldrar går i skolor där mindre än 10 procent av eleverna har utländsk bakgrund. För elever med utländskt ursprung, och i särskilt hög grad för utlandsfödda pojkar med ursprung i Afrika eller Asien, ökar nivån av såväl nedsatt sinnesstämning, psykosomatiska besvär som beteendeproblem av att gå i en skola där elever med svensk bakgrund dominerar stort. Mobbning och dåliga kamratrelationer är starkt förknippade med denna ökade psykiska ohälsa hos elever med utländskt ursprung i skolor som domineras stort av elever med svensk bakgrund. I skolor där elever med utländsk bakgrund är i majoritet rapporterar de Sverigefödda eleverna med utländskt ursprung en psykisk hälsa som är bättre än den genomsnittliga psykiska hälsan hos ele-

ver med svenskt ursprung i hela undersökningen, och med särskilt gynnsamma utfall för flickorna. För flickor med svenskt ursprung syns ett omvänt förhållande där högre besvärnivåer rapporteras i skolor som domineras av elever med utländsk bakgrund. Andelen som rapporterade mobbning var dock endast marginellt högre för dessa flickor, och man rapporterade lika goda kamratrelationer som flickorna med utländskt ursprung i dessa skolor, varför det ter sig troligt att andra faktorer än den psykosociala miljön i skolan förklarar detta resultat.

Resultaten av denna studie bekräftar tidigare studier som visat att elever som kommer som flyktingar till Sverige är en sårbar grupp för att utveckla psykisk ohälsa, och pekar särskilt på en hög nivå av psykisk ohälsa hos flyktingbarn som inte bor med sina föräldrar. Studien visar dock samtidigt att den psykiska hälsan är något bättre för flickor i årskurs 6 och 9 som fötts i Sverige med invandrade föräldrar, inklusive flyktingföräldrar, än för flickor med svenskt ursprung.

Studien understryker också betydelsen av dåliga kamratrelationer, inklusive mobbning, för psykisk ohälsa hos elever med utländskt ursprung i skolor som domineras av elever med svensk bakgrund. Det ter sig rimligt att tänka sig att det segregerade boendet i det svenska samhället, där många elever med svenskt ursprung växer upp med små kontaktytor till elever med utländskt ursprung, starkt bidrar till detta. Skolpersonal bör göras medvetna om den höga risken för mobbning som finns för elever med utländskt ursprung i dessa skolor, och agera kraftfullt för att motverka detta.

Introduktion

Sedan andra världskriget har Sverige successivt utvecklats från ett av världens mer etniskt homogena länder till ett mångkulturellt samhälle. Under 1950- och 1960-talen fanns ett stort behov av arbetskraft inom den svenska industrin, vilket ledde till en invandring från våra nordiska grannländer. Så småningom kom invandrare även från Sydeuropa och Turkiet. I början av 1970-talet minskade behovet av arbetskraft i den svenska industrin drastiskt och flyktingar och deras anhöriga från många olika delar av världen har sedan dess dominerat invandringen till Sverige fram till de allra senaste åren då arbetskraftsinvandringen återigen har ökat [1]. Den svenska befolkningen med utländsk bakgrund är således mycket heterogen, såväl med avseende på orsak till att man flyttat till Sverige som i vilken del av världen man har sitt ursprung.

Kunskapen om psykisk hälsa och välbefinnande hos breda grupper av barn med utländskt ursprung i Sverige är begränsad. I en enstaka studie av barn och ungdomar i åldern 10–18 år, baserad på Undersökningarna av levnadsförhållanden (ULF) och Levnadsnivåundersökningen (LNU) 2001–2005, noterades inte några anmärkningsvärda skillnader med avseende på psykiska och psykosomatiska besvär hos barn med utländskt ursprung jämfört med barn med svenskt ursprung [2].

Om det i hög grad saknas studier av hela gruppen elever med utländskt ursprung i Sverige så gäller det inte i lika hög grad nyanlända flyktingbarn där intresset från forskare periodvis varit ganska stort. Under slutet av 1980-talet och första halvan av 1990-talet genomfördes flera intervjustudier av

psykisk hälsa hos elever i nyanlända flyktingfamiljer. Samtliga visade en hög andel elever med betydande symptom av framför allt inåtvända och psykosomatisk symptom som sömnstörningar, ångest, fobier och nedstämdhet [3–6]. Uppföljning 6–7 år efter att man kommit till Sverige visade dock en tendens till normalisering [7], något som överensstämmer väl med erfarenheter från andra länder [8]. I en aktuell internationell litteraturgenomgång konstateras att flyktingbarn även på lite längre sikt har en måttligt ökad risk för psykisk ohälsa. Författarna pekar också på att kunskapen kring flyktingbarn i exil i alltför hög grad har fokuserat på betydelsen av individfaktorer som är svåra att påverka, som traumatiska upplevelser i hemlandet, medan det saknas kunskap om påverkbara faktorer i mottagarlandet som kan ligga till grund för effektiva förebyggande insatser [9].

Sedan början av 1990-talet har den sociala och etniska segregationen av boendet i det svenska samhället tilltagit. Befolkningen i resurssvaga områden har alltmer kommit att domineras av människor med dålig ekonomi och ”synligt” invandrarskap (det vill säga ursprung i Sydeuropa, Asien, Afrika och Latinamerika), samtidigt som resursstarka familjer med svenskt ursprung flyttat från dessa bostadsområden [10]. Inom skolområdet har denna tendens ytterligare förstärkts av en ökad valfrihet där elever med resursstarka föräldrar tenderat att söka sig till vissa skolor [11].

I Folkhälsoinstitutets rapport från den nationella studien av psykisk hälsa 2009 [12] rapporteras en del resultat i förhållande till föräldrars födelseland. Elever med två föräldrar födda utanför Norden rapporteras här ha ungefär samma nivå av psykosomatiska besvär som elever med två nordiskfödda föräldrar, och rapporterar till och med att de trivs bättre i skolan än andra elever. En högre andel elever med två föräldrar födda utanför Europa rapporterar dock att de blivit mobbade under veckan före undersökningen, 5 procent, jämfört med elever med två föräldrar födda i Norden, 2 procent.

I denna rapport vill vi fördjupa analysen av elever med utländskt ursprung i den nationella studien av psykisk hälsa 2009. Skiljer sig den psykiska hälsan åt hos skolelever med utländskt ursprung som är födda utomlands jämfört med dem som är födda i Sverige? Och finns det några skillnader mellan dem som har sannolikt flyktningursprung och dem som inte har det?

Vi har också försökt belysa konsekvenserna av det alltmer segregerade boendet i det svenska samhället för den psykiska hälsan hos elever med utländskt ursprung. Påverkas välbefinnande och psykisk hälsa hos elever med utländskt ursprung av de övriga elevernas bakgrund i den skola de går i? Mår de till exempel bättre om de går i skolor där en hög andel av eleverna har svenskt ursprung?

Metod

Studiepopulationen begränsas till elever i skolor med minst 10 deltagande elever i respektive årskurs där samtliga frågor som ingår i analysen har besvarats. Utöver det externa bortfallet (se bilaga 1) uppgår det interna bortfallet på grund av att variablerna som ingår i studien saknar svar (partiellt bortfall) till 20 650 (27 procent) elever i årskurs 6 och 16 586 (18 procent) elever i årskurs 9. Analyserna grundar sig därmed på 56 995 elever i årskurs 6 och 74 684 elever i årskurs 9. Bortfallet var påtagligt större hos utlandsföd-

da elever, 37 procent i årskurs 6 och 34 procent i årskurs 9, medan bortfallet var mer måttligt hos Sverigefödda med utländskt ursprung, 24 procent i årskurs 9 och 25 i årskurs 6.

Utländskt och svenskt ursprung

Med utländskt ursprung avses här att elevens båda föräldrar är födda i annat land än Sverige. Med svenskt ursprung avses att elevens båda föräldrar är födda i Sverige. Studiepopulationen delades in i sex kategorier efter eget och föräldrars födelse-land, baserat på svaren på frågorna 5–7 (se bilaga 3) som hade följande svarsalternativ:

1. Sverige
2. Norge, Danmark eller Finland
3. Annat land i Europa
4. Libanon, Turkiet, Iran, Irak eller Syrien
5. Annat land i Asien
6. Syd- eller Nordamerika
7. Afrika
8. Annat land i världen
9. Vet inte

På basis av föräldrarnas födelse-land skapades fyra kategorier, där kategorierna ”ursprung i Afrika eller Asien” och ”annat utländskt ursprung” delades upp i ytterligare två kategorier med hänsyn till elevens eget födelse-land (Sverigefödd respektive utlandsfödd). Därmed skapades totalt sex kategorier:

Svenskt ursprung: Två föräldrar med svarsalternativ 1.

En Sverigefödd och en utlandsfödd förälder: En förälder med svarsalternativ 1 och en förälder med svarsalternativ 2–8,

Utlandsfödd med ursprung i Afrika eller Asien: Eleven utlandsfödd (2–8) och bägge föräldrarna med svarsalternativ 4,5 eller 8

Sverigefödd med ursprung i Afrika eller Asien: Eleven Sverigefödd (1) och bägge föräldrarna med svarsalternativ 4,5 eller 8

Utlandsfödd med annat utländskt ursprung: Eleven utlandsfödd (2–8) och bägge föräldrarna med svarsalternativ 2–8, högst en med svarsalternativ 4, 5 eller 8.

Sverigefödd med annat utländskt ursprung: Eleven Sverigefödd (1) och bägge föräldrarna med svarsalternativ 2–8, högst en med svarsalternativ 4, 5 eller 8.

Tabell 4.1 visar sociodemografisk information om studiepopulationen och de skolor de går i. Elever med en eller två utlandsfödda föräldrar bor oftare än andra med en förälder, vilket framför allt beror på att andelen elever som bor i växelvis boende efter att föräldrarna separerat är låg (se kapitel 5). Andelen som inte bor med föräldrar (bor med annan) var högst bland de utlandsfödda eleverna, och särskilt hög bland pojkarna i årskurs 9 med ursprung i Afrika eller Asien där den är så hög som 8 procent. Det är rimligt att anta att en betydande andel av dessa elever är ensamkommande flyktingbarn. Elever med utländskt ursprung bor oftare i storstad än elever med svenskt ursprung.

Tabell 4.1. Sociodemografiska förhållanden. Elever i årskurs 6 och 9. Procent

	Två Sverige- födda föräldrar	En Sverige- och en ut- landsfödd förälder	Ursprung i			
			Afrika/Asien		Annat	
			Utlands- född	Sverige- född	Utlands- född	Sverige- född
Årskurs 6						
<i>Kön</i>						
Pojke	49,2	50,1	51,0	48,5	50,9	51,4
Flicka	50,8	49,9	49,0	51,5	49,1	48,6
<i>Bor tillsammans med:</i>						
Båda föräldrarna ^a	92,5	82,5	78,5	86,0	76,2	84,1
En förälder	7,2	16,7	19,3	13,7	22,9	15,1
Annan	0,3	0,8	2,2	0,3	0,9	0,8
<i>Region</i>						
Storstad	28,2	41,8	38,9	56,4	34,5	41,9
Mellanstor stad	51,4	42,1	47,7	39,0	42,6	43,9
Mindre ort	20,5	16,0	13,4	4,6	23,0	14,2
<i>Andel i skolan med utländsk bakgrund</i>						
0–10%	60,4	44,8	12,3	9,8	24,1	19,3
11–50%	37,8	44,9	48,7	50,1	53,2	57,2
>50%	1,8	6,9	39,0	40,1	22,7	23,6
<i>Andel i skolan där minst en förälder har efter- gymnasial utbildning</i>						
0–40%	26,7	27,0	57,8	47,5	50,2	43,3
41–60%	41,8	37,6	29,4	30,4	30,5	34,9
>60%	31,5	35,4	12,8	22,1	19,3	21,8
Antal	42 010	6 581	1 885	3 100	1 222	2 083
Årskurs 9						
<i>Kön</i>						
Pojke	48,7	48,4	52,0	47,4	52,5	51,6
Flicka	51,3	51,6	48,1	52,6	47,5	48,4
<i>Bor tillsammans med</i>						
Båda föräldrarna ^a	87,4	74,1	69,1	80,7	69,3	79,6
En förälder	11,9	24,1	24,4	18,0	27,8	19,2
Annan	0,6	1,7	6,5	1,3	2,8	1,2
<i>Region</i>						
Storstad	26,4	38,7	38,8	55,3	35,1	41,5
Mellanstor stad	51,2	44,4	47,4	39,0	43,0	42,4
Mindre ort	22,3	17,0	13,8	5,7	21,9	16,1
<i>Andel i skolan med utländsk bakgrund</i>						
0–10%	56,1	42,8	19,3	9,6	25,3	18,4
11–50%	41,9	51,2	51,6	54,4	55,5	62,1
>50%	2,0	6,0	29,1	35,9	19,2	19,5
<i>Andel i skolan där minst en förälder har efter- gymnasial utbildning</i>						
0–40%	31,3	30,2	51,3	47,8	47,1	43,3
41–60%	45,7	43,3	36,6	34,5	36,7	39,3
>60%	23,2	26,5	12,1	17,7	16,2	17,4
Antal	54 666	8 175	2 324	3 455	1 417	2 652

a) Inklusive växelvis boende.

När det gäller andelen elever med utländsk respektive svensk bakgrund på skolan framträder tydliga mönster där stora grupper elever med svensk bakgrund har begränsade kontaktytor till elever med utländsk bakgrund skolmiljön. Drygt 60 procent av eleverna med två Sverigefödda föräldrar går i skolor där mindre än 10 procent av eleverna har utländsk bakgrund. Bara 2 procent av eleverna med två Sverigefödda föräldrar går i skolor där majoriteten har utländsk bakgrund, det vill säga är själva födda utomlands eller har två föräldrar som är födda utomlands, vilket mer än en tredjedel av elever med ursprung i Afrika eller Asien gör.

Uppgifter om fördelningen av utländsk bakgrund och utbildning för föräldrarna till eleverna i varje skola och skolans geografiska hemvist på kommunnivå hämtades från Skolverkets SIRIS-databas och länkades till datamaterialet via skolan. Sammansättningen kategoriserades utifrån den andel av eleverna som själva var födda utomlands eller hade två föräldrar som var födda utomlands i 0–10 procent, 10–50 procent respektive 50–100 procent, och skolans geografiska hemvist som storstad (Stockholm, Göteborg, Malmö), mellanstor stad samt mindre orter (se bilaga 2).

Uppgifter om eleven bodde med en eller två föräldrar, årskurs och kön hämtades från enkäten, liksom utfallsvariablerna nedsatt sinnesstämning (från KIDSCREEN), psykosomatiska besvär (PSP) och beteendeproblem (den sammantagna problempoängen på de två delskalorna hyperaktivitet och utagerande beteende från SDQ), som har beskrivits i tidigare avsnitt (se också bilaga 2). Skalan kamratrelationer (från KIDSCREEN) användes som förklarande variabel i analysen och baserades på sex delfrågor i enkäten (fråga 16 och 17 i bilaga 3): Var du med dina kompisar? Gjorde du saker med andra i din ålder? Hade du kul med kompisar? Hjälpte du och dina kompisar varandra? Kunde du prata om allt med dina kompisar? Kunde du få stöd av dina kompisar? Samtliga skalor analyserades som z-värden för respektive årskurs, det vill säga uttryckt som standardavvikelser (se bilaga 2). En dikotomiserad variabel om mobbing skapades enligt den definition som beskrivs i bilaga 2. De olika skalorna analyserades som z-värden för varje årskurs, vilket innebär att index för de olika frågorna som ingår i skalan räknas om till standarddeviationer för respektive årskurs.

De statistiska analyserna genomfördes med hjälp av multivariat flernivåanalys (se bilaga 1). I denna typ av analys kan oberoende individuella variabler analyseras tillsammans med oberoende variabler på skolnivå i samma modell. I analysen i denna studie analyserades kön, familjesituation (eleven bor med en eller två föräldrar, annat boende), svenskt eller utländskt ursprung i sex kategorier (se faktarutan i början av metodavsnittet) som individvariabler medan föräldrarnas fördelning på utbildningsgrupper och utländsk bakgrund, samt geografisk hemvist analyserades på skolnivå.

Linjär multivariat flernivåanalys användes för att räkna ut betakoefficienter på de tre z-transformerade skalorna nedsatt stämningsläge, psykosomatiska symptom och beteendeproblem, för de sex kategorierna av ursprung där svenskt ursprung var jämförelsekategori. Totala ICC (intra class correlation) analyserades i en tom modell, i modell 1 justerades för typ av föräldrahushåll (bor med två föräldrar sammanboende eller växelvis, en förälder, annan) som confounder, i modell 2 för fördelningen på skolnivå av föräldrars bakgrund och utbildning och typ av boendeort som confounders. I

rapporten rapporteras endast de fullt justerade b-koefficienterna från modell 2.

Interaktionsvariabler av utländskt ursprung och skolans andel av elever med utländsk bakgrund skapades för de tre kategorier som definierats ovan, där eleverna med en utlandsfödd och en svenskfödd förälder uteslöts. Dessa analyserades i en flernivåanalys där modell 1 justerades för samtliga individ och skolvariabler i analysen ovan som confounders, med justering för kamratrelationer och mobbning som potentiellt förklarande faktorer i modell 2 .

Resultat

Tabell 4.2 visar mätvärden på de tre skalorna efter elevens ursprung, när vi justerat för familjesituation och skolvariabler. Utlandsfödda pojkar i årskurs 9 med ursprung i Afrika eller Asien hade högst justerade z-värden på samtliga tre skalor, det vill säga nedsatt sinnesstämning, psykosomatiska besvär och beteendeproblem. Flickor med utländskt ursprung rapporterade över lag lägre nivåer av psykosomatiska besvär och när det gäller Sverigefödda flickor med utländskt ursprung även en mer gynnsam situation när det gäller nedsatt sinnesstämning.

För elever med ursprung i Afrika och Asien rapporterade både flickor och pojkar högre z-värden på alla tre skalorna om de var utlandsfödda jämfört med de som var födda i Sverige, medan skillnaderna var marginella mellan utlands- och Sverigefödda med annat utländskt ursprung. Såväl pojkar som flickor med en svensk och en utlandsfödd förälder rapporterar något högre justerade z-värden än elever med två Sverigefödda föräldrar på alla tre skalorna och i bägge årskurserna.

Tabell 4.2. Självrapporterade psykiska besvär (z-värden) efter ursprung. Flickor respektive pojkar i årskurs 6 respektive 9. B-koefficient

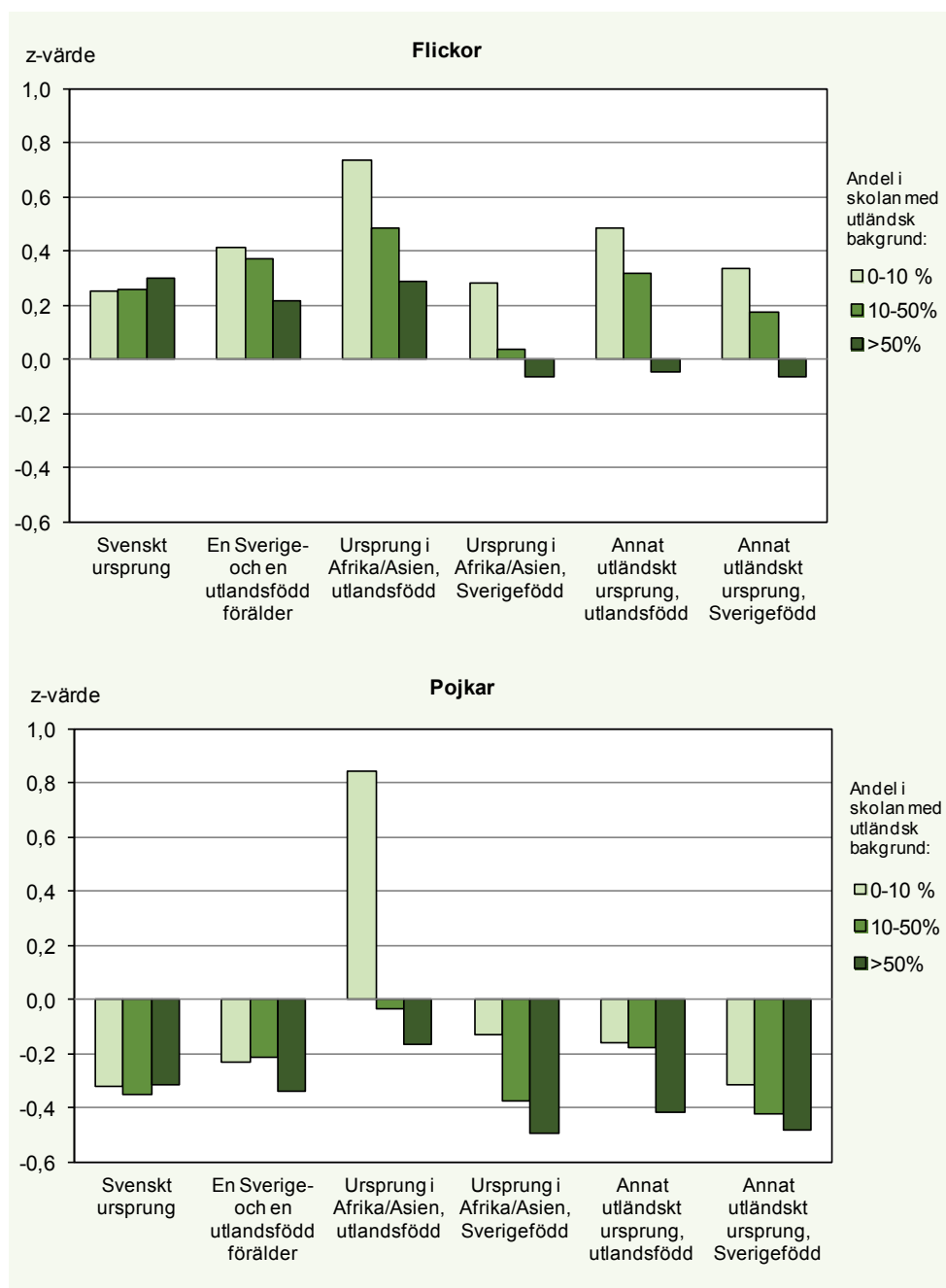
		Flickor		Pojkar	
		Årskurs 6	Årskurs 9	Årskurs 6	Årskurs 9
Nedsatt sinnesstämning					
Svenskt ursprung (ref)		0	0	0	0
En Sverige- och en utlandsfödd förälder		0,09**	0,08**	0,05*	0,07**
Ursprung i Afrika/Asien	Utlandsfödd	0,11**	0,19***	0,03	0,37***
	Sverige-född	-0,23***	-0,18***	-0,18***	0,06*
Annat utländskt ursprung	Utlandsfödd	0,07	0,0	-0,10**	0,07*
	Sverige-född	-0,14*	-0,09**	-0,16**	-0,09**
Psykosomatiska besvär					
Svenskt ursprung (ref)		0	0	0	0
En Sverige- och en utlandsfödd förälder		0,08	0,07**	0,05**	0,08**
Ursprung i Afrika/Asien	Utlandsfödd	-0,06*	-0,14*	-0,06	0,28**
	Sverige-född	-0,26***	-0,19**	-0,15**	0,02
Annat utländskt ursprung	Utlandsfödd	-0,13*	-0,09*	-0,17*	0,07*
	Sverige-född	-0,12**	-0,20**	-0,09*	-0,02
Beteendeproblem					
Svenskt ursprung (ref)		0	0	0	0
En Sverige- och en utlandsfödd förälder		0,10***	0,12**	0,05*	0,08**
Ursprung i Afrika/Asien	Utlandsfödd	0,01	0,08**	-0,05	0,26***
	Sverige-född	-0,11*	-0,02	-0,09*	0,04
Annat utländskt ursprung	Utlandsfödd	-0,03	0,06*	-0,13*	0,11**
	Sverige-född	-0,05	0,08	-0,12**	-0,03

Mätvärdena är beräknade med linjär regression. Referensgruppen (ref) är elever med svenskt ursprung som har mätvärdet 0. Modellerna är separata för flickor och pojkar i årskurs 6 och årskurs 9 och justerade för familjesituation på individnivå, och föräldrars utbildning och bakgrund respektive skolan geografiska belägenhet på skolnivå.

*** Signifikant på 0,1%-nivå. ** Signifikant på 1%-nivå. * Signifikant på 5%-nivå.

I interaktionsanalysen som presenteras i tabell 4.3 noteras att elever med utländskt ursprung tenderar att ha högre nivåer av rapporterade problem i skolor där andelen elever med utländsk bakgrund är låg. Skillnaden är särskilt påtaglig för utlandsfödda pojkar med ursprung i Afrika eller Asien i årskurs 9 där skillnaden jämfört med att gå i en skola där flertalet har utländsk bakgrund är så stor som 0,74 standardavvikelser på skalan för nedsatt stämningsläge och 0,55 standardavvikelser på skalan för psykosomatiska besvär. För flickor med svenskt ursprung noteras en motsatt trend, det vill säga högre besvärsvärden i skolor med hög andel elever med utländsk bakgrund med skillnader på 0,16–0,18 standardavvikelser. Detta illustreras i figur 4.1 av hur medelvärdet på skalan för nedsatt sinnesstämning varierar med elevernas bakgrund.

Figur 4.1. Medelvärden på skalan för nedsatt sinnesstämning efter ursprung och skolans andel av elever med utländsk bakgrund. Flickor och pojkar i årskurs 9. Z-värde

Tabell 4.3. Självrapporterade psykiska besvär (z-värden) efter interaktion mellan elevens ursprung och skolans andel med utländsk bakgrund. Flickor och pojkar i årskurs 6 respektive 9. B-koefficient

Ursprung	Flickor				Pojkar				
	Årskurs 6		Årskurs 9		Årskurs 6		Årskurs 9		
	Andel m utländsk bakgrund i skolan	Modell 1	Modell 2	Modell 1	Modell 2	Modell 1	Modell 2	Modell 1	Modell 2
Nedsatt sinnesstämning									
Utlandsfödd, ursprung i Afrika/Asien									
0-10%	0.32**	0.06	0.16*	-0.08	0.49**	0.19*	0.74***	0.19**	
10-50%	0.03	-0.09	0.03	-0.03	0.17**	0.09	0.05	-0.03	
>50% (ref)	0	0	0	0	0	0	0	0	
Sverigefödd, ursprung i Afrika/Asien									
0-10%	0.15	0.10	0.24*	0.12	0.24*	0.11	0.07	0.00	
10-50%	0.04	0.01	0.16*	0.14*	0.07*	0.00	0.06	0.00	
>50% (ref)	0	0			0	0	0	0	
Utlandsfödd, annat utländskt ursprung									
0-10%	0.21*	-0.03	0.33**	0.00	0.22*	0.05	0.11	-0.02	
10-50%	-0.02	0.01	0.21*	0.04	0.02	-0.02	0.12	-0.03*	
>50% (ref)	0	0	0	0	0	0	0	0	
Sverigefödd, annat utländskt ursprung									
0-10%	0.19*	0.14	0.21*	0.12*	0.00	-0.07	0.21*	0.09*	
10-50%	0.06	0.03	0.04	-0.03	-0.11*	-0.11	0.04	0.05	
>50% (ref)	0	0	0	0	0	0	0	0	
Två Sverigefödda föräldrar									
0-10%	-0.18	-0.10	-0.17**	-0.12*	-0.08*	0.01	-0.11*	-0.03*	
10-50%	-0.12	-0.06	-0.13**	-0.08*	0.04	0.04	-0.11	-0.04*	
>50% (ref)	0	0	0	0	0	0	0	0	
Psykosmatiska besvär									
Utlandsfödd, ursprung i Afrika/Asien									
0-10%	0.23*	0.04	-0.07	-0.23**	0.47**	0.26*	0.55***	0.15*	
10-50%	-0.02	0.07	0.00	-0.04	0.21*	0.16*	0.16**	0.12*	
>50%	0	0	0	0	0	0	0	0	
Sverigefödd, ursprung i Afrika/Asien									
0-10%	0.31**	0.27**	0.08	0.02	0.29**	0.19	0.03	-0.03	
10-50%	0.14*	0.11*	0.07	0.06	0.09	0.05	0.01	-0.01	
>50%	0	0	0	0	0	0	0	0	
Utlandsfödd, annat utländskt ursprung									
0-10%	0.24*	0.08	0.29***	0.21*	0.27*	0.15	-0.06	-0.17*	
10-50%	0.14	0.13	0.19*	0.14	0.11	0.08	0.00	-0.07	
>50%	0	0	0	0	0	0	0	0	
Sverigefödd, annat utländskt ursprung									
0-10%	0.26*	0.23*	0.14	0.09	0.05	-0.09	0.11	0.01	
10-50%	0.10*	0.08	-0.02	0.01	-0.09*	-0.19	-0.01	-0.00	
>50%	0	0	0	0.	0	0	0	0*	
Två Sverigefödda föräldrar									
0-10%	-0.16*	-0.10*	-0.15**	-0.12*	-0.06	-0.01	-0.02	0.03	
10-50%	-0.10	-0.06	-0.13**	-0.10	0.04	-0.01	-0.04	-0.04	
>50%	0	0	0.*	-0.	0	0	0	0	

Mätvärdena är beräknade med linjär regression (random intercept modell för två nivåer). Referensgruppen (ref), som har mätvärdet 0, är elever i skolor där mer än 50 procent av eleverna har utländsk bakgrund. Modellerna är separata för flickor och pojkar i årskurs 6 och årskurs 9 och justerade för kamratrelationer och mobbning.

*** Signifikant på 0,1%-nivå. ** Signifikant på 1%-nivå. * Signifikant på 5%-nivå.

Forts. tabell 4.3.

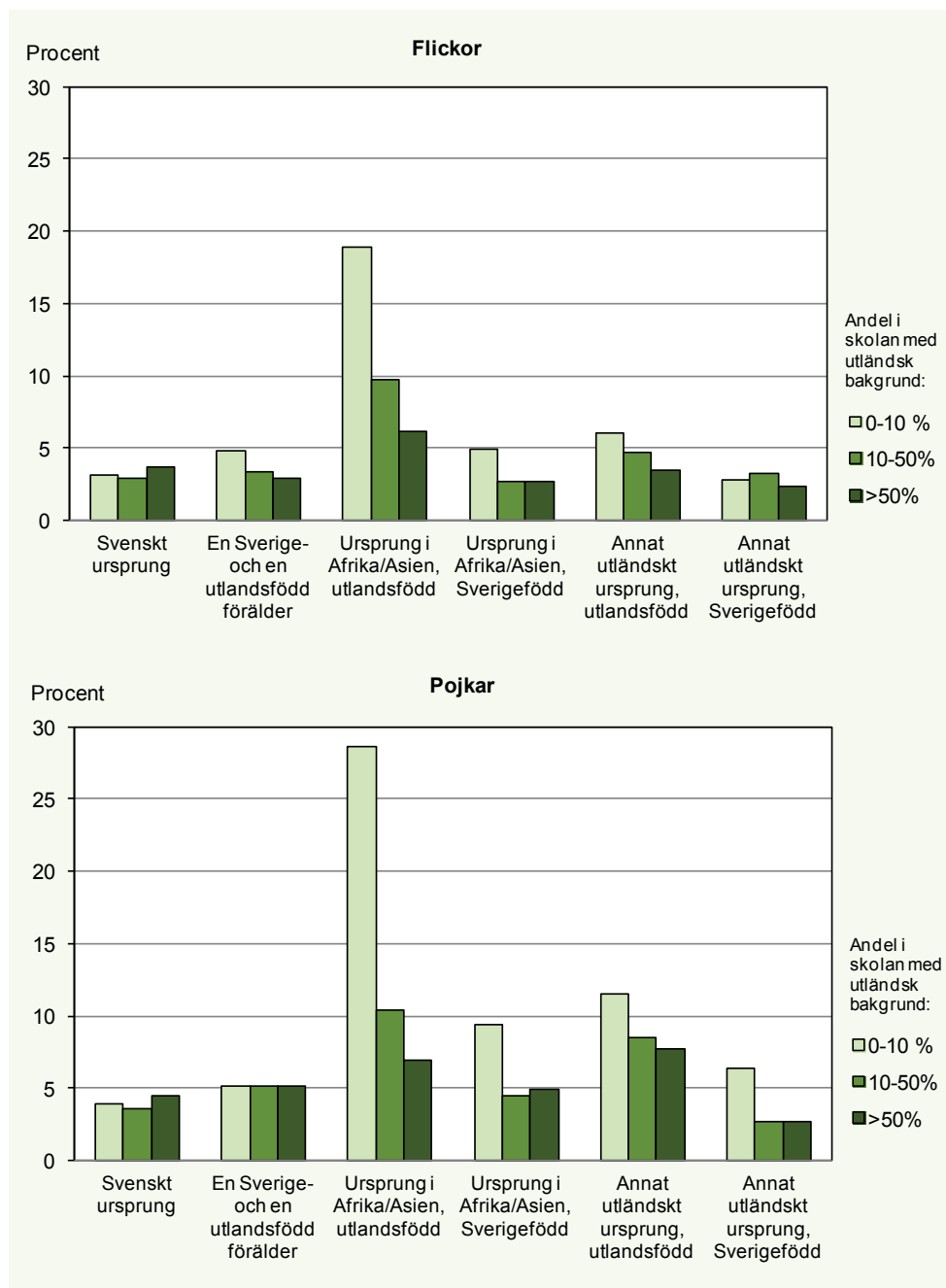
Ursprung Andel m utländsk bakgrund i skolan	Flickor				Pojkar			
	Årskurs 6		Årskurs 9		Årskurs 6		Årskurs 9	
	Modell 1	Modell 2	Modell 1	Modell 2	Modell 1	Modell 2	Modell 1	Modell 2
Beteendeproblem								
Utlandsfödd, ursprung i Afrika/Asien								
0-10%	0.21*	0.11	0.08	0.00	0.35**	0.21*	0.50***	0.15
10-50%	0.11	0.07	0.04	0.02	0.13*	0.09	0.06	0.02
>50%	0	0	0	0	0	0	0	0
Sverigefödd, ursprung i Afrika/Asien								
0-10%	0.21*	0.21*	0.05*	-0.06	0.17*	0.10	0.02	-0.03
10-50%	-0.02	-0.02	0.10	0.09	0.14	0.11	0.00	0.01
>50%	0	0	0	0	0	0	0	0
Utlandsfödd, annat utländskt ursprung								
0-10%	0.07	0.07	0.02	-0.01	0.06	-0.02	0.15*	0.07
10-50%	0.00	0.00	0.17*	0.00	0.05	-0.07	0.07	0.01
>50%	0	0	0	0	0	0	0	0
Sverigefödd, annat utländskt ursprung								
0-10%	0.15	0.15	0.07	0.05	-0.04	-0.07	0.14	0.05
10-50%	0.07	0.07	-0.01	0.01	-0.02	-0.02	0.05	0.00
>50%	0	0	0	0	0	0	0	0
Två Sverigefödda föräldrar								
0-10%	0.00	0.00	-0.10*	0.09*	-0.09*	-0.05	0.01	0.05
10-50%	0.00	0.00	-0.08*	-0.07	-0.10*	-0.07	-0.03	-0.00
>50%	0	0	0	0	0	0	0	0

Mätvärdena är beräknade med linjär regression (random intercept modell för två nivåer). Referensgruppen (ref), som har mätvärdet 0, är elever i skolor där mer än 50 procent av eleverna har utländsk bakgrund. Modellerna är separata för flickor och pojkar i årskurs 6 och årskurs 9 och justerade för kamratrelationer och mobbning.

*** Signifikant på 0,1%-nivå. ** Signifikant på 1%-nivå. * Signifikant på 5%-nivå.

När interaktionsanalyserna i tabell 4.3 justerades för frågorna om kamratrelationer och mobbning så minskade skillnaderna för elever med utländskt ursprung mellan skolorna med olika andel elever med utländsk bakgrund påtagligt. Som figur 4.2 visar anger så många som 28 procent av de utlandsfödda pojkarna i årskurs 9 med ursprung i Afrika eller Asien att det blivit mobbat under den senaste veckan om de går i en skola där färre än 10 procent har utländsk bakgrund. För flickor är mönstret detsamma, men på en lägre nivå.

Figur 4.2. Andel av som utsatts för mobbning under den senaste veckan efter ursprung och skolans andel av elever med utländsk bakgrund. Flickor och pojkar i årskurs 9. Procent

Tabell 4.4 visar genomsnittsvärden för de tre skalorna för Sverigefödda respektive utlandsfödda elever med olika familjesituationer. De utlandsfödda eleverna som inte bor med föräldrar uppvisar mycket höga nivåer av besvär.

Tabell 4.4. Medelvärden på skalorna för självrapporterade psykiska besvär efter familjesituation. Sverigefödda respektive utlandsfödda flickor och pojkar i årskurs 6 och 9. Z-värde

Bor till- sammans med:	Sverigefödda				Utlandsfödda			
	Antal	Nedsatt sinnes- stämning	Psyko- somatis- ka besvär	Bete- ende- problem	Antal	Nedsatt sinnes- stämning	Psyko- somatis- ka besvär	Bete- ende- problem
Flickor årskurs 9								
Båda föräldrarna	29 600	0,20	0,28	-0,17	1444	0,25	0,24	-0,06
En förälder	5 177	0,50	0,61	0,17	593	0,64	0,48	0,11
Annan	292	0,97	0,99	0,67	77	1,68	1,46	0,98
Pojkar årskurs 9								
Båda föräldrarna	28 553	-0,36	-0,42	-0,04	1 641	-0,15	-0,26	0,21
En förälder	4 228	-0,12	-0,18	0,31	654	0,03	-0,10	0,25
Annan	258	0,32	-0,01	0,70	133	1,45	1,13	1,07
Flickor årskurs 6								
Båda föräldrarna	24 358	0,07	0,11	-0,17	1 449	0,12	0,06	-0,15
En förälder	2 498	0,43	0,39	0,09	397	0,35	0,20	0,02
Annan	104	0,78	0,82	0,29	37	1,70	1,13	0,62
Pojkar årskurs 6								
Båda föräldrarna	23 781	-0,19	-0,19	0,04	1 549	-0,27	-0,20	0,01
En förälder	2 213	0,01	0,09	0,35	378	-0,15	-0,05	0,06
Annan	102	0,10	-0,05	0,44	20	1,59	2,08	1,51

Diskussion

Utlandsfödda pojkar i årskurs 9 med ursprung i Afrika och Asien rapporterar en ökad nivå av psykisk ohälsa på alla tre skalorna (nedsatt sinnesstämning, psykosomatiska besvär och beteendeproblem) jämfört med andra pojkar i samma årskurs. Högst nivå av psykisk ohälsa rapporterades av utlandsfödda elever som inte bodde tillsammans med sina föräldrar, där ensamkommande flyktingbarn kan antas utgöra en betydande andel. Flickor med utländskt ursprung rapporterade över lag lägre nivåer av psykosomatiska besvär och när det gäller Sverigefödda flickor med utländskt ursprung även en mer gynnsam situation när det gäller nedsatt sinnesstämning. För elever med ursprung i Afrika och Asien, där flertalet familjer troligen kommit till Sverige som flyktingar, rapporterade både flickor och pojkar högre z-värden på alla tre skalorna om de var utlandsfödda jämfört med de som var födda i Sverige, medan skillnaderna var marginella mellan utlands- och Sverigefödda med annat utländskt ursprung. Elever med en Sverigefödd och en utlandsfödd förälder hade en lätt förhöjd nivå på alla tre skalorna i bägge årskurserna.

Att barn i flyktingfamiljer som själva kommit till Sverige som flyktingar rapporterar en högre nivå av psykisk ohälsa än elever med utländskt ursprung som är födda i Sverige är i linje med de studier som tidigare gjorts av flyktingbarn i Sverige såväl som i andra länder [9]. Tidigare studier har pekat på den särskilda sårbarhet som finns hos barn i flyktingfamiljer, där

följdverkningar av egna och föräldrars upplevelser av krig och förföljelse förstärks av en utsatt social situation under asylprocessen och den första tiden i exil [1, 9].

De höga nivåerna av psykisk ohälsa hos utlandsfödda elever som inte bor med föräldrar är högst anmärkningsvärd. Det kan antas att ensamkommande flyktingbarn utgör en betydande andel av dessa, särskilt bland pojkarna i årskurs 9. Socialstyrelsen har nyligen pekat på brister i socialtjänstens uppföljning av dessa barn [13]. Denna rapport understryker behovet av metodutveckling inom detta område och att denna också innefattar skolan.

Studien pekar på att majoriteten av elever med svenskt ursprung har högst begränsade kontaktytor till elever med utländskt ursprung i skolmiljön. Drygt 60 procent av elever med två Sverigefödda föräldrar går i skolor där mindre än 10 procent har utländsk bakgrund. För elever med utländskt ursprung, och särskilt för utlandsfödda pojkar med ursprung i Afrika och Asien, framkom betydande negativa effekter på psykisk hälsa och välbefinnande av att studera i skolor som i hög grad domineras av elever med svensk bakgrund. Bäst psykisk hälsa rapporterar samtliga grupper av elever med utländskt ursprung när de går i skolor där elever med invandrarursprung är i majoritet. I dessa skolor rapporterar Sverigefödda elever med utländskt ursprung en psykisk hälsa som är bättre än den genomsnittliga psykiska hälsan hos elever med två Sverigefödda föräldrar, och med särskilt gynnsamma utfall för flickorna. För flickorna med svenskt ursprung, syns ett omvänt förhållande där lägre symptomnivåer rapporteras i svenskdominerade skolor.

Vilka faktorer kan tänkas ligga bakom dessa variationer i psykisk hälsa i skolor med olika sammansättning när det gäller elevernas ursprung? Den klara kopplingen till mobbning och dåliga kamratrelationer för elever med utländskt ursprung i svenskdominerade skolor, som analysen visade, talar starkt för att diskriminerande processer i kamratgruppen spelar en betydande roll för att förklara den ökande psykiska ohälsan hos dessa elever. Här ligger det nära till hands att också föra in det segregering boendet i det svenska samhället i diskussionen, som medför att många elever med svenskt ursprung växer upp utan närmare kamratrelationer med elever med utländskt ursprung. Det kan inte uteslutas att vissa selektionsfaktorer också bidrar till dessa mönster. Det är exempelvis troligt att relativt nyanlända flyktingar oftare bor i kommuner med låg andel invandrare än flyktingfamiljer som bott längre tid i Sverige, som en konsekvens av den nationella flyktingpolitiken att sprida flyktingmottagningen geografiskt över landet.

Pojkar med utländskt ursprung har högre symptomnivåer jämfört med elever med svenskt ursprung än vad flickor med utländskt ursprung har, och skillnaden är särskilt stor för pojkar som själva är födda utomlands som går i skolor där elever med utländsk bakgrund är fåtaliga. Fler pojkar med utländskt ursprung rapporterar också mobbning jämfört med flickor med samma bakgrund. En möjlig förklaring till detta är att pojkar med utländskt ursprung i högre grad än flickor utsätts för diskriminerande behandling i skolan.

När de gäller att förstå de högre nivåerna av psykisk ohälsa hos flickor med svenskt ursprung i invandrandominerade skolor så finns det här inga tecken till att sämre kamratrelationer skulle förklara detta, då dessa flickor

rapporterar samma nivåer av tillfredsställelse med kamratrelationer och ungefär samma nivåer av mobbning som flickor i skolor som domineras av elever med svensk bakgrund. Kanske finns här sociala selektionsfaktorer som kan spela in, då det är väl dokumenterat att resurssvaga familjer med svenskt ursprung är överrepresenterade i bostadsområden med hög andel invandrade familjer.

Begränsningar

De frågor som ställdes i den nationella enkäten som denna studie baseras på har stora begränsningar när det gäller möjligheterna att skapa kategorier för elever med utländskt ursprung. Det är exempelvis oklart i hur hög grad asylsökande och gömda elever, och andra elever som relativt nyligen anlänt till Sverige, deltog i studien, och vid vilken ålder utlandsfödda elever flyttat till Sverige. Det kan inte uteslutas att deltagande av dessa sårbara elever förklarar en del av den högre nivå av psykisk ohälsa som beskrevs bland utlandsfödda elever med ursprung i Afrika och Asien.

Ytterligare en betydande begränsning i denna studie är det relativt stora interna bortfallet av elever med utländskt ursprung, och det oklara bortfallet av elever med utländskt ursprung i den totala populationen. Det är rimligt att anta att en del av det interna bortfallet orsakas av svårigheter att läsa svenska, vilket i så fall också skulle medföra att elever i bortfallet skiljer sig en del från de elever som deltog i undersökningen. Med tanke på kopplingen mellan inlärnings svårigheter och psykisk ohälsa är det troligt att detta medför en underskattning av den psykiska ohälsan hos utlandsfödda elever, snarare än en överskattning. Resultat om skillnader mellan elever i olika miljöer ter sig däremot som mer robust.

Implikationer

Det är angeläget med ytterligare forskning som fördjupar förståelsen för de sociala processerna kring elever med utländskt ursprung i den svenska skolan, hur de samspelar med det segregering boendet och hur de kan påverkas genom insatser på såväl strukturell nivå som i den enskilda skolan. Särskilt intresse bör ägnas åt situationen för ensamkommande flyktingbarn, som i svensk flyktingmottagning i stor utsträckning placeras i kommuner där andelen elever med utländsk bakgrund är låg. Det är också angeläget att perspektivet breddas så att betydelsen av skolans sammansättning av elever med olika ursprung också analyseras i förhållande till psykisk hälsa i ett längre perspektiv, till skolprestationer och uppnådd utbildning och så småningom inträde på arbetsmarknaden. Skolpersonal i svenskdominerade skolor bör göras medvetna om den högre risken för mobbning som elever med utländskt ursprung är utsatta för i dessa skolor och agera kraftfullt för att motverka detta.

Referenser

1. Socialstyrelsen. Migration och folkhälsa. I Folkhälsorapport 2009. Stockholm: Socialstyrelsen; 2009.

2. Ostberg V, Alfven G, Hjern A. Living conditions and psychosomatic complaints in Swedish schoolchildren. *Acta Paediatr.* 2006;95(8):929-34.
3. Angel B, Hjern A, Ingleby D. Effects of war and organized violence on children: a study of Bosnian refugees in Sweden. *Am J Orthopsychiatry.* 2001;71(1):4-15.
4. Hjern A, Angel B, Jeppson O. Political violence, family stress and mental health of refugee children in exile. *Scand J Soc Med.* 1998;26(1):18-25.
5. Almqvist K, Brandell-Forsberg M. Refugee children in Sweden: post-traumatic stress disorder in Iranian preschool children exposed to organized violence. *Child abuse & neglect.* 1997;21(4):351-66. Epub 1997/04/01.
6. Almqvist K, Brandell-Forsberg M. Iranian refugee children in Sweden: effects of organized violence and forced migration on preschool children. *The American journal of orthopsychiatry.* 1995;65(2):225-37. Epub 1995/04/01.
7. Hjern A, Angel B. Organized violence and mental health of refugee children in exile: a six-year follow-up. *Acta Paediatr.* 2000;89(6):722-7.
8. Fazel M, Wheller J, Danesh J. Prevalence of serious mental disorder in 7000 refugees resettled in western countries: a systematic review. *Lancet.* 2005;365:1309-14.
9. Fazel M, Reed RV, Panter-Brick C, Stein A. Mental health of displaced and refugee children resettled in high-income countries: risk and protective factors. *Lancet.* 2011. Epub 2011/08/13.
10. Socialstyrelsen. Sociala Rapport. Stockholm: Socialstyrelsen, 2006.
11. Skolverket. Valfrihet och dess effekter inom skolområdet. Kalmar: Skolverket, 2003.
12. Statens Folkhälsoinstitut. Kartläggning av psykisk hälsa bland barn och unga. Resultat från den nationella totalundersökningen i årskurs 6 och 9. Stockholm Statens Folkhälsoinstitut, 2011.
13. Socialstyrelsen. Tillsynsrapport 2011. Hälso- och sjukvård och socialtjänst. Stockholm; Socialstyrelsen, 2011.

5. Barn med växelvis boende

Sammanfattning

I det här kapitlet studeras ungdomars livskvalitet och psykiska hälsa i relation till en av de största förändringarna i svenska ungdomars liv de senaste åren, växelvis boende. Växelvis boende innebär att den unga bor omväxlande och ungefär lika mycket hos sina föräldrar efter en separation. Resultaten visar att drygt var tionde ungdom i årskurs 6 och 9 bor växelvis hos sina föräldrar. Detta motsvarar en tredjedel av ungdomarna med separerade föräldrar. Att bo enbart med en förälder var mindre vanligt än i tidigare undersökningar. Ungefär 13 procent bodde så och de flesta av dessa hos sin mamma. Ytterligare 8 procent bodde mest med en av föräldrarna men har någon form av boende också hos den andre. Hur barnen bodde efter att deras föräldrar separerat varierar i förhållande till ursprungsland och föräldrars utbildningsnivå. För barn med svenskt ursprung var växelvis boende betydligt vanligare än för barn med utländskt ursprung, som oftare bodde med bara sin mamma. Växelvis boende var också vanligare i skolor där en hög andel av föräldrarna hade hög utbildningsnivå och där få elever hade utländsk bakgrund.

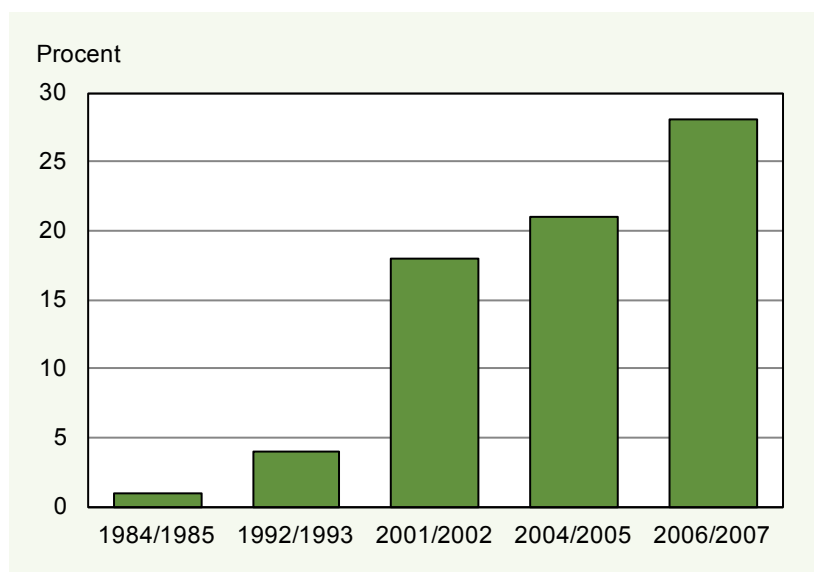
Risken för psykisk ohälsa var högre för ungdomar med separerade föräldrar än för dem i kärnfamilj. Genomgående rapporterar dock barnen och ungdomarna med växelvis boende bättre psykisk hälsa och högre livskvalitet än de som bor mest eller enbart med en av sina föräldrar. Samma mönster gällde för risken att bli mobbad eller att vara otillfredsställd med sin skolsituation. Resultaten var samstämmiga genom samtliga utfall och kan tolkas som att en stadigvarande vardagskontakt med båda föräldrarna i allmänhet är gynnsam för unga i de här åldersgrupperna, även om det innebär att barnen måste flytta mellan två hem.

Introduktion

Förhållandet till föräldrar och familj är av avgörande betydelse för barn och ungas hälsa och välmående. Men barns familjer ser inte längre självklart ut som den traditionella kärnfamiljen. Ungefär en halv miljon barn i Sverige har föräldrar som inte bor tillsammans och den traditionella lösningen att barn bor med sin mamma efter en föräldraseparation är inte längre självklar [1]. En stor förändring i svenska barns och ungdomars liv under de senaste decennierna är att växelvis boende blivit vanligare. Det innebär att barnet bor omväxlande och ungefär lika mycket hos båda sina föräldrar efter en separation. För många barn innebär det att de flyttar varje vecka. I mitten av 1980-talet bodde endast ett par procent av de barn vars föräldrar separerat växelvis medan det 2007 gällde närmare 30 procent (se figur 5.1). Även i andra länder har växelvis boende blivit vanligare. Man uppskattar att unge-

fär 20 procent av barnen med separerade föräldrar i Danmark och Holland och 10 procent i Norge och Storbritannien bor växelvis [2–5].

Figur 5.1. Växelvis boende bland unga med separerade föräldrar åren 1984–2007. Procent

Källa: Statistiska centralbyrån

Bakgrunden till att fler barn bor växelvis är ökad jämställdhet i föräldraskapet och kvinnors starkare ställning på arbetsmarknaden, men också förändringar i familjerättslagstiftningen [6]. Gemensam vårdnad är sedan 1998 utgångspunkt då föräldrar separerar om inte föräldrarna kommer överens om enskild vårdnad [7]. Det innebär att alla beslut som är av vikt för barnet ska fattas av föräldrarna gemensamt. Rätten har också möjlighet att besluta om växelvis boende även om någon av föräldrarna vill att barnet endast bor med ena föräldern. Gemensam vårdnad och växelvis boende ger barn möjlighet till nära kontakt med båda sina föräldrar och ger föräldrarna samma möjligheter att ta ansvar för barnet, vilket är i enlighet med barnkonventionens artiklar 9.3 och 18.1 [8]. Eftersom internationella studier visat att barns kontakt med sin pappa över tid tenderar att minska eller till och med upphöra om de bor enbart med sin mamma, kan växelvis boende vara ett sätt att säkerställa barnets fortsatta kontakt med båda föräldrarna [9]. Boendeformen stämmer också med svensk politisk strävan efter ett jämställt föräldraskap [10, 11]. Vissa författare har också menat att växelvis boende kan skydda barn mot potentiella risker med en separation genom att de får fortsatt tillgång till båda föräldrarnas resurser på vardagsbasis och har fortsatt känslomässigt och socialt stöd från båda föräldrarna [4, 12, 13]. Andra har dock kritiserat boendeformen eftersom den fråntar barnet en fast punkt i tillvaron, ökar exponeringen för föräldrars konflikter och kan hota den känslomässiga anknytningen till mamman hos små barn [14, 15].

Internationella studier visar att risken för känslomässiga problem, bristande social anpassning och sänkt välbefinnande är ökad hos barn till separerade föräldrar [9, 13, 20, 21], framför allt hos pojkar [22]. Faktorer som påverkar barns välbefinnande efter en separation är förlust av kontakt med en

förälder, föräldrarnas konfliktnivå och minskat föräldrastöd [6]. Att pojkar varit mer illa än flickor av en separation mellan föräldrarna har tidigare förklarats med att separationen orsakat brott i kontakten med pappan, vilken skulle drabba pojkar mer eftersom de då förlorar ett viktigt identifikationsobjekt [23].

Frågeställning

Med utgångspunkt från den nationella totalundersökningen (Grodan) ville vi beskriva växelvis boende och andra boendeformer för ungdomar i årskurs 6 och 9 samt studera de ungas psykiska hälsa, livskvalitet, föräldrarelationer, utsatthet för mobbning och skoltillfredsställelse i relation till boendeform.

Metod

För att beskriva ungas boende utgick vi från deras egna uppgifter om i vilken utsträckning de bodde med respektive förälder. Unga i kärnfamilj jämfördes med dem som bor växelvis och dem som bor mest eller enbart med ena föräldern. I de deskriptiva analyserna delades också de två senare kategorierna upp efter föräldrarnas kön. Barn som inte bor med föräldrar studeras i nästa kapitel.

Växelvis boende definierades som att ungdomen bor ungefär lika mycket hos sina föräldrar trots att dessa inte bor tillsammans. I relation till utfallen psykisk hälsa, livskvalitet, föräldrarelationer, utsatthet för mobbning och skoltillfredsställelse valde vi att jämföra ungdomar i olika boendeformerna utan att vidare dela upp dessa utifrån föräldrarnas kön. Detta bedömdes som rimligt eftersom föräldrarnas kön hade mindre betydelse i relation till utfallen än boendeformen i sig. Enkätfrågorna finns redovisade i bilaga 3 och kategoriseringen av boendeform finns beskriven i bilaga 2.

De utfall som vi studerade var livskvalitet av social och psykologisk karaktär enligt KIDSCREEN, tillfredsställelse med föräldrarelationen utifrån delskalan familjerelationer i KIDSCREEN samt psykisk hälsa i form av nedsatt sinnesstämning utifrån två sammanslagna delskalor i KIDSCREEN, psykosomatiska besvär enligt PSP-skalan och problematik av barnpsykiatrisk karaktär enligt SDQ. Vi undersökte också de ungas tillfredsställelse med sin skolsituation utifrån en delskala i KIDSCREEN och om de blivit utsatta för mobbning enligt delskalan i KIDSCREEN. Utfallsmåtten och mätinstrumenten finns beskrivna i bilaga 2.

De statistiska analyserna för livskvalitet, psykisk hälsa och föräldrarelationer gjordes med flernivåanalys, där hänsyn tas till variation på såväl individ- som skolnivå. För att undersöka om skillnaderna i utfallen mellan unga i olika boendeformer påverkades av andra faktorer kontrollerade vi i dessa analyser för faktorer på såväl individ- som skolnivå. Dessa var på individnivå; kön, årskurs, utländskt ursprung, ekonomiska resurser och föräldrarelationer samt på skolnivå; region, andel föräldrar med eftergymnasial utbildning och andel barn i kärnfamilj. Analysmetoden beskrivs i bilaga 1.

I de deskriptiva analyserna inkluderades de 167 410 unga som besvarat frågan om boendeform. I analyserna av livskvalitet och psykisk hälsa inkluderades bara de ungdomar som besvarat samtliga enkätfrågor, vilket mot-

svarade 112 746 individer. För att säkerställa att det stora interna bortfallet inte påverkade resultaten genomfördes också analyser för dessa utfall där samtliga individer som besvarat frågorna på de enskilda instrumenten ingick. Resultaten av dessa analyser skilde sig inte från dem som publiceras här. I analysen av tillfredsställelse med skolan ingick 161 797 unga och i den om utsatthet för mobbning 164 957 ungdomar. Bortfallet i undersökningen beskrivs i bilaga 1.

Resultat

Boendeformer efter en föräldraseparation

Ungefär 50 000 barn är varje år med om att deras föräldrar separerar [1] och risken är ungefär lika stor för barn i alla åldrar. Det innebär att fler av de äldre ungdomarna har separerade föräldrar jämfört med yngre barn. Tidigare undersökningar uppskattar att ungefär 10 procent av de minsta barnen, tre år och yngre, har föräldrar som inte bor ihop [16]. I Grodan var andelen unga i årskurs 6 med separerade föräldrar 29 procent och i årskurs 9 knappt 34 procent. Även om de flesta svenska föräldrar har gemensam vårdnad i juridisk bemärkelse [7] så bor betydligt fler av de unga i årskurs 6 och 9 enbart eller mest med sin mamma jämfört med motsvarande boendeformer hos pappan (tabell 5.1). Att inte bo alls med sin mamma är ovanligt och gällde drygt 3 procent av de unga i Grodan medan var tionde ungdom uppgav att de inte bodde med sin pappa. Så mycket som 87 procent av ungdomarna i årskurs 6 och 9 hade dock i någon mån ett boende hos båda sina föräldrar. Andelen pojkar som bodde med sin pappa åtminstone ibland var 92 procent. Pappors frånvaro i barns liv efter en separation är alltså betydligt mindre vanligt idag än det var tidigare [17].

Att bo växelvis hos föräldrarna är nästan lika vanligt som att bo enbart med mamman, vilket tyder på att jämställdheten i föräldraskapet ändå ökat. Drygt 10 procent av ungdomarna bodde så, vilket motsvarar en tredjedel av dem med separerade föräldrar.

Det är något vanligare att unga bor hos en förälder av samma kön men sammantaget är könsskillnaderna i boendemönster mycket små (tabell 5.1). Jämfört med sjätteklassarna bor en något mindre andel av niondeklassarna växelvis. Framför allt är det flickor i årskurs 9 som i högre utsträckning bor enbart eller mest med sin mamma. De boendeformerna är tillsammans mer än dubbelt så vanliga som växelvis boende bland dessa flickor. Detta är i linje med tidigare undersökningar som visat att växelvis boende är vanligast bland 10–12-åriga barn [17]. Tänkbara förklaringar är att de äldre ungdomarna har mindre behov av vardagskontakt med båda föräldrarna och prioriterar boendet efter närhet till skola, fritidsaktiviteter och kamrater.

En något mindre andel av de unga som var födda i Sverige levde i kärnfamilj, jämfört med dem födda i annat land. Boendeformerna efter en föräldraseparation skiljer sig dock markant åt mellan Sverigefödda och utlandsfödda barn. Växelvis boende är nästan fyra gånger så vanligt hos Sverigefödda. För utlandsfödda ungdomar med separerade föräldrar är det vanligast att bo enbart med sin mamma och nästan en fjärdedel av dessa ungdomar bodde endast delvis eller inte alls med sin pappa. Vi jämförde också Sveri-

ge- och utlandsfödda barn med föräldrar födda i andra länder och fann att fler av de Sverigefödda barnen i den gruppen bodde med sin pappa efter en separation. Detta indikerar att utlandsfödda föräldrar över tid anpassar sina boendeformer efter svensk praxis. I praktiken innebär det att pappan blir mer delaktig i barnens vardag (redovisas ej).

Även föräldrarnas födelseland påverkar boendeformen efter en separation (figur 5.2). Växelsvis boende är vanligast i familjer där båda föräldrarna är födda i Sverige (12 procent) och minst vanligt i familjer där föräldrarna är flyktingar från Asien, Afrika eller Mellanöstern (1 procent). Också i familjer där föräldrarna är invandrade från andra regioner är boendeformen mindre vanlig än i familjer med Sverigefödda föräldrar. På skolnivå varierar andelen barn med växelsvis boende kraftigt, beroende på hur många barn i skolan som har utländsk bakgrund. På skolor där minst hälften av barnen har utländsk bakgrund bor endast 2 procent växelsvis medan det är betydligt vanligare att bo enbart med sin mamma.

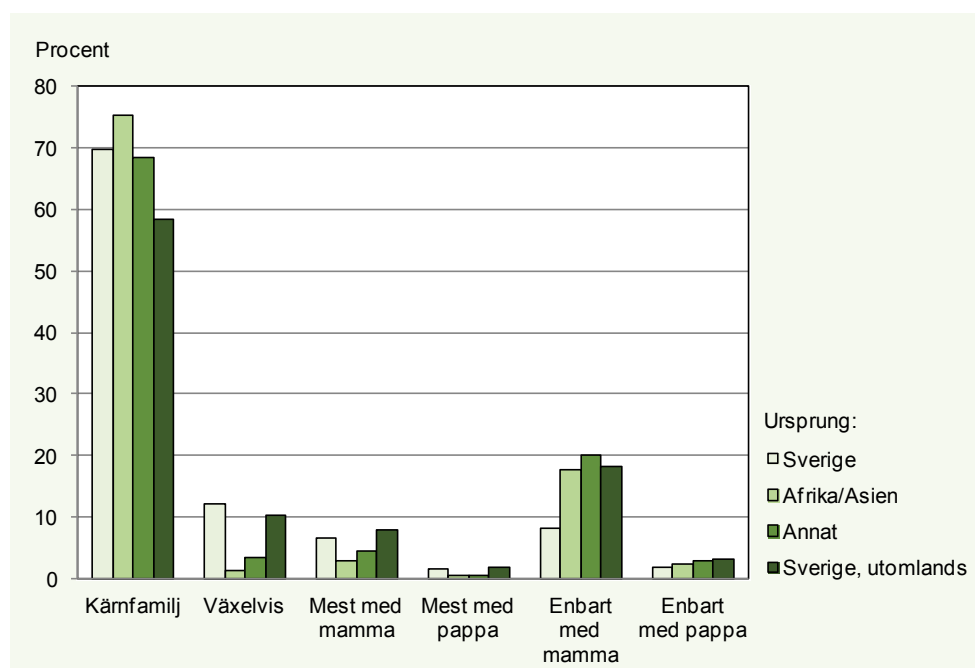
Tabell 5.1. Sociodemografiska förhållanden efter boendeform. Elever i årskurs 6 och 9. Procent

	Boendeform						Summa
	Kärn-familj	Växelvis boende	Mest med		Enbart med		
			mamma	pappa	mamma	pappa	
<i>Kön</i>							
Pojke	69,2	10,9	6,1	1,5	9,9	2,5	100
Flicka	68,1	10,1	6,8	1,2	12,0	1,9	100
<i>Årskurs</i>							
Årskurs 6	70,9	11,2	6,3	1,1	8,9	1,6	100
Årskurs 9	66,5	9,9	6,5	1,6	12,8	2,7	100
<i>Region</i>							
Storstad	68,2	11,5	5,8	1,2	11,4	1,9	100
Mellanstor stad	68,5	10,5	6,7	1,4	10,7	2,1	100
Mindre ort	69,4	9,0	6,7	1,6	10,7	2,6	100
<i>Födelseland</i>							
Sverige	68,5	11,2	6,7	1,4	10,1	2,1	100
Annat land	70,4	2,8	3,6	0,6	19,9	2,8	100
<i>Andel i skolan med utländsk bakgrund</i>							
0–10%	68,9	11,2	6,6	1,4	9,7	2,2	100
11–50%	66,8	9,3	6,3	1,2	14,2	2,2	100
>50%	74,1	2,5	3,6	0,7	16,7	2,4	100
<i>Andel i skolan där minst en förälder har eftergymnasial utbildning</i>							
0–40%	67,6	8,3	6,4	1,5	13,5	2,8	100
41–60%	68,2	11,0	6,7	1,4	10,6	2,1	100
61–100%	70,2	12,8	6,0	1,1	8,3	1,6	100
Alla	67,9	10,4	6,3	1,4	10,8	2,2	100
Antal	114 829	17 600	10 740	2 291	18 313	3 637	167 410

Grodan visar liten variation i ungas boendeformer över landet. Växelsvis boende är vanligast bland familjer i storstäder där 12 procent av ungdomarna bor så. Men även i mellanstora städer (10 procent) och på mindre orter (9 procent) är boendeformen vanlig. Att bo mest eller enbart hos sin pappa är något vanligare på mindre orter. På skolnivå varierar andelen barn med väx-

elvis boende i förhållande till hur stor andel föräldrar som har eftergymnasial utbildning. På skolor där en låg andel föräldrar är högutbildade är det vanligare att bo enbart hos sin mamma eller pappa medan det på skolor med hög andel högutbildade föräldrar är vanligare med växelvis boende. Detta är i linje med tidigare studier som visat att föräldrar i familjer med växelvis boende oftare är högutbildade och har dubbla inkomster, jämfört med familjer där barnet bor enbart med en förälder [4, 5, 18, 19].

Figur 5.2. Boendeformer hos elever i årskurs 6 och 9 efter föräldrarnas födelse-land. Procent

Livskvalitet och psykisk hälsa i relation till boendeform

Resultaten från Grodan visar att mönstret i ungas livskvalitet och psykiska hälsa i relation till boendeform är detsamma för samtliga studerade utfall (tabell 5.2 och 5.3). Jämfört med unga i kärnfamiljer löper de med separerade föräldrar ökad risk för både sänkt livskvalitet och sämre psykisk hälsa i form av nedsatt sinnesstämning, psykosomatiska besvär och problem av barnpsykiatrisk karaktär. I relation till unga i kärnfamilj är risken förhöjd för unga med separerade föräldrar i samtliga tre boendeformer men i betydligt lägre utsträckning för dem i växelvis boende. Unga som bor med enbart en av sina föräldrar rapporterar genomgående sämst psykisk hälsa och lägst livskvalitet.

Generellt påverkades mätvärdena mycket lite av kontroll för faktorer på individ- och skolenivå. Den ungas egna ekonomiska resurser och föräldrarelationer visade sig dock vara betydelsefulla. Kontroll för dessa faktorer medförde att överrisken för problem av barnpsykiatrisk karaktär hos unga i växelvis boende inte längre var signifikant. Också i relation till de andra utfallen minskade riskerna hos unga med separerade föräldrar i samtliga boendeformer vid kontroll för dessa faktorer, även om de fortfarande var

statistiskt signifikanta. Vid kontroll för både den ungas ekonomiska resurser och föräldrarelationer fanns det inte längre några skillnader i risk för sänkt livskvalitet mellan ungdomarna med separerade föräldrar i de olika boendeformerna. I analysen av nedsatt sinnesstämning minskade skillnaderna mellan unga i olika boendeformer betydligt vid kontroll av relationer till föräldrarna. Tillfredsställelse med dessa förefaller alltså vara ha stor betydelse för ungas sinnesstämning.

Tabell 5.2. Problem av barnpsykiatrisk karaktär enligt total problempoäng på SDQ och nedsatt sinnesstämning (z-värde) hos elever i årskurs 6 och 9. Oddsquot (OR) respektive b-koefficient (b).

	Problem av barnpsykiatrisk karaktär (OR)					Nedsatt sinnesstämning (b)				
	Mo.1	Mo. 2	Mo. 3	Mo. 4	Mo. 5	Mo.1	Mo. 2	Mo. 3	Mo. 4	Mo. 5
Elevnivå										
Boendeform										
Kärnfamilj (ref)	1	1	1	1	1	0	0	0	0	0
Växlevis	1,20***	1,23***	1,09*	1,07	1,03	0,15***	0,15***	0,09***	0,06***	0,05***
Mest med en förälder	1,78***	1,77***	1,34***	1,24***	1,15**	0,29***	0,28***	0,17***	0,08***	0,06***
Enbart med en förälder	2,39***	2,11***	1,51***	1,47***	1,30***	0,35***	0,33***	0,18***	0,11***	0,08***
Ekonomiska resurser			2,08***		1,55***			0,36***		0,15***
Föräldrarelationer				2,31***	1,96***				0,59***	0,59***

Problem av barnpsykiatrisk karaktär enligt SDQ: Mätvärdena är beräknade med logistisk regression (random intercept modell i två nivåer). Referensgruppen (ref), som har mätvärdet 1, är elever som bor i kärnfamilj. Nedsatt sinnesstämning (z-värde): Mätvärdena är beräknade med linjär regression (random intercept modell i två nivåer). Referensgruppen (ref), som har mätvärdet 0, är elever som bor i kärnfamilj. I analysen ingår 112 746 individer på 2 596 skolor. Modell 2–5 är justerad för följande faktorer på individnivå: kön, årskurs, utländskt ursprung, samt på skolnivå: region, andel i skolan där minst en förälder har eftergymnasial utbildning och andel i skolan som bor i kärnfamilj.

*** Signifikant på 0,1%-nivå. ** Signifikant på 1%-nivå. * Signifikant på 5%-nivå

Tabell 5.3. Sänkt livskvalitet (z-värde) och psykosomatiska besvär (z-värde) hos elever i årskurs 6 och 9. B-koefficient

	Sänkt livskvalitet					Psykosomatiska besvär				
	Mo.1	Mo. 2	Mo. 3	Mo. 4	Mo. 5	Mo.1	Mo. 2	Mo. 3	Mo. 4	Mo. 5
Elevnivå										
Boendeform										
Kärnfamilj (ref)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Växlevis	0,19***	0,18***	0,09***	0,07***	0,04***	0,14***	0,14***	0,08***	0,07***	0,05***
Mest med en förälder	0,35***	0,33***	0,17***	0,09***	0,04***	0,28***	0,26***	0,16***	0,12***	0,10***
Enbart med en förälder	0,40***	0,38***	0,16***	0,12***	0,04***	0,33***	0,30***	0,17***	0,14***	0,10***
Ekonomiska resurser			0,54***		0,29***			0,32		0,17***
Föräldrarelationer				0,74***	0,62***				0,45***	0,38***

Mätvärdena är beräknade med linjär regression (random intercept modell i två nivåer). Referensgruppen (ref), som har mätvärdet 0, är elever som bor i kärnfamilj. I analysen ingår 112 746 individer på 2 596 skolor. Modell 2–5 är justerad för följande faktorer på individnivå: kön, årskurs, utländskt ursprung, samt på skolnivå: region, andel i skolan där minst en förälder har eftergymnasial utbildning och andel i skolan som bor i kärnfamilj.

*** Signifikant på 0,1%-nivå. ** Signifikant på 1%-nivå. * Signifikant på 5%-nivå.

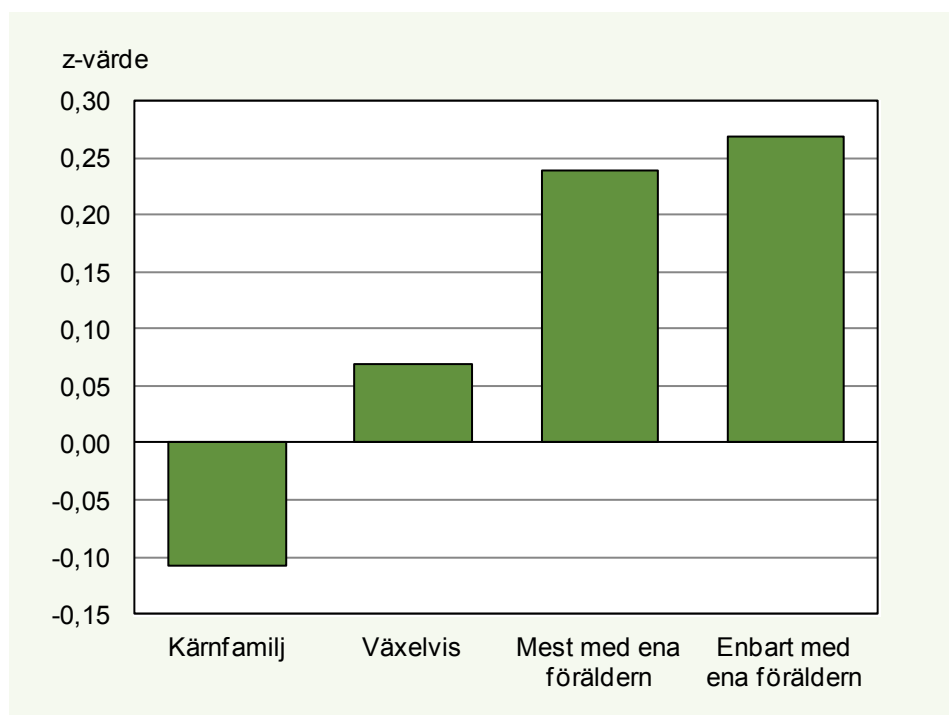
Tabell 5.4. Bristande föräldrarelationer (z-värde) hos elever i årskurs 6 och 9. B-koefficient

	Modell 1	Modell 2	Modell 3
Elevnivå			
Boendeform			
Kärnfamilj (ref)	0	0	0
Växelsis	0,16***	0,15***	0,08***
Mest med ena föräldern	0,34***	0,33***	0,20***
Enbart med ena föräldern	0,37***	0,36***	0,19***
Ekonomiska resurser			0,41***

Mätvärdena är beräknade med linjär regression (random intercept modell i två nivåer). Referensgruppen (ref), som har mätvärdet 0, är elever som bor i kärnfamilj. I analysen ingår 112 746 individer på 2 596 skolor. Modell 2–3 är justerad för följande faktorer på individnivå: kön, årskurs, ursprung, samt på skolnivå: region, andel i skolan där minst en förälder har eftergymnasial utbildning (kontinuerlig variabel) och andel i skolan som bor i kärnfamilj (kontinuerlig variabel).

*** Signifikant på 0,1%-nivå.

Figur 5.3. Bristande föräldrarelation efter boendeform. Elever i årskurs 6 och 9. Medelvärde (z-värde)

Tillfredsställelse med relationen till föräldrarna analyserades också separat för att undersöka om detta hade samband med om ungdomarna bodde tillsammans med föräldrarna eller inte. Skattningen gällde hur ungdomen upplevt relationen under den senaste veckan och de fick själva avgöra om det var relationen till en eller båda föräldrarna som bedömdes. Resultaten visade ett samband mellan att bo tillsammans med sina föräldrar och att skatta relationerna till dessa positivt. Barnen i kärnfamiljer upplevde föräldrarelationerna som mest positiva. Bland dem med separerade föräldrar ökade chansen för positiva föräldrarelationer om ungdomen bodde med båda sina föräldrar (tabell 5.4 och figur 5.3). De unga med växelvis boende skattade för-

äldrelationerna som endast något sämre än de i kärnfamilj medan de som bodde med enbart en förälder hade störst risk att skatta föräldrelationen som negativ. Som visas i tabell 5.4 påverkades även här mätvärdena i mycket liten utsträckning av kontroll för de flesta faktorer på individ- och skolnivå. Den ungas egen ekonomi spelade dock roll och kontroll för detta minskade skillnaderna mellan unga som bodde mest respektive enbart hos en förälder.

Mobbning och skoltillfredsställelse i relation till boendeform

Risken för att vara otillfredsställd med sin skolsituation var högst bland de ungdomar som bodde enbart med en av sina föräldrar. Dessa löpte dubbelt så hög risk som dem i kärnfamilj medan de som bodde växelvis hade något förhöjd risk (tabell 5.5). Samma mönster gällde risken att bli mobbad (tabell 5.6). Här var risken för unga som bodde med en av föräldrarna förhöjd med 50 procent jämfört med dem i kärnfamilj medan överrisken för dem i växelvis boende var cirka 10 procent. Både risken att bli mobbad och att vara otillfredsställd med skolan var högre för dem som bodde mest med en av sina föräldrar än för de som bodde växelvis men lägre än för dem som bodde enbart med ena föräldern.

Tabell 5.5. Bristande skolsituation efter boendeform hos elever i årskurs 6 och 9. Antal (n), andel (%), oddskvoter (OR) och 95%-igt konfidensintervall (KI).

	Alla n	Bristande skolsituation n %	Ojusterad analys OR	95% KI	Justerad analys OR	95% KI
Kärnfamilj	111 082	11 611 10,5	1		1	
Växelvis boende	170 033	2 254 13,2	1,31	1,25–1,37	1,30	1,24–1,37
Mest med ena föräldern	12 598	2 150 17,1	1,76	1,68–1,85	1,71	1,62–1,80
Enbart med ena föräldern	21 084	4 152 19,7	2,10	2,02–2,18	1,94	1,87–2,03

Bristande skolsituation avser dem som har en sammanlagd poäng på delskalan för bristande skolsituation i KIDSCREEN som motsvarar den 90:e percentilen eller däröver. Mätvärdena är beräknade med logistisk regression. Referensgruppen (ref), som har mätvärdet 1, är elever som bor i kärnfamilj. I analysen ingår 161 797 individer. Justerad analys är justerad för kön, ålder och utländskt ursprung.

Tabell 5.6. Utsatthet för mobbning efter boendeform hos elever i årskurs 6 och 9. Antal (n), andel (%), oddskvoter (OR) och 95%-igt konfidensintervall (KI).

	Alla n	Utsatta för mobbning n %	Ojusterad analys OR	KI	Justerad analys OR	KI
Kärnfamilj	113 189	12 003 10,6	1		1	
Växelvis boende	17 360	1 988 11,5	1,09	1,04–1,15	1,10	1,04–1,15
Mest med ena föräldern	12 848	1 711 13,3	1,30	1,23–1,38	1,31	1,24–1,38
Enbart med ena föräldern	21 560	3 229 15,0	1,49	1,42–1,55	1,50	1,43–1,56

Mätvärdena är beräknade med logistisk regression. Referensgruppen (ref), som har mätvärdet 1, är elever som bor i kärnfamilj. I analysen ingår 161 797 individer. Justerad analys är justerad för kön, ålder och utländskt ursprung.

Diskussion

Resultaten från Grodan visade att så mycket som drygt 10 procent av de unga i årskurs 6 och 9 bor växelvis hos sina föräldrar. Hela 87 procent av ungdomarna i årskurs 6 och 9 hade i någon mån ett boende hos båda sina föräldrar och andelen pojkar som bodde med sin pappa åtminstone ibland var ännu högre, 92 procent. Pappors frånvaro i barns liv efter en separation är alltså betydligt mindre idag än tidigare. Växelvis boende var lika vanligt som att bo enbart med sin mamma efter en separation. Boendeformen var nästan lika vanlig i hela landet, oavsett storleken på bostadsort. Däremot varierade boendeformer efter skilsmässa kraftigt mellan Sverige- och utlandsfödda barn och i förhållande till föräldrars födelseland. För Sverige-födda barn och för barn med svenskt ursprung var växelvis boende betydligt vanligare medan utlandsfödda barn och barn med utlandsfödda föräldrar oftare bodde enbart med sina mammor.

Växelvis boende var vanligare i skolor där en hög andel av föräldrarna hade hög utbildningsnivå och där få elever hade utländsk bakgrund. Barns boendeformer efter skilsmässa varierar alltså i förhållande till såväl födelseland som socioekonomisk status. Det förefaller som att barn med utlandsfödda eller lågutbildade föräldrar i lägre utsträckning har tillgång till sin pappa om föräldrarna separerat.

Vi studerade ett flertal utfall för livskvalitet, skoltillfredsställelse och psykisk hälsa i relation till boendeform. Resultaten var samstämmiga genom samtliga utfall och kan tolkas som att en stadigvarande vardagskontakt med båda föräldrarna i allmänhet är gynnsam för unga i de här åldersgrupperna, även om det innebär att barnen måste flytta mellan två hem.

Risken för psykisk ohälsa och bristande livskvalitet var högre för ungdomar med separerade föräldrar jämfört med dem i kärnfamilj. Genomgående rapporterade dock ungdomarna med växelvis boende bättre psykisk hälsa och högre livskvalitet än de som bor mest eller enbart med en av sina föräldrar. De unga som bor enbart med en av föräldrarna hade lägre livskvalitet och psykisk hälsa än de i de andra grupperna. Samma mönster gällde också risken att bli mobbad eller vara otillfredsställd med sin skolsituation.

De här resultaten kan dock behöva tolkas med viss försiktighet eftersom det kan finnas faktorer som vi inte har kunskap om som förklarar skillnaderna mellan ungdomarna i de olika boendeformerna. Tidigare studier har visat att föräldrar som väljer växelvis boende ofta är högutbildade, har dubbla inkomster och låg grad av konflikt i föräldraskapet, jämfört med familjer där barnet endast bor med en förälder efter separationen [5, 18, 19, 24]. Det kan alltså vara så att barnen med växelvis boende generellt har föräldrar som är mer resursstarka eller har lägre konfliktnivå, vilket i sig är gynnsamt för deras välmående. Bland de unga som bor mest eller enbart med den ena föräldern kan det också finnas familjer där en förälder tvingats avstå från att ha sitt barn boende hos sig av sociala, ekonomiska eller hälso-relaterade skäl. Detta kan då vara en del av förklaringen till skillnaderna i livskvalitet och psykisk hälsa hos barnen i de olika boendeformerna.

Med utgångspunkt i dessa resonemang studerade vi i vilken mån barnens egna ekonomiska resurser och deras relationer till sina föräldrar påverkade deras livskvalitet och psykiska hälsa. För ungdomar med växelvis boende

försvann överrisken för problematik av barnpsykiatrisk karaktär när dessa variabler vägdes in. Också för psykosomatiska besvär, nedsatt sinnesstämning och livskvalitet var barnets ekonomi och föräldrarelationer betydelsefulla men kunde inte helt förklara skillnaderna mellan ungdomarna i olika boendeformer. Tillfredsställelse med relationerna till föräldrarna visade sig ha stor betydelse för ungas sinnesstämning och när vi tog hänsyn till både föräldrarelationer och egen ekonomi fanns det inte längre några skillnader i upplevd livskvalitet mellan unga med separerade föräldrar i de olika boendeformerna.

Risken för mobbning och bristande tillfredsställelse med skolsituationen var högre hos unga som bodde enbart eller mest med en förälder, jämför med de i kärnfamilj och växelvis boende. Också denna ökade risk kan möjligen hänga samman med socioekonomiska skillnader som vi inte fullt ut kunnat kontrollera för.

Tolkade med försiktighet indikerar resultaten i Grodan att växelvis boende, trots det praktiska omaket, förefaller gynnsamt för de ungas tillfredsställelse med liv, familj och skola.

Referenser

1. Statistiska centralbyrån. Växelvis boende ökar bland skilsmässobarn. Velfärd – arbetsliv, demografi och velfärd. 2009;4:3–5.
2. Heide Ottosen M. Samvaer og borns trivsel. Social Studies Institute: Copenhagen 2004, Denmark.
3. Peacey V & Hunt J. I'm not saying it was easy... Contact problems in separated families 2008. Gingerbread: London.
4. Skjørtén K, Barlindhaug R & Lidén H. Delt bosted for barn. Oslo 2007: Gyldendal akademisk.
5. Spruijt E & Duindam V. Joint Physical Custody in The Netherlands and the Well-Being of Children. Journal of Divorce & Remarriage 2010;51(1):65–82.
6. Kelly JB. Children's Living Arrangements Following Separation and Divorce: Insights From Empirical and Clinical Research. Fam Process 2007;46:35–52.
7. Regeringskansliet. Gemensam vårdnad för ogifta föräldrar samt en språklig och redaktionell översyn av 6 kap. föräldrabalken. Justitiedepartementet, Editor. Ds 1999:57, Faktadirekt.
8. Unicef Sverige. Barnkonventionen. FN:s konvention om barnets rättigheter 2009. Citerad 2011-11-25.
9. Bjarnason T, Bendtsen P, Arnarsson AM, Borup I, Iannotti RJ, Löfstedt P, Haapasalo I & Niclasen B. Life Satisfaction Among Children in Different Family Structures: A Comparative Study of 36 Western Societies. Children & Society, 2010.
10. Moderaterna. Vårt handlingsprogram. Hämtad 2011-11-25 från www.moderat.se/web/Vart_handlingsprogram.aspx 2011.

11. Socialdemokraterna. Vår politik: Jämställdhet. Hämtad 2011-11-25 från www.social-demokraterna.se/Var-politik/Var-politik-A-till-O/Jamstalldhet/2011.
12. Bauserman R. Child Adjustment in Joint-Custody Versus Sole-Custody Arrangements: A Meta-Analytic Review. *Journal of Family Psychology* 2002;16(1):91–102.
13. Breivik K & Olweus D. Children of divorce in a Scandinavian welfare state: Are they less affected than US children? *Scandinavian Journal of Psychology* 2006;47:61–74.
14. Socialstyrelsen. Växelvis boende för små barn- utvecklingspsykologiska aspekter. Expertbilaga i Växelvis boende: Att bo hos både pappa och mamma fast de inte bor tillsammans. Stockholm 2001.
15. Fehlberg B, Smyth B, Maclean M & Roberts C. Legislating for Shared Time Parenting after Separation: A Research Review *Int J Law Policy Family* 2011;25(3):318–337.
16. Socialstyrelsen. Folkhälsorapport 2009. Stockholm.
17. Statistiska centralbyrån. Barns sociala relationer. Levnadsförhållanden, Enheten för social välfärdsstatistik, 2011.
18. Smyth B, Caruana C & Ferro A. Fifty-fifty care, in *Parent- Child Contact and post-Separation Parenting arrangements*. S B. Editor. Australian Institute of Family Studies: Melbourne 2004.
19. Melli M & Brown PR. Exploring a new family form – The shared time family. *International journal of Law. Policy and the Family*, 2008;22:231–269.
20. Naevdal FTF. Residence arrangements and well-being: A study of Norwegian adolescents. *Scandinavian Journal of Psychology* 2004;45:363–371.
21. Sourander A, Niemelä S, Santalahti P, Helenius H & Piha J. Changes in psychiatric problems and service use among 8-year-old children: a 16-year population-based time-trend study. *J Am Acad Child Adolesc Psychiatry* 2008;47:317–327.
22. Spruijt EDV. Problem behavior of boys and young men after parental divorce in the Netherlands. *Journal of Divorce and Remarriage* 2005;43:141–156.
23. Kelly JB & Wallerstein JS. The effects of parental divorce: Experiences of the child in early latency. *American Journal of Orthopsychiatry* 1976;46(1):20–32.
24. Smyth B. A 5-year retrospective of post-separation share care research in Australia. *Journal of Family Studies* 2009;15(1):36–59.

6. Barn som inte bor med föräldrar

Sammanfattning

Barn som inte bor med föräldrar är oftare utsatta för mobbning och har högre förekomst av psykisk ohälsa än barn som bor med föräldrar. I årskurs 9 var överrisken att utsättas för mobbning ungefär fyra gånger så hög, jämfört med barn som bodde med båda föräldrarna, och i sjätte klass ungefär två gånger så hög. De hade också genomgående högre förekomst av psykisk ohälsa, och skillnaden mellan grupperna var större bland flickor än bland pojkar.

Till antal är gruppen liten, drygt en halv procent i årskurs 6 och drygt 1 procent i årskurs 9, och förbises ofta i nationella undersökningar. Av frågorna i Grodan framgår inte varför de bodde med andra än sina ursprungliga föräldrar. Sannolikt är majoriteten samhällsplacerade, eller boende hos vänner och anhöriga, på grund av olika omständigheter i ursprungsfamiljen. Barn födda utanför Norden, som har ännu högre förekomst av de studerade utfallen, ingår inte i analyserna i detta kapitel.

Överriskerna bland barn som inte bor med föräldrar hade samband med bristande föräldrelationer (hemförhållanden och relationer till föräldrar) och bristande ekonomiska resurser (elevenns egna pengar), samt med mobbning och beteendeproblem. För flickor i sjätte klass återstod inget av den ursprungliga överrisken att utsättas för mobbning efter att vi tagit hänsyn till dessa faktorer. För pojkar i båda årskurserna och för flickor i årskurs 9 kvarstod en del av överrisken, men på en betydligt lägre nivå.

Både bland barn som bor med föräldrar, och barn som inte gör det, har bristande ekonomiska resurser samband med psykisk ohälsa och utsatthet för mobbning. De som inte bor med föräldrar upplever dock i högre grad än andra barn att de har bristande ekonomiska resurser, vilket överensstämmer med den levnadsnivåmätning som gjordes bland samhällsplacerade barn för några år sedan. Materiella resurser har hög överförbarhet till andra resurser och markerar statustillhörighet, vilket har betydelse för självkänslan och möjligheten att upprätta kamratrelationer. Ekonomiska resurser är därför en viktig faktor för ungas villkor under uppväxten.

Introduktion

Ur historiskt perspektiv har det blivit mindre vanligt att barn bor med andra än föräldrarna under uppväxten. Enligt SCB:s undersökningar om levnadsförhållanden (ULF) bodde ungefär 4 procent av dem som var födda i början av 1900-talet (1900–1939) med någon annan än de ursprungliga föräldrarna under huvuddelen av uppväxten tills de fyllde 16 år. Andelen var högre bland utlandsfödda än bland Sverigefödda, vilket var en följd av att de många krigsbarnen som kom till Sverige under första och andra världskriget. Under andra halvan av 1900-talet sjönk andelen som bodde med andra

än föräldrarna till ungefär 1,5 procent bland 1960-talisterna [1]. År 2009 då Grodan genomfördes var 0,9 procent av alla 16-åringar folkbokförda hos andra än de ursprungliga föräldrarna [2], och enligt Socialstyrelsens statistisk var 0,5 procent i åldersgruppen 7–12 år och 1,8 procent i åldersgruppen 13–17 år placerade i heldygnsinsatser utanför hemmet [30]. I Grodan uppgav 0,6 procent av sjätteklassarna, och 1,2 respektive 1,5 procent av flickorna och pojkarna i årskurs 9 att de inte bodde med sina föräldrar.

Utsatta barn

Flera internationella studier har funnit att samhällsplacerade barn är särskilt utsatta för mobbning [3–8]. Förhållanden i uppväxtmiljön innan placeringen kan vara en förklarande faktor, barn som växer upp i familjer med olika former av sociala problem löper högre risk att utsättas för mobbning [9–19]. Detsamma gäller barn från familjer med låg socioekonomisk status [15, 17] och med bristande ekonomiska resurser [20]. I engelska studier [6, 8] har man även funnit att placeringen i sig kan bidra till att barn i samhällsvård blir mer utsatta, genom att de blir mobbade i skolan på grund av att de är placerade.

Hur levnadsförhållandena ser ut för samhällsplacerade barn under själva placeringen vet man inte så mycket om. Nyligen genomfördes projektet ”Välfärd i samhällsvården?” [21] där frågor om levnadsnivå ställdes till ungdomar i åldern 13–18 år som var placerade i HVB (hem för vård och boende) eller familjehem. Resultaten visade att de hade sämre tillgång till resurser, såväl materiella som sociala, jämfört med ungdomarna som bodde i sina ursprungsfamiljer. Samhällsvården kompenserade således inte dem som var placerade till motsvarande levnadsnivå som unga i ursprungsfamiljer har.

Hur väl förankrad barnet är i närmiljön har också samband med risken att utsättas för mobbning, eftersom starka sociala nätverk ökar risken för repressalier för mobbaren genom att omgivningen ingriper [14, 22–24]. Barn med svag förankring, exempelvis på grund av att de är nya på skolan, löper därmed högre risk att utsättas för mobbning. På samma sätt minskar också risken att bli mobbad om man har många kamrater. Elever som blir mobbade befinner sig ofta i marginalen av kamratekologin och de är generellt mindre omtyckta i kamratgruppen [14]. Andra har studerat faktorer som har att göra med normer, och funnit att avvikelser från gruppen genom exempelvis klädsel, bakgrund, dialekt eller utseende kan öka risken att bli utsatt för mobbning [25].

Problematiske relationer till vuxna har också samband med ökad risk att utsättas för mobbning, bland annat för att det påverkar barnets förmåga att interagera med lärare och andra vuxna som finns på skolan [26]. Osäker anknytning till föräldrar kan ge låg självuppfattning och social kompetens vilket i sin tur kan leda till problem med att upprätthålla goda relationer till lärare. Barns förmåga att skapa relationer med lärarna har därför visats vara en god indikator på hur det kommer att gå i skolan [26]. Lärarnas förväntningar är också betydelsefulla för elevens självförtroende, särskilt när stödet bland kamrater och vänner är dåligt [27]. Samhällsplacerade barn riskerar

dock att mötas av negativa förväntningar, från såväl lärare, socialsekreterare som familjehemsföräldrar [28, 29].

Psykisk ohälsa bland barn kan ha samband med både skolmiljö och hemmiljö, men brister i den ena miljön kan kompensera för brister i den andra. I amerikanska studier [47] har man exempelvis funnit att bristande föräldraskap kan vägas upp av en god klassrumsmiljö när det gäller barns utveckling av uppförandeproblem (beteendeproblem), och omvänt att ett gott föräldraskap kan mildra effekten av en problematisk skolsituation.

Frågeställning

I det här kapitlet studeras utsatthet för mobbning samt förekomst av psykisk ohälsa, i form av nedsatt sinnesstämning, psykosomatiska besvär och beteendeproblem, bland barn som inte bor med föräldrar mot bakgrund av deras ekonomiska resurser (pengar som eleven har att röra sig med) och föräldrelationer (som också omfattar trivsel i hemmet). Tre elevgrupper jämförs. De som (1) bor med båda föräldrarna, antingen i traditionell kärnfamilj eller växelvis, de som (2) bor med bara den ena föräldern och de som (3) inte bor med föräldrar. I kapitel 5 behandlas de två förstnämnda grupperna med särskilt fokus på dem som bor växelvis. I kapitel 7 analyseras skolans betydelse för elevgrupperna i detta kapitel med avseende på skolans genomsnittresultat på det nationella provet i matematik.

Metod

I enkäten fick eleverna själva besvara frågan om de bor med föräldrarna eller inte. Frågan löd: ”Bor du tillsammans med dina föräldrar?” Den innehöll inga instruktioner om vilka föräldrar som avsågs, utan eleven fick själv avgöra om frågan syftade på biologiska föräldrar, adoptivföräldrar, styvföräldrar eller fosterföräldrar. För en del barn måste det ha varit svårt att avgöra hur de skulle svara. Drygt en halv procent i årskurs 6 och drygt 1 procent i årskurs 9 svarade att de inte bor med sina föräldrar, det vill säga bor med annan (tabell 6.1). Det motsvarade ungefär 450 sjätteklassare och 1 200 niondeklassare.

Tabell 6.1. Bor med båda föräldrarna, en förälder respektive bor inte med föräldrar (annan). Elever i årskurs 6 och 9. Procent

Bor tillsammans med:	Årskurs 6		Årskurs 9	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
Båda	89	90	83	85
En	11	10	16	14
Annan	0,6	0,6	1,2	1,5
Summa	100	100	100	100
Antal	37 654	38 310	44 440	45 008

Orsaken till att man inte bor med föräldrar, och vem man bor med istället, framgår inte av undersökningen. Troligtvis är en stor del placerade i boenden utanför hemmet av socialtjänsten, exempelvis i familjehem eller i så kallade närstående hem (släktingar). Andelen som inte bor med föräldrar i

Grodan överensstämmer ganska väl med Statistiska centralbyråns folkbokföringsuppgifter och Socialstyrelsens statistik över heldygnsplaceringar utanför hemmet.

Gruppen är ganska jämnt fördelad över olika skolor, ungefär ett barn per skola har svarat att de inte bor med föräldrar. Elever på internatskolor (Grenna, Lundsberg och Sigtuna) har inte angett att de bor med andra än föräldrarna i större utsträckning än elever på andra skolor.

Studiepopulationen är avgränsad till elever födda i Sverige, Danmark, Norge eller Finland¹. Avsikten är göra gruppen mer homogen med avseende på barn i samhällsvård, och att öka jämförbarheten med andra studier. Bland flickor som inte bodde med föräldrar var drygt 70 procent födda i något nordiskt land². Bland pojkar var motsvarande andel 78 procent i årskurs 6 och 53 procent i årskurs 9 (se bilaga 1, tabell B3). Det innebär att nästan hälften av pojkarna i nionde klass som inte bodde med föräldrar har utesluts ur analyserna. Barn med utländskt ursprung behandlas i kapitel 4. Antalet elever som ingår i analyserna i detta kapitel framgår av tabell 6.2. Bortfallet i undersökningen redovisas i bilaga 1.

Bristande ekonomiska resurser och bristande föräldrarelationer redovisas i form av z-värden för att vara jämförbara med varandra. Z-värdena har beräknats genom att flera frågor inom respektive område vägts samman och därefter standardiserats inom respektive årskurs (genom z-transformering med medelvärde 0 och standardavvikelse 1), ju högre värdet är desto sämre förhållanden rapporterade eleverna.

Bristande ekonomiska resurser utgörs av elevens samlade svar på frågorna: om eleven hade tillräckligt med pengar (förra veckan) för att kunna göra samma saker som sina kamrater; om eleven hade tillräckligt med pengar för egna utgifter; samt om eleven hade tillräckligt med pengar för att kunna göra saker tillsammans med sina kamrater (frågorna 26 och 27, se bilaga 3). Bristande föräldrarelationer utgörs av svaren på frågorna: om föräldrarna visade förståelse för eleven; om eleven kände sig älskad av föräldrarna; om eleven hade det bra hemma; om föräldrarna hade tillräckligt med tid för eleven; om föräldrarna behandlade eleven rättvist; samt om eleven kunde prata med föräldrarna när de ville (frågorna 18 och 19, se bilaga 3).

För att undersöka i vilken mån det sammanvägda måttet ger uttryck för hemförhållandena hos de elever som inte bor med föräldrar har vi korrelerat de olika delfrågorna med varandra. Och då korrelationen var hög³ har vi ansett att det sammanvägda måttet kan användas i studien. Vi har även genomfört analyser med den delfråga som enbart mäter hemförhållanden (och inte föräldrarelationer) och de ger ungefär samma resultat som med det

¹ När alla elever inkluderas i analysen framträder ungefär samma mönster som här, men med den skillnaden att barn som bor med andra än föräldrarna har ännu högre överrisker för psykisk ohälsa och att utsättas för mobbning.

² Här avses Norden exklusive Island eftersom svarsalternativen till frågan om födelseland (fråga 5) inte inkluderar Island. Detta gäller genomgående i kapitlet.

³ Korrelationen (r) mellan ”om eleven har det bra hemma” (fråga 19, första delfrågan) och ”föräldrarelationer” (det sammanvägda måttet) varierar från 0,80 till 0,86 för flickor och pojkar i årskurs 6 och 9 som inte bor med föräldrar. För dem som bor med båda föräldrarna varierar den från 0,75 till 0,83.

sammanvägda måttet. Frågorna om ekonomiska resurser avser förhållandena veckan innan eleverna besvarade enkäten. Här är det elever som bor växelvís som kan ha haft svårt att bevara frågorna, men eftersom de ingår i den stora grupp som bor med båda föräldrarna i analyserna i detta kapitel har det inte föranlett några särskilda åtgärder.

Utsatthet för mobbning utgår från tre delfrågor om förhållandena veckan innan eleven besvarade enkäten: om eleven var rädd för andra elever; om eleven blev retad av andra elever; samt om eleven blev mobbad av andra elever (fråga 25, se bilaga 3). Vi har valt ett sammansatt mått istället för att enbart utgå från frågan om mobbning. Om summan av svaren på de tre delfrågorna överstiger ett bestämt gränsvärde så är man enligt vår definition utsatt för mobbning. Värdet är valt så att bara en liten grupp elever uppfyller kriteriet för mobbning och så att nivån är jämförbar med andra studier. Syftet är inte främst att mäta förekomst av mobbning bland elever i årskurs 6 och 9, utan att studera skillnader mellan grupper och skolor.

Utfallen av psykisk ohälsa, det vill säga nedsatt sinnesstämning, psykosomatiska besvär och beteendeproblem, redovisas i form av z-värden som är summan av svaren på flera frågor inom respektive område. De är standardiserade inom respektive årskurs (genom z-transformering med medelvärde 0 och standardavvikelse 1), vilket gör mätvärdena för olika utfall jämförbara. Ju högre z-värde desto högre förekomst av psykisk ohälsa. I bilaga 2 finns en mer detaljerad beskrivning av variablerna som används i studien.

Resultat

I analyserna ingår fler niondeklassare än sjätteklassare, särskilt bland dem som inte bor med båda föräldrarna (tabell 6.2). De som inte bor med föräldrar går oftare i skolor som ligger i mindre orter.

Tabell 6.2. Studiepopulation fördelad efter kön, årskurs och region. Elever födda i Norden (exklusive Island). Procent

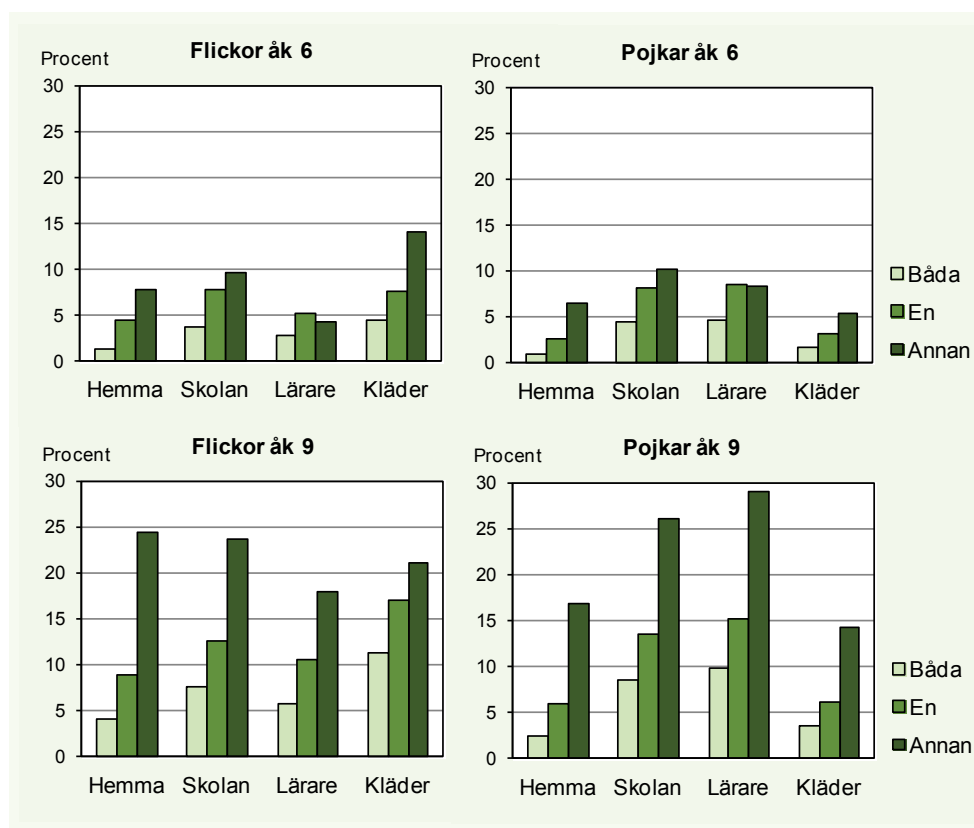
Bor tillsammans med:	Båda föräldrarna	En förälder	Annan
Flickor	49	53	52
Pojkar	51	47	48
Årskurs 6	47	36	31
Årskurs 9	53	64	69
Storstäder	31	31	22
Mellanstora städer	49	49	48
Mindre orter	20	21	30
Antal	132 354	18 389	1 076

Figur 6.1 illustrerar att elever som inte bor med föräldrar upplever sämre förhållanden i såväl hemmet som i skolan. I sjätte klass är flickor mest missnöjda med sina kläder, bland jämnåriga pojkar är missnöjet störst med skola och lärare. Medan flickor som bor med båda föräldrarna även i nian är mest missnöjda med sina kläder, så är flickor som inte bor med föräldrar i årskurs 9 mest missnöjda med hur de har det hemma. Bland pojkar i nian är

det andelen som inte har en bra relation med lärare som ligger högst, både bland dem som bor med föräldrar och bland dem som inte gör det.

Genomgående är vantrivsel och missnöje större bland dem som inte bor med föräldrar, både bland flickor och pojkar i årskurs 6 och 9. I sexan svarar 8 procent av flickorna och 7 procent av pojkarna, som inte bor med föräldrar, att de inte har det bra hemma och 10 procent av både flickor och pojkar att de inte har det bra i skolan. I nian uppger var fjärde flicka, som inte bor med föräldrar, att de inte har det bra hemma och var fjärde flicka och pojke att de inte har det bra i skolan. Pojkar upplever att de kommer sämre överens med lärare, än vad flickor gör. I nian uppger 29 procent av pojkarna som inte bor med föräldrar att de inte kommer överens med lärarna, motsvarande andel bland jämnåriga pojkar som bor med båda föräldrarna är 10 procent.

Figur 6.1. Andel som inte hade det bra hemma, inte hade det bra i skolan, inte kom bra överens med sina lärare respektive inte var nöjd med sina kläder fördelat efter om de bor med båda föräldrarna, en förälder eller inte bor med föräldrar (annan). Flickor och pojkar i årskurs 6 och 9 födda i Norden (exklusive Island). Procent

Hemma, kläder, lärare: Andelen utgörs av dem som svarat "aldrig" eller "sällan" på fråga 19: Hade du det bra hemma?; fråga 20: Var du nöjd med dina kläder?; respektive fråga 24: Kom du överens med dina lärare? Skolan: Andelen utgörs av dem som svarat "inte alls" eller "lite grann" på fråga 23: Hade du det bra i skolan?

Som utfallsmått i analyserna används inte de enskilda frågorna utan de standardiserade indexskalorna som utgår från flera frågor inom samma ämnesområden, här föräldrarelationer och ekonomiska resurser (se metodavsnittet ovan eller bilaga 2). Mätvärdena avser brister, så ju högre z-värdet är desto sämre upplever eleven att förhållandena är. Medelvärde på de standardise-

rade skalorna är 0 vilket innebär att värden under 0 betyder att man upplever förhållandena bättre än genomsnittet och värden över 0 att man upplever dem som sämre.

Resultaten visar att de största skillnaderna i elevernas upplevelse av föräldrarelationer finns bland flickor i årskurs 9 (tabell 6.3). Här skiljer sig z-värdet åt med en hel standardavvikelse mellan dem som bor med båda föräldrarna (0,05) och dem som inte bor med föräldrar (1,06). Flickor rapporterar sämre förhållanden än pojkar, både när det gäller ekonomiska resurser och föräldrarelationer, och både i årskurs 6 och 9. Skillnaderna mellan elevgrupperna är minst när det gäller ekonomiska resurser bland pojkar i årskurs 6.

Tabell 6.3. Bristande föräldrarelationer och bristande ekonomiska resurser bland elever som bor med båda föräldrarna, en förälder respektive inte bor med föräldrar (annan). Flickor och pojkar i årskurs 6 och 9. Födda i Norden (exklusive Island). Medelvärde (z-värde)

Bor tillsammans med:	Bristande föräldrarelationer				Bristande ekonomiska resurser			
	Årskurs 6		Årskurs 9		Årskurs 6		Årskurs 9	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
Båda föräldrarna	-0,02	-0,07	0,05	-0,21	-0,03	-0,08	0,00	-0,19
En förälder	0,36	0,18	0,43	0,09	0,36	0,27	0,42	0,19
Annan	0,89	0,59	1,06	0,66	0,82	0,37	0,64	0,50

Barn som inte bor tillsammans med sina föräldrar utsätts oftare än andra för mobbning (tabell 6.4). Bland sjätteklassare är andelen mer än dubbelt så hög som bland dem som bor med båda föräldrarna (9–10 procent jämfört med 4 procent), och bland niondeklassare är den ungefär fyra gånger så hög (11 respektive 17 procent jämfört med 3 respektive 4 procent). I sjätte klass är andelen som utsätts för mobbning lika hög bland flickor som bor med en förälder som flickor som inte bor med någon förälder. Enligt vår definition är mobbning lika vanligt i lägre årskurser som i högre årskurser, bland dem som bor med båda föräldrarna. Bland dem som bor med en förälder är det vanligare att bli utsatt för mobbning i årskurs 6 än i årskurs 9. Bland dem som inte bor med föräldrar är förhållandena omvända så att det är vanligare att bli utsatt för mobbning i årskurs 9 än i årskurs 6.

Tabell 6.4. Andel som utsattes för mobbning fördelat efter om man bor tillsammans med båda föräldrarna eller inte. Flickor och pojkar i årskurs 6 och 9. Födda i Norden (exklusive Island). Procent

Bor tillsammans med:	Årskurs 6		Årskurs 9	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
Båda föräldrarna	4	4	3	4
En förälder	9	7	5	5
Annan	9	10	11	17

Tabell 6.5–6.8 visar resultaten från de multivariata analyserna. Av modell 1 framgår risken (oddskvot eller b-koefficient) för olika utfall då vi bara tar

hänsyn till region, det vill säga om skolan ligger i en kommun som klassificerats som storstad, mellanstor stad eller mindre ort. Överrisken att utsättas för mobbning bland barn som bor med en av föräldrarna eller inte bor med någon av föräldrarna jämfört med barn som bor med båda föräldrarna (vilka är referensgrupp i samtliga modeller) reduceras obetydligt (tabell 6.5) och är därmed ungefär densamma som skillnaden mellan andelen utsatta i de olika elevgrupperna (tabell 6.4).

Logistisk regressionsanalys

Utsatthet för mobbning har analyserats med logistisk regression, och mätvärdena redovisas i form av oddskvoter (OR). Oddskvoten ger en uppfattning om sambandens styrka. Om den förklarande variabeln är kontinuerlig anger oddskvoten hur utfallet förändras om den förklarande variabeln ökar med en enhet. När den förklarande variabeln är grupperad (exempelvis efter om man bor med båda föräldrarna, en förälder eller andra än föräldrarna) väljs en referensgrupp som får värdet 1. Om barn som bor med båda föräldrarna är referensgrupp så tolkas en oddskvot på 2,08 för barn som inte bor med föräldrar som att oddset för att bli utsatt för mobbning är 108 procent högre för barn som inte bor med föräldrar jämfört med barn som bor med båda föräldrarna.

Odds och sannolikheter eller risker är inte identiska begrepp, men en högre oddskvot innebär alltid också en högre relativ risk. Så länge man inte talar om exakta värden kan man därför använda begreppen omväxlande. För ovanliga utfall (det vill säga utfall med låg sannolikhet) ligger oddskvoten och den relativa risken nära varandra.

”Concordant pairs” är ett mått på modellens förklaringsgrad, och avser andel överensstämmande par.

Av modell 1 framgår också att flickor i storstäder löper signifikant lägre risk att utsättas för mobbning än dem som bor i mellanstora städer, både bland niondeklassare och bland sjätteklassare (tabell 6.5). I nian har också flickor som bor på mindre orter signifikant högre risk att utsättas för mobbning än de som bor i mellanstora städer, vilket också gäller pojkar i sexan.

När vi tar hänsyn till hur eleverna upplever sina föräldrarelationer så försvinner överrisken att utsättas för mobbning nästan helt bland sjätteklassflickor som inte bor med föräldrar (modell 2). För pojkar i årskurs 6, och elever i årskurs 9, återstår dock en del av överrisken även efter att vi tagit hänsyn till sämre föräldrarelationer. När vi också tar hänsyn till sämre ekonomiska resurser och beteendeproblem minskar överrisken ytterligare för alla utom pojkar i årskurs 6 (modell 5), och modellens förklaringsgrad blir högre. Beteendeproblem har starkast samband med utsattheten för mobbning, för alla utom flickor i årskurs 9 där sämre ekonomiska resurser uppvisar ett något starkare samband än beteendeproblem och föräldrarelationer (modell 5). Men det är giltigt för elevgruppen sammantaget. För elever som inte bor med föräldrar är det de sämre föräldrarelationerna som mest reducerar överrisken att utsättas för mobbning (jämförelse av modell 2–4). När man tar hänsyn till sämre föräldrarelationer mer än halveras den höga överrisken för pojkar i årskurs 9 (modell 2).

Tabell 6.5. Utsatthet för mobbning. Flickor och pojkar i årskurs 6 och 9, födda i Norden (exklusive Island). Oddskvoter (OR)

Årskurs 6		Flickor					Pojkar				
Modell		1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
<i>Bor tillsammans med:</i>											
Båda föräldrarna (ref)	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
En förälder		2,10***	1,56***	1,62***	1,65***	1,39***	1,81***	1,47***	1,45***	1,55***	1,32***
Annan		2,08**	1,06	1,22	1,43	0,85	2,43***	1,59	1,94*	1,82*	1,67
<i>Region</i>											
Storstad		0,86*	0,84**	0,87*	0,86*	0,85*	1,01	1,06	1,03	1,04	1,10
Mellanstor stad (ref)	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Mindre orter		1,02	0,99	0,97	1,02	0,94	1,15**	1,17*	1,15	1,16*	1,20*
<i>Bristande</i>											
föräldrarelationer			1,75***			1,32***		1,81***			1,35***
ekonomiska resurser				1,84***		1,38***			1,82***		1,45***
Beteendeproblem					2,18***	1,69***				1,93***	1,53***
Concordant pairs (%)		41,1	67,4	68,3	70,8	75,8	28,6	67,4	66,6	69,7	75,6
Årskurs 9		Flickor					Pojkar				
Modell		1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
<i>Bor tillsammans med:</i>											
Båda föräldrarna (ref)	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
En förälder		1,52***	1,18*	1,17*	1,24**	1,03	1,27***	0,96	0,94	0,97	0,80*
Annan		4,00***	2,24***	2,75***	2,45***	1,79**	4,69***	2,12***	2,80***	2,70***	1,51*
<i>Region</i>											
Storstad		0,82**	0,83**	0,85*	0,82**	0,84*	0,90	0,92	0,91	0,92	0,93
Mellanstor stad (ref)	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Mindre ort		1,28***	1,25**	1,28***	1,28***	1,25**	1,05	1,08	1,08	1,07	1,10
<i>Bristande</i>											
föräldrarelationer			1,69***			1,32***		2,02***			1,45***
ekonomiska resurser				1,77***		1,44***			1,93***		1,44***
Beteendeproblem					1,74***	1,36***				2,07***	1,62***
Concordant pairs (%)		44,3	65,8	66,0	65,1	71,7	40,3	66,0	65,3	70,5	76,0

Mätvärdena är beräknade med logistisk regression. Referensgrupp (=1) är elever som bor med båda föräldrarna och går i skolor i mellanstora städer. Bristande föräldrarelationer, bristande ekonomiska resurser och beteendeproblem är kontinuerliga variabler (z-värde).

*** Signifikant på 0,1%-nivå. ** Signifikant på 1%-nivå. * Signifikant på 5%-nivå.

Utfallen av psykisk ohälsa, det vill säga nedsatt sinnesstämning, psykosomatiska besvär och beteendeproblem, redovisas i form av z-värden som är summan av svaren på flera frågor inom respektive område. De är standardiserade för respektive årskurs (genom z-transformering med medelvärde 0 och standardavvikelse 1), vilket gör att mätvärden för olika utfall är jämförbara (se bilaga 2 för mer detaljerad beskrivning).

För samtliga utfall finns en gradient i förekomst, så att de som bor med båda föräldrarna har lägst förekomst och de som inte bor med föräldrar har högst förekomst (tabell 6.6). Mitt emellan ligger de som bor med en förälder. Flickor har högre förekomst av nedsatt sinnesstämning och psykosomatiska besvär, medan pojkar har högre förekomst av beteendeproblem.

Tabell 6.6. Förekomst av nedsatt sinnesstämning, psykosomatiska besvär och beteendeproblem. Flickor och pojkar i årskurs 6 och 9 födda i Norden (exklusive Island). Medelvärde (z-värden)

	Årskurs 6		Årskurs 9	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
Nedsatt sinnesstämning				
Bor tillsammans med:				
Båda föräldrarna	0,08	-0,17	0,21	-0,35
En förälder	0,46	0,12	0,53	-0,11
Annan	0,87	0,29	0,98	0,36
Psykosomatiska besvär				
Bor tillsammans med:				
Båda föräldrarna	0,12	-0,17	0,28	-0,41
En förälder	0,41	0,05	0,63	-0,17
Annan	0,81	0,03	0,99	0,03
Beteendeproblem				
Bor tillsammans med:				
Båda föräldrarna	-0,15	-0,08	-0,15	-0,01
En förälder	0,12	0,36	0,20	0,33
Annan	0,36	0,57	0,71	0,72

Analyserna visar att utsatthet för mobbning förklarar en betydande del av förekomsten av nedsatt sinnesstämning (tabell 6.7, modell 2). Sämre ekonomiska resurser än kamrater, och sämre föräldrelationer, förklarar en betydande del av skillnaderna i nedsatt sinnesstämning mellan olika grupper av barn efter om de bor med föräldrarna eller inte (modell 3). För barn som inte bor med föräldrar försvinner nästan hela överrisken för nedsatt sinnesstämning när man tar hänsyn till deras upplevelse av sämre ekonomiska resurserna och sämre föräldrelationer. Mönstret är detsamma hos flickor och pojkar, även om förekomsten av nedsatt sinnesstämning är större hos flickor. Bland niondeklassare är skillnaderna mellan flickor och pojkar större, än bland sjätteklassare, men mönstret är likartat när det gäller de olika faktorernas betydelse för förekomsten av nedsatt sinnesstämning.

Linjär regressionsanalys

De kontinuerliga utfallen har analyserats med hjälp av linjär regression där mätvärdena redovisas i form av b-koefficienter. Om den förklarande variabeln är kontinuerlig anger b-koefficienten hur utfallet förändras om den förklarande variabeln ökar med en enhet. När den förklarande variabeln är grupperad sätts värdet för referensgruppen till 0. Om kön är den förklarande variabeln och utfallet är det standardiserade indexet för nedsatt sinnesstämning (som uttrycks i z-värden) så ska en b-koefficient på 0,79 för barn som inte bor med föräldrar (om barn som bor med båda föräldrarna är referensgrupp) tolkas som att barn som inte bor med föräldrar (annan) i genomsnitt ligger 0,79 standardavvikelse högre på skalan för nedsatt sinnesstämning jämfört med barn som bor med båda föräldrarna.

Tabell 6.7. Nedsatt sinnesstämning (z-värde). Flickor och pojkar i årskurs 6 och 9, födda i Norden (exklusive Island). B-koefficient

Årskurs 6	Flickor					Pojkar				
	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
Intercept	0,08***	0,09***	0,09***	0,01	0,05***	-0,17***	-0,14***	-0,14***	-0,23***	-0,17***
<i>Bor tillsammans med:</i>										
Båda föräldrarna (ref)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
En förälder	0,38***	0,12***	0,21***	0,31***	0,07***	0,29***	0,14***	0,17***	0,24***	0,09***
Annan	0,79***	0,16**	0,41***	0,71***	0,07	0,46***	0,05	0,32***	0,39***	0,03
<i>Region</i>										
Storstad	0,01	0,01	0,03*	0,02	0,02*	-0,00	0,02**	0,01	-0,00	0,02**
Mellanstor stad (ref)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Mindre ort	0,01	-0,01	-0,00	0,01	-0,01	0,00	-0,00	-0,00	-0,01	-0,01
<i>Bristande</i>										
föräldrarelationer		0,67***			0,59***		0,60***			0,52***
ekonomiska resurser			0,43***		0,13***			0,35***		0,11***
Mobbade				1,46***	0,82***				1,33***	0,82***
R ²	0,01	0,44	0,17	0,10	0,48	0,01	0,40	0,16	0,10	0,46
Årskurs 9	Flickor					Pojkar				
	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
Intercept	0,21***	0,17***	0,20***	0,18***	0,16***	-0,34***	-0,23***	-0,28***	-0,39***	-0,25***
<i>Bor tillsammans med:</i>										
Båda föräldrarna (ref)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
En förälder	0,32***	0,11***	0,17***	0,30***	0,07***	0,24***	0,07***	0,10***	0,22***	0,03**
Annan	0,77***	0,20***	0,56***	0,69***	0,15***	0,72***	0,16***	0,48***	0,56***	0,08*
<i>Region</i>										
Storstad	0,00	0,02*	0,02	0,00	0,03**	-0,01	0,01	0,00	-0,00	0,02*
Mellanstor stad (ref)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Mindre ort	-0,01	-0,02*	-0,01	-0,02*	-0,03*	-0,04**	-0,02	-0,03**	-0,04***	-0,02*
<i>Bristande</i>										
föräldrarelationer		0,54***			0,48***		0,58***			0,40***
ekonomiska resurser			0,35***		0,13***			0,35***		0,14***
Mobbade				1,07***	0,66***				1,21***	0,71***
R ²	0,02	0,33	0,14	0,06	0,36	0,01	0,35	0,16	0,09	0,40

Mätvärdena är beräknade med linjär regression. Referensgrupp (=0) är elever som bor med båda föräldrarna, går i skolor i mellanstora städer och inte är utsatta för mobbning. Bristande föräldrarelationer och bristande ekonomiska resurser är kontinuerliga variabler (z-värde).

*** Signifikant på 0,1%-nivå. ** Signifikant på 1%-nivå. * Signifikant på 5%-nivå.

Precis som analysen av nedsatt sinnesstämning visade, så har utsatthet för mobbning stark signifikant betydelse för förekomsten av psykosomatiska besvär (tabell 6.8, modell 2). Hur eleven klassat sina ekonomiska resurser och föräldrarelationer förklarar också en betydande del av skillnaderna mellan dem som bor med föräldrar och dem som inte gör det (modell 3). När vi tar hänsyn till detta försvinner en stor del av överrisken för barn som bor med en förälder och barn som inte bor med föräldrar. Bland pojkar i årskurs 6 har de som inte bor med föräldrar till och med en signifikant lägre risk för psykosomatiska besvär, än pojkar som bor med båda föräldrarna, när man kontrollerar för sämre ekonomiska resurser, sämre föräldrarelationer och utsatthet för mobbning. Pojkar som bor med en förälder har däremot en signifikant högre förekomst. Utsatthet för mobbning uppvisar starkare samband med psykosomatiska besvär än vad övriga faktorer gör.

Tabell 6.8. Psykosomatiska besvär (z-värde). Flickor och pojkar i årskurs 6 och 9, födda i Norden (exklusive Island). B-koefficient

Årskurs 6	Flickor					Pojkar				
Modell	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
Intercept	0,14***	0,15***	0,15***	0,08***	0,12***	-0,17***	-0,15***	-0,15***	-0,22***	-0,18***
<i>Bor tillsammans med:</i>										
Båda föräldrarna (ref)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
En förälder	0,29***	0,10***	0,14***	0,24***	0,04*	0,22***	0,11***	0,12***	0,19***	0,07***
Annan	0,69***	0,13	0,36***	0,60***	0,04	0,20	-0,13	0,08	0,13	-0,16*
<i>Region</i>										
Storstad	-0,05***	-0,05***	-0,03*	-0,04**	-0,04***	0,00	0,02*	0,01	0,00	0,02*
Mellanstora stad (ref)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Mindre orter	-0,03	-0,04***	-0,03*	-0,03	-0,04**	0,01	0,01	0,01	0,01	0,00
<i>Bristande</i>										
föräldrarelationer		0,52***			0,42***		0,44***			0,35***
ekonomiska resurser			0,39***		0,17***			0,31***		0,15***
Mobbad				1,21***	0,69***				1,09***	0,70***
R ²	0,01	0,27	0,14	0,07	0,31	0,01	0,20	0,11	0,07	0,25

Årskurs 9	Flickor					Pojkar				
Modell	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
Intercept	0,29***	0,26***	0,28***	0,26***	0,25***	-0,39***	-0,32***	-0,34***	-0,44***	-0,34***
<i>Bor tillsammans med:</i>										
Båda föräldrarna (ref)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
En förälder	0,34***	0,18***	0,22***	0,33***	0,13***	0,24***	0,12***	0,13***	0,23***	0,09***
Annan	0,71***	0,26***	0,53***	0,64***	0,21***	0,44***	0,08	0,26***	0,32***	0,00
<i>Region</i>										
Storstad	-0,03*	-0,01	-0,01	-0,02*	-0,00	-0,01	0,00	-0,01	-0,01	0,00
Mellanstor stad (ref)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Mindre ort	0,00	-0,01	0,01	-0,01	-0,01	-0,04***	-0,03**	-0,04***	-0,05***	-0,03**
<i>Bristande</i>										
föräldrarelationer		0,44***			0,37***		0,40***			0,31***
ekonomiska resurser			0,31***		0,15***			0,29***		0,15***
Mobbad				0,86***	0,53***				1,06***	0,67***
R ²	0,02	0,23	0,12	0,05	0,26	0,01	0,18	0,11	0,07	0,23

Mätvärdena är beräknade med linjär regression. Referensgrupp (=0) är elever som bor med båda föräldrarna, går i skolor i mellanstora städer och inte är utsatta för mobbning. Bristande föräldrarelationer och bristande ekonomiska resurser är kontinuerliga variabler (z-värde).

*** Signifikant på 0,1%-nivå. ** Signifikant på 1%-nivå. * Signifikant på 5%-nivå.

Bland pojkar i årskurs 9 är risken för psykosomatiska besvär densamma bland dem som inte bor med föräldrar, som för dem som bor med båda föräldrarna. Bland flickor i årskurs 9 kvarstår dock en del av överrisken, både för dem som bor med en förälder och dem som inte bor med föräldrar, när vi kontrollerar för sämre ekonomiska resurser, sämre föräldrarelationer och utsatthet för mobbning (modell 3).

Även om analyserna av beteendeproblem (tabell 6.9) uppvisar samma mönster som analyserna av nedsatt sinnesstämning (tabell 6.7) och psykosomatiska symptom (tabell 6.8), så är förklaringsgraden (R²) lägre. Bland niondeklassare kvarstår också en del av överrisken för beteendeproblem för dem som bor med en förälder och i ännu högre grad för dem som inte bor med föräldrar, efter kontroll för ekonomiska resurser, föräldrarelationer och utsatthet för mobbning (modell 3).

Tabell 6.9. Beteendeproblem (z-värde). Flickor och pojkar i årskurs 6 och 9, födda i Norden (exklusive Island). B-koefficient

Årskurs 6	Flickor					Pojkar				
	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
Intercept	-0,15***	-0,14***	-0,14***	-0,18***	-0,16***	0,08***	0,09***	0,09***	0,05***	0,08***
<i>Bor tillsammans med:</i>										
Båda föräldrarna (ref)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
En förälder	0,27***	0,14***	0,15***	0,24***	0,09***	0,28***	0,18***	0,19***	0,26***	0,14***
Annan	0,50***	0,18*	0,25***	0,47***	0,09	0,48***	0,18*	0,34***	0,39***	0,14
<i>Region</i>										
Storstad	-0,03*	-0,03**	-0,02	-0,02*	-0,02*	-0,03*	-0,01	-0,01	-0,03*	-0,00
Mellanstor stad (ref)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Mindre ort	0,03*	0,02	0,02	0,03	0,02	0,04**	0,04**	0,04**	0,04*	0,04**
<i>Bristande</i>										
föräldrarelationer		0,36***			0,28***		0,39***			0,31***
ekonomiska resurser			0,30***		0,16***			0,29***		0,15***
Mobbad				0,78***	0,40***				0,78***	0,40***
R ²	0,01	0,16	0,11	0,04	0,20	0,01	0,13	0,08	0,03	0,16
Årskurs 9	Flickor					Pojkar				
	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
Intercept	-0,15***	-0,17***	-0,15***	-0,16***	-0,18***	0,00	0,07***	0,05***	-0,04***	0,06***
<i>Bor tillsammans med:</i>										
Båda föräldrarna (ref)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
En förälder	0,35***	0,20***	0,23***	0,34***	0,16***	0,34***	0,23***	0,23***	0,33***	0,19***
Annan	0,86***	0,48***	0,67***	0,82***	0,43***	0,73***	0,40***	0,55***	0,64***	0,32***
<i>Region</i>										
Storstad	-0,03**	-0,02	-0,02	-0,03*	-0,01	-0,04**	-0,03*	-0,03**	-0,04**	-0,02*
Mellanstor stad (ref)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Mindre ort	0,01	0,01	0,02	0,01	0,01	0,00	0,01	0,01	0,00	0,01
<i>Bristande</i>										
föräldrarelationer		0,36***			0,30***		0,36***			0,27***
ekonomiska resurser			0,28***		0,15***			0,29***		0,17***
Mobbad				0,54***	0,25***				0,87***	0,49***
R ²	0,02	0,17	0,11	0,04	0,20	0,02	0,12	0,09	0,05	0,15

Mätvärdena är beräknade med linjär regression. Referensgrupp (=0) är elever som bor med båda föräldrarna, går i skolor i mellanstora städer och inte är utsatta för mobbning. Bristande föräldrarelationer och bristande ekonomiska resurser är kontinuerliga variabler (z-värde).

*** Signifikant på 0,1%-nivå. ** Signifikant på 1%-nivå. * Signifikant på 5%-nivå.

Diskussion

Resultaten visar att barn som inte bor med föräldrar är mer utsatta för mobbning än andra barn, och har högre förekomst av nedsatt sinnesstämning, psykosomatiska besvär och beteendeproblem än vad andra barn har. Vi har antagit att merparten av dem som uppgav att de inte bor med föräldrar är samhällsplacerade eller boende hos anhöriga på grund av olika omständigheter i ursprungsfamiljen. Om det är riktigt så överensstämmer det med tidigare studier som visat att samhällsplacerade barn är mer utsatta för mobbning än andra grupper av barn [3–8] och har högre förekomst av fysiska och psykiska hälsoproblem [33–39], samt att dessa två förhållanden har ömsesidig påverkan [14, 26, 40].

Vi fann också att barn som inte bor med föräldrar är mindre nöjda med hemförhållandena och relationen till föräldrarna (bristande föräldrarelationer).

ner) och att de i högre utsträckning upplevde att de inte hade samma ekonomiska resurser som sina kamrater (bristande ekonomiska resurser), vilket hade samband med deras högre risker. Dessa resultat är i linje med en nyligen genomförd svensk studie [41] där man fann att barn (10–18 år) som bodde med ensamstående mödrar eller i ombildade familjer (förälder och styvförälder) hade lägre välbefinnande, och att det medierades av bristande ekonomiska resurser för dem som bodde med ensamstående mödrar, och sämre föräldrarelationer för dem som bodde i ombildade familjer.

Det är sällsynt med välfärdsundersökningar som kan ge en bild av levnadsnivån bland barn i samhällsvård under placeringstiden, mätt med samma måttstock som används för barn och ungdomar som bor i sina ursprungsfamiljer. För några år sedan gjordes dock en svensk välfärdsundersökning bland barn i åldern 13–18 år som var placerade i HVB (hem för vård och boende) och i familjehem, som var jämförbar med SCB:s undersökningar om levnadsförhållanden bland barn. Resultaten visade att ungdomar i samhällsvård inte hade samma materiella resurser som jämnåriga och att samhällsvården inte kompenserar ungdomar i HVB och i familjehem till motsvarande levnadsnivå som ungdomar som bor i ursprungsfamiljer har. Resultaten visade också att de hade svagare socialt stöd från vuxna i omgivningen [21]. Materiella resurser har hög överförbarhet till andra resurser och markerar statustillhörighet, vilket har betydelse för självkänslan och möjligheten att upprätta kamratrelationer. Att inte ha råd med samma kläder och saker som andra eller att inte ha möjlighet att göra samma saker som klasskamraterna eller att följa med på olika aktiviteter kan skapa ett utanförskap och öka risken att utsättas för mobbning [21, 22, 25]. Detta kan vara en förklaring till att barn som inte bor med föräldrar är så mycket mer utsatta enligt resultaten i Grodan.

Indexskalan för bristande föräldrarelationer är lite problematisk för barn som inte bor med föräldrar. Vi har funnit att svaren på frågan om de hade det bra hemma den senaste veckan har stark korrelation med svaren på föräldrafrågorna (som också avser den senaste veckan), således är måttet konsistent. Det är dock oklart vilka föräldrar de upplevde att de hade bristande relationer till, de biologiska föräldrarna, dem de bodde med eller kanske både och. Oavsett detta så äger måttet relevans genom att relationerna till de vuxna i hemmiljön, både den som är för tillfället och den som har varit, är en indikation på elevens förutsättningar att interagera med vuxna i skolan, inte minst med lärarna [26]. Vi såg också att bristande föräldrarelationer hade samband med om barnen tyckte att de kom bra överens med sina lärare, och att barn som inte bodde med sina föräldrar i lägre utsträckning upplevde att de gjorde det.

Ett starkt stöd hemifrån är också en skyddsfaktor genom att det ökar risken för repressalier för mobbarna [14, 22–24], och minskar risken för psykisk ohälsa för dem som utsätts för mobbning [9, 42]. Vilket också är i linje med resultaten från analyserna av psykisk ohälsa, där bristande föräldrarelationer hade samband med högre förekomst även då vi kontrollerade för utsattheten för mobbning. Det var också den faktor som hade störst betydelse för överrisken bland dem som inte bodde med föräldrar, i förhållande till dem som bodde med båda föräldrarna.

Skillnaderna mellan elever som bor med sina föräldrar (båda eller en) och elever som inte gör det var större i årskurs 9 än i årskurs 6, både vad gäller utsattheten för mobbning och förekomsten av psykisk ohälsa. Delvis kan det vara en följd av att placeringar bland äldre barn också kan vara föranledd av den ungas egna beteende. Longitudinella studier visar dock att negativa förväntningar från omgivningen och utsatthet för mobbning är stigmatiserande [26, 43], och att risken för stigmatisering är särskilt stor bland barn med låg social status [14]. Negativa förväntningar från omgivningen, som ofta möter samhällsplacerade barn [28, 29], riskerar att bli självuppfyllande och kan göra att eleven utvecklar ett störande beteende som kamrater och lärare reagerar negativt på [11, 14, 26, 42]. Sambanden tenderar att vara ömsesidiga, så att negativa erfarenheter i skolan samspelar med beteendeproblem och psykisk ohälsa [26, 43–45]. Flera studier lyfter fram relationer med kamrater som den enskilt mest betydelsefulla faktorn för både flickors och pojkars välbefinnande [26], och att betydelsen av grupptillhörighet bland unga ökar med ålder [13].

Även om detta inte är en longitudinell studie, tyder resultaten på att svårigheterna för samhällsplacerade barn, eller barn som inte bor med föräldrar, förstärks i skolan och över tid. Att utsatthet för mobbning har konsekvenser för barns tillvaro under skoltiden är väl känt. I en australiensisk studie fick vuxna som varit placerade under barndomen frågan om vad de helst velat förändra under uppväxten och hälften svarade att det var förekomsten av mobbning [4]. I en annan studie som syftade till att kartlägga faktorer som kunde förklara att samhällsplacerade barn i England underpresterade i skolan, fann man att hälften blivit mobbade och att det varit direkt relaterat till att de var placerade. Två tredjedelar ansåg också att de blivit annorlunda behandlade av vuxna i skolan på grund av att de var placerade [6]. Svenska studier har också visat att familjehemsbarn har betydligt högre grad av skolmisslyckande än andra barn när de går ut grundskolan [31, 32], och att det är en nyckelfaktor för att förklara den höga förekomsten av psykosociala problem i ung vuxen ålder. Ömsesidigt påverkande processer av bristande ekonomiska resurser och bristande stöd från omgivningen, i form av sämre relationer till föräldrar, lärare och kamrater, tillsammans med högre förekomst av mobbning och psykisk ohälsa, bidrar sannolikt till denna negativa utveckling.

Begränsningar

Eftersom Grodan är en helt anonym enkätundersökning har vi inga andra uppgifter om eleverna än svaren de gett på olika frågor. En begränsning med analyserna i detta kapitel är att vi inte vet orsaken till att vissa barn inte bor med sina föräldrar och vi vet inte heller vad barnen har för relation till dem de bor med istället. Här antar vi att majoriteten utgörs av barn som har placerats i boende utanför hemmet av socialtjänsten, antingen på institution, i familjehem eller närstående hem. Det kan också vara så att de bor hos släkt eller vänner utan att socialtjänsten varit inblandad, även då kan orsakerna vara likartade de som gäller då socialtjänsten är inblandad i en placering. För att göra gruppen mer homogen har vi uteslutit barn som är födda utanför Norden ur analyserna. Detta eftersom andelen ensamkommande flykting-

barn ökat under senare år, och flyktingsituationen gör att deras förhållande avviker från andra samhällsplacerade.

En annan begränsning med studien som särskilt gäller barn som inte bor med föräldrar är att vi inte vet vilka föräldrar de haft i åtanke när de besvarat föräldrafrågorna i enkäten.

Referenser

1. Statistiska centralbyrån. Familj i förändring. Rapport nr 71. Levnadsförhållanden. Sveriges officiella statistik. Örebro, 1992.
2. Statistiska centralbyrån. www.scb.se. Statistikdatabasen. Hämtad 2012-01-25.
3. Harvey J & Testro P. Report Card Education of Australian Children and Young People in Care, 2006. CREATE Foundation, Sydney. Hämtad 2011-11-19 från www.create.org.au.
4. Cashmore J, Paxman M & Townsend M. The educational outcomes of young people 4–5 years after leaving care. An Australian perspective. *Adoption & Fostering* 2007;31(1):50–61.
5. Dixon J & Stein M. *Still in Bairn: Throughcare and Aftercare Services in Scotland*. Edinburgh. The Scottish Executive, 2002.
6. Hibbert P. Failed by the system. The view of young care leavers on their educational experiences. Barnardo's, 2006. Hämtad 2012-02-08 från www.barnardos.org.uk/resources
7. Rao V & Simkiss D. Bullying in schools. A survey of the experience of looked after children. *Adoption & Fostering*. 2007;31(3):49–57.
8. Morgan R. Children's care monitor 2009. Children on the state of social care in England. Reported by the Children's Rights Director for England. Hämtad 2012-02-08 från www.rights4me.org
9. Forero R, McLellan L, Rissel C & Bauman A. Bullying behaviour and psychosocial health among school students in NSW, Australia. *British Medical Journal* 1999;319:344–348.
10. Dake A J, Price H J & Telljohann K S. The Nature and Extent of Bullying at School. *Journal of School Health* 2000;73(5):173–180.
11. Barboza G E, Schiamberg L B, Oehmke J, Korzeniewski S J, Post L A & Heraux C G. (2009). Individual Characteristics and the Multiple Contexts of Adolescent Bullying: An Ecological Perspective. *Journal of Youth and Adolescence*. 2009; 38:101–121.
12. Holt K M, Finkelhor D & Kaufman Kantor G. Hidden Forms of Victimization in Elementary Involved in Bullying. *Students School Psychology Review* 2007;36(3):345–360.
13. Espelage L D & Swearer M S. Research on School Bullying and Victimization: What Have We Learned and Where Do We Go From Here? *School Psychology Review* 2003;32(3):365–383.

14. Rodkin C P & Hodges V E E. Bullies and Victims in the Peer Ecology: Four Questions for Psychologists and School Professionals. *School Psychology Review* 2003;32(3):384–400.
15. Berridge D. Theory and explanation in child welfare: education and looked-after children. *Child and Family Social Work*. 2007;12:1–10.
16. Lee C-H. An Ecological Systems Approach to Bullying Behaviors Among Middle School Students in the United States. *Journal of Interpersonal Violence*. 2010;26(8):1664–1693.
17. Jansen D EMC, Veenstra R, Ormel J, Verhulst F C & Reijneveld S A. Early risk factors for being a bully, victim, or bully/victim in late elementary and early secondary education. The longitudinal TRAILS study. *BMC Public Health*. 2011;11:440.
18. Shields A & Cicchetti D. Parental Maltreatment and Emotion Dysregulation as Risk Factors for Bullying and Victimization in Middle Childhood. *Journal of Clinical Child Psychology* 2001;30(3):349–363.
19. Gerard M J & Buehler C. Cumulative Environmental Risk and Youth Maladjustment: The Role of Youth Attributes. *Child Development* 2004;75(6):1832 – 1849
20. Davies B, Davies E, Cook K & Waters E. Getting the complete picture: combining parental and child data to identify the barriers to social inclusion for children living in low socio-economic areas. *Child: care health and development*. 2007;34(2):214–222.
21. Sallnäs M, Wiklund S & Lagerlöf H. Social barnavård ur ett välfärds-perspektiv. *Socialvetenskaplig tidskrift* 2010;(1):5–27.
22. Eriksson B, Lindberg O, Flygare E & Daneback K. Skolan – en arena för mobbning - en forskningsöversikt och diskussion kring mobbning i skolan. Skolverkets monografiserie. Skolverket 2002.
23. Cowie H. Bystanding or standing by. Gender issues in coping with bullying in English schools. *Aggressive Behavior* 2000;26:85–97
24. Cowie H & Olafsson R. The role of peer support helping the victims of bullying in a school with high levels of aggression. *School Psychology International* 2000;21(1):79-95.
25. Garpelin A. Accepted or Rejected in School. *European Educational Research Journal* 2004;3(4):729–741.
26. Westling Allodi M. *Pojkars och flickors psykiska hälsa i skolan: en kunskapsöversikt*. Rapport IX från Delegationen för jämställdhet i skolan. SOU 2010:79. Stockholm 2010.
27. Kilpatrick Demaray M, Kerres Malecki C, Yu Rueger S, Brown S E, & Hodgson Summers K. The Role of Youth's Ratings of the Importance of Socially Supportive Behaviors in the Relationship Between Social Support and Self-Concept. *Journal of Youth and Adolescence*. 2009; 38:13–28.

28. Mclean K & Gunion M. Learning with care: The education of children looked after away from home by local authorities in Scotland. *Adoption & Fostering*. 2003;27(2): 20-31.
29. Tideman E, Vinnerljung B, Hintze K & Aldenius Isaksson A. Improving foster children's school achievements Promising results from a Swedish intensive study. *Adoption & Fostering* 2011;35(1):44–56.
30. Socialstyrelsen. Barn och unga – insatser år 2009. Vissa insatser enligt socialtjänstlagen (SoL) och lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU). Statistik – Socialtjänst. Sveriges officiella statistik. Socialstyrelsen 2010.
31. Berlin M, Vinnerljung B & Hjern A. School performance in primary school and psychosocial problems in young adulthood among care leavers from long term foster care. *Children and Youth Services Review* 2011;33:2489–2497.
32. Socialstyrelsen. Social rapport 2010. Kapitel 7. Skolbetyg, utbildning och risker för ogynnsam utveckling hos barn. Socialstyrelsen. Edita Västra Aros, Västerås, mars 2010.
33. Dartingtonprojektet. Socialstyrelsen. Stockholm, 2000.
34. Egelund T, Andersen D, Lausten M, Knudsen L, Olsen R F & Gerstoft F. Anbragte Børns Vilkår og Udvikling. Resultater fra SFI's Forløbsundersøgelser af 1995-Årgangen. The Danish National Centre for Social Research. Copenhagen, 2008.
35. Hjern A & Vinnerljung B (2002). Health care for children in foster and residential care. Invited commentary. *Acta Paediatrica*, 91, 1153-1154.
36. Jaudes PK, Bilaver L, Goerge R & Catania C. Improving access to health care for foster children: the Illinois Model. *Child Welfare* 2004;83:215-238.
37. Kling S. Fosterbarns Hälsa – det medicinska omhändertagandet av samhällsvårdade barns hälsa i Malmö. Nordiska Högskolan för Folkhälsovetenskap. Malmö, 2010.
38. Soläng A. *Psyisk ohälsa och beteendeproblematik bland elever placerade i familjehem och HVB*. Institutionen för socialt arbete. Stockholms universitet, 2011.
39. Vinnerljung B, Hjern A & Lindblad F. Suicide attempts and severe psychiatric morbidity among former child welfare clients – a national cohort study. *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 2006;47(7):723–733.
40. Konu A I, Lintonen T P & Rimpelä M K. Factors associated with schoolchildren's general subjective well-being. *Health Education Research*. 2002;17(2):155–165.

41. Turunen J. Family Structure, Gender and Adolescent Emotional Well-Being. Stockholm Research Reports in Demography 2012:3. Demography Unit, Dept of Sociology, Stockholm University.
42. Davidson M L & Kilpatrick Demaray M. Social Support as a Moderator Between Victimization and Internalizing–Externalizing Distress from Bullying. *School Psychology Review* 2007;36(3):383–405.
43. McLeod D. J. & Fettes L. D. Trajectories of Failure: The Educational Careers of Children with Mental Health Problems. *American Journal of Sociology* 2007;113(3):653–701.
44. O’Sullivan A & Westerman R. Closing the gap. Investigating the barriers to educational achievement for looked after children. *Adoption & Fostering*. 2007;31(1):13–20.
45. SOU. ”Se de tidiga tecknen” – forskare reflekterar över sju berättelser från förskola och skola. Delbetänkande av Utredningen om översyn av skolans arbete med utsatta barn. Statens offentliga utredningar 2010:64. Stockholm 2010.
46. Skolverket. På tal om mobbning – och det som görs. Kunskapsöversikt. Davidsons Tryckeri, 2009.
47. Brody G H, Dorsey S, Forehand R & Armistead L. Unique and Protective Contribution of Parenting and Classroom Processes to the Adjustment of African American Children Living in Single-Parent Families. *Child Development*. 2002; 73(1):274–286.

7. Utsatthet i högpresterande skolor

Sammanfattning

Niondeklassare som bor med föräldrarna, en eller båda, är mindre utsatta för mobbning och har lägre förekomst av psykisk ohälsa när de går i skolor som har höga genomsnittsresultat på det nationella provet i matematik. För de mest utsatta barnen i den här studien, de som inte bor med föräldrar, är förhållandet dock det omvända. De är mer utsatta på högpresterande skolor än vad de är på skolor med sämre skolresultat. Bristande föräldrarelationer och bristande ekonomiska resurser svarade för en betydande del av deras överrisker, och de upplevde i högre grad att de inte hade samma ekonomiska resurser som sina kamrater när de gick på skolor med höga resultat på det nationella provet. De upplevde också oftare brister i föräldrarelationerna än vad elever som bodde med föräldrarna gjorde, men det påverkades inte av om de gick på en skola med höga eller låga resultat i matematik.

I kapitlet presenteras främst analyser av betydelsen av skolornas genomsnittsresultat på det nationella provet i matematik, och bara niondeklassare ingår eftersom proven inte genomfördes i årskurs 6. Vi har även haft tillgång till skolornas genomsnittliga meritvärden och resultaten från de nationella proven i svenska och engelska, samt till uppgifter om skolornas lärartäthet och andel lärare med pedagogisk utbildning. I enkäten finns också frågor om hur eleven upplever sin skolsituation. Analyser med övriga prestationsmått överensstämmer med resultaten som presenteras i kapitlet.

Slutsatsen av analyserna är att utsatta barn inte per automatik får del av de positiva förhållanden som kan antas råda på högpresterande skolor, vilket ibland förutsätts i den allmänna debatten. Resultaten visar också att de mest utsatta barnen riskerar att falla ur de generella stödsystemen, och att skolan och samhället därför måste bli bättre på att stötta och bevaka att så inte sker. Skolan är en viktig arena för barn. Förutom i hemmet är det där de tillbringar den allra största delen av sin tid. Det innebär att det finns mycket skolan kan göra för att främja att barn utvecklas positivt och därmed minska risken för att de får problem längre fram i livet.

Introduktion

I det här kapitlet undersöks samband mellan skolors genomsnittsresultat på de nationella proven i matematik och förekomsten av psykisk ohälsa och utsatthet för mobbning bland niondeklassare. Tidigare studier har visat att en god pedagogisk miljö har samband med ett gott skolklimat också i övrigt [1]. Det talar för att skolor med höga resultat på de nationella proven har låg förekomst av mobbning och psykisk ohälsa. Studien är särskilt inriktad på barn som inte bor med föräldrar, som har de högsta förekomsterna av psykisk ohälsa och utsatthet för mobbning i Grodan (se kapitel 6). Av frågorna i Grodan framgår inte varför de bodde med andra än sina ursprungliga föräld-

rar. Sannolikt är majoriteten samhällsplacerade, eller boende hos vänner och anhöriga, på grund av olika omständigheter i ursprungsfamiljen.

Skolresultat och psykisk ohälsa

En ofta citerad forskningsrapport, *Fifteen Thousand Hours* av Michael Rutter med flera [1], inleds med frågan om barns erfarenheter i skolan har någon betydelse för deras utveckling och om det spelar någon roll vilken skola de går i. Svaret i rapporten är ett klart ”ja” och slutsatsen att barns attityder och beteende formas av erfarenheter i skolan, och att skolans kvaliteter som social institution är särskilt viktiga för barns utveckling. Forskningsfältet domineras dock av studier med ett individualistiskt perspektiv [2] och kunskapen om samband mellan skola och psykisk hälsa är ännu begränsad [3, 4].

På individuell nivå finns däremot en rad studier som visar att goda skolresultat hänger samman med låg förekomst av psykisk ohälsa. Hög självuppfattning, goda skolresultat, positiva bedömningar från personer i omgivningen är faktorer i en god pedagogisk miljö som också skyddar mot utvecklingen av psykiska problem. Sambanden med skolmiljön medieras av egna förväntningar (hopp), känslan av kontroll, motivation för lärande, intresse, beteende i klassrummet och målinriktning. Vidare påverkas ungdomars välbefinnande i positiv riktning av engagerade lärare och skolor som ger eleven möjlighet att utvecklas genom att de får hjälp med skolarbetet och med att lösa problem som uppstår [4–7].

Likvärdighet i skolan innebär att elevers möjligheter till goda skolprestationer i så liten grad som möjligt ska vara beroende av elevens bakgrund. Det innebär att skolan förutom att hålla jämn kvalitet också har ett kompensatoriskt uppdrag. Skillnaderna mellan svenska skolor när det gäller betyg och genomsnittliga resultat på de nationella proven har dock ökat kraftigt under 2000-talet. Socioekonomiska faktorer spelar fortfarande en stor roll för elevers skolprestationer. Skillnaderna mellan skolor kan delvis bero på att utbildningskvaliteten skiftar och på att skolorna är segregerade efter socioekonomisk bakgrund, men enligt en nyutkommen rapport från Skolverkets [8] beror den ökade skillnaden mellan skolor i första hand på att de blivit mer segregerade efter egenskaper som inte syns i statistiken och har samband med hur studiemotiverade eleverna är. Det skapar en kamrateffekt som gör att elevens resultat påverkas av övriga elever på skolan och av lärarnas förväntningar. Beroende på vilken skola eleven går på så förstärks eller försvagas elevens möjligheter till goda skolresultat. Skolnivåeffekten, som beror av dolda egenskaper som föräldraengagemang och studiemotivation, har fördubblats under 2000-talet.

Samtidigt som en skolmiljö med höga prestationskrav kan vara stimulerande så kan den också ha negativa effekter för enskilda elever. Exempelvis riskerar skolrelaterad stress tillsammans med låg grad av inflytande att öka förekomsten av mobbning [19]. Inom forskningsfältet BFLPE (Big Fish Little Pond Effect) menar man också att det finns en negativ kontrastverkan på högpresterande skolor, som kommer av att självförtroendet påverkas negativt av att jämföras med högpresterande elever. Internationella studier

visar också att de negativa effekterna av att gå på högpresterande skolor många gånger är starkare än de positiva effekterna [4, 9, 10, 15].

Relationer med klasskamrater och lärare kan således bidra till processer som kopplar skolmisslyckande till psykisk ohälsa. Under skolåren förekommer åtskilliga tillfällen till återkoppling på prestationer vilket bidrar till att utveckla förmågan att jämföra sig med andra och värdera sig själv. Jämförelser med klasskamrater påverkar självuppfattningen varför effekten av de egna prestationerna varierar med grupp sammansättningen och typen av skola [4].

Skolan är ett område där samhället har stort inflytande över barns förhållanden, och därmed stora möjligheter att förbättra situationen för utsatta barn på både kort och lång sikt. Under våren 2010 anordnade Kungliga vetenskapsakademien tre konferenser med fokus på barn och ungas psykiska hälsa, varav ett fokuserade på skola och lärande. Slutsatsen var att skolan har stor betydelse för barns och ungas psykiska hälsa och att det finns en ömsesidig kausal relation mellan skolprestation och psykisk hälsa. Panelen menade att det finns belägg för att en ond cirkel av psykisk ohälsa och dåliga skolprestationer ofta följer barnet från tidiga skolår och upp i ungdomsåren [26]. Av Socialstyrelsens senaste rapport om sociala förhållanden, Social rapport 2010, framgår också att barn som varit familjehemsplacerade under lång tid har kraftigt förhöjda risker att gå ut grundskolan men låga eller ofullständiga betyg [16]. I studien var detta den enskilt starkaste riskfaktorn för framtida ogynnsamma utfall som psykisk ohälsa, missbruk, bidragsberoende och kriminalitet. Omvänt var frånvaro av skolmisslyckande den starkaste skyddande faktorn. Socialstyrelsen har lyft utbildning och hälsa som två särskilt angelägna områden att arbeta vidare med, för att förbättra villkoren för placerade barn och unga [28]. Och i båda fallen är skolan en central aktör.

Frågeställning

I detta kapitel studeras utsatthet för mobbning samt psykisk ohälsa (nedsatt sinnesstämning, psykosomatiska symptom och utagerande beteende) mot bakgrund av skolans genomsnittsresultat på de nationella proven i matematik. Tre elevgrupper jämförs, de som (1) bor med båda föräldrarna, antingen i traditionell kärnfamilj eller växelvis, de som (2) bor med bara den ena föräldern och de som (3) inte bor med föräldrar. Frågeställningen är:

- Bidrar en hög kunskapsnivå på skolan till att minska risken för psykisk ohälsa och utsattheten för mobbning?

Metod

I detta avsnitt analyseras utfallen utifrån skolans genomsnittsresultat på det nationella provet i matematik i årskurs 9. I årskurs 6 genomfördes inget nationellt prov i matematik och därför ingår bara niondeklassare i analysen. Vi har även gjort analyser utifrån skolornas genomsnittliga meritvärde, och resultaten är ungefär desamma som när vi använder resultaten från de nationella proven. Här redovisas bara de nationella proven i matematik. Valet är gjort med tanke på den betygsinflation som uppmärksammas under senare

år [8], och som kan innebära att meritvärdena inte ger ett lika gott mått på kunskapsnivån som resultaten från de nationella proven gör. Vi har även genomfört analyser av faktorer som mäter lärartäthet, skolans storlek och lärarnas utbildningsnivå. Vi fann dock inga starka samband med de utfall som studeras här (redovisas ej). Liknande resultat har återfunnits i andra studier [t.ex. 1]. I Grodan finns inte uppgifter om de enskilda elevernas skolprestationer utan bara om skolans genomsnittsresultat.

Analyserna görs inte separat för flickor och pojkar. Det beror på att interaktionsvariabeln som kombinerar skolresultat och boende med föräldrarna (se bilaga 2) innehåller så många nivåer att antalet observationerna i varje cell blir för litet om flickor och pojkar analyseras separat. Dessutom är mönstren, som framgår av analyserna i kapitel 6, likartade för flickor och pojkar. Mobbningsvariabeln är dikotom (det vill säga den kan anta värdet 0 eller 1) och har analyserats med hjälp av logistisk regression. Utfallen som mäter psykisk ohälsa är kontinuerliga och har analyserats med linjär regression. Flernivåanalys har använts för att särskilja individuella och kontextuella effekter åt (se bilaga 1). Hur resultaten från analyserna ska tolkas framgår av faktarutorna i anslutning till tabellerna. I studien ingår bara elever i årskurs 9 som är födda i Norden (exklusive Island) där det finns uppgift om alla variabler som ingår i analysen, studiepopulationen framgår av tabell 7.1. Bortfallet beskrivs i bilaga 1 och variablerna som används i analysen finns beskrivna i bilaga 2.

Resultat

Elever som inte bor med föräldrar går oftare än andra elever i skolor med lägre genomsnittsresultat på det nationella provet i matematik än riks-genomsnittet (tabell 7.1).

Tabell 7.1. Skolans genomsnittsresultat på det nationella provet i matematik. Elever i årskurs 9 födda i Norden (exklusive Island). Procent

	Bor tillsammans med:		
	Båda föräldrarna	En förälder	Annan
Lågt	13	19	22
Lågt–medel	35	37	40
Medel–högt	35	32	31
Högt	17	12	7
Summa	100	100	100
Antal	69 624	11 813	740

Intervallen anger skolans genomsnittsresultat i de nationella proven i matematik i årskurs 9. "Lågt" avser skolor som hade ett genomsnittsresultat (r) som var lägre än genomsnittet för alla skolor (m) minus en standardavvikelse (sd) dvs. $r < m - sd$; "långt–medel" avser $m - sd < r < m$; "medel–högt" avser $m < r < m + sd$; och "högt" avser $r > m + sd$. Se bilaga 2.

Resultaten från de nationella proven korrelerar med skolan genomsnittliga meritvärde. I skolor med lågt genomsnittsresultat på det nationella provet i matematik var det genomsnittliga meritvärdet 187, i skolor med lågt till medelresultat var meritvärdet 204, i medel–högt var det 214 och i skolor med högt resultat var det 237 (se bilaga 1, tabell B4). Niondeklassare som inte

bor med föräldrar har oftare gått om en årskurs, 15 procent av flickorna och 20 procent av pojkarna gick i en lägre årskurs än deras ålder angav. Jämfört med 1 respektive 3 procent bland dem som bodde med båda föräldrarna.

I tabell 7.2 redovisas resultaten från flernivåanalysen av utsatthet för mobbning. Medianförändringen i odds (MOR: om en elev skulle flyttas från en skola till en annan med högre mobbningsrisk) är 63 procent i den tomma modellen och skillnaderna mellan skolor i utsatthet för mobbning är signifikant. Pojkar har 30 procents högre odds att utsättas för mobbning, och oddset ökar när vi kontrollerar för fler faktorer (modell 1 jämfört med modell 2–5). Det innebär att de faktorer vi kontrollerar för i högre grad fångar flickors utsatthet för mobbning än pojkars. Vilket antingen beror på att flickor har lättare att medge problem inom dessa områden (bristande ekonomiska resurser, familjeförhållanden och utagerande beteende) eller att dessa områden har starkare samband med flickors utsatthet för mobbning.

Flernivåanalys

Den modell som används är en så kallad random intercepts modell. För att bestämma om det finns en statistiskt säkerställd skolkontextuell variation anges en "tom modell". Den innehåller inga oberoende variabler, men tillåter variansen för den beroende variabeln att separeras i två komponenter, en för elevnivå och en för skolnivå, som vardera anger hur stor del oförklarad varians det finns i utfallsmåttet. Från denna information kan man dels fastställa om variationen på skolnivå är statistiskt signifikant och dels beräkna ICC (Intra Class Correlation) eller MOR (Median Odds Ratio). ICC ger information om hur stor andel av den totala variationen i utfallsvariabeln (här: nedsatt sinnesstämning, psykosomatiska besvär och beteendeproblem i form av z-värden) som kan tillskrivas de olika nivåerna. MOR kan beskrivas som medianförändringen i odds (här: att utsättas för mobbning) om en elev skulle flyttas från en skola till en annan skola med högre risk. ICC tillämpas vid analys av kontinuerliga utfall (t.ex. linjär regression) och MOR vid analys av dikotoma utfall (t.ex. logistisk regression).

Den kombinerade faktorn (skolresultat och boende med föräldrar) visar att barn som bor med en förälder eller med andra än föräldrarna har högre risk (odds) att utsättas för mobbning, vilket framgick av kapitel 6. Men den visar också att medan elever som bor med båda föräldrarna eller en förälder har lägre odds att utsättas för mobbning i skolor som hade höga resultat på de nationella proven i matematik, så är mönstret det omvända för elever som bor med andra än föräldrarna (modell 2). Mönstret förstärks dessutom när vi kontrollerar för boenderegion (modell 3). När vi också kontrollerar för ekonomiska resurser och hemförhållanden minskar dock deras överrisk (odds) att utsättas för mobbning betydligt (modell 4). Den minskar i alla skolor oavsett resultat på matematikprovet, och skillnaderna mellan skolor med avseende på provresultat blir mindre. När vi slutligen kontrollerar för beteendeproblem har skillnaderna mellan grupperna blivit så små att de i de flesta fall inte längre är signifikanta (modell 5). Elever som bor med en förälder och går i skolor som hade höga resultat på det nationella provet i matematik har signifikant lägre odds (än referensgruppen) att utsättas för mobbning och elever som inte bor med föräldrar har signifikant högre odds (än referensgruppen) att utsättas för mobbning om de går i skolor som presterade bättre än den grupp som hade lägst resultat.

Tabell 7.2. Utsatthet för mobbning. Elever i årskurs 9, födda i Norden (exklusive Island). Oddskvoter (OR)

	Tom	Modell 1	Modell 2	Modell 3	Modell 4	Modell 5
Elevnivå						
Flickor (ref)	1	1	1	1	1	1
Pojkar	1,30***	1,31***	1,32***	1,65***	1,48***	
<i>Bor med: Matematikprov:</i>						
Båda	Låg		1,27**	1,25**	1,21**	1,11
	Låg-medel		1,13*	1,10	1,09	1,03
	Medel-hög (ref)		1	1	1	1
	Hög		0,86*	0,90	0,93	1,01
En	Låg		1,76***	1,75***	1,14	1,00
	Låg-medel		1,67*	1,64***	1,09	0,97
	Medel-hög		1,44***	1,44***	0,98	0,92
	Hög		0,79	0,82	0,58**	0,57**
Annan	Låg		2,56**	2,49**	1,15	0,95
	Låg-medel		4,91***	4,80***	2,18***	1,75**
	Medel-hög		4,93***	4,87***	2,28***	1,96**
	Hög		6,95***	7,19***	2,64*	2,31
Bristande föräldrarelationer					1,54***	1,38***
Bristande ekonomiska resurser					1,54***	1,44***
Beteendeproblem						1,50***
Skolnivå						
Storstad				0,91	0,94	0,94
Mellanstor stad (ref)				1	1	1
Mindre ort				1,13*	1,14*	1,09
Andel elever vars föräldrar har eftergymnasial utbildning						0,99**
Varians _{skola}	0,264***	0,263***	0,236***	0,228***	0,181***	0,186***
MOR _{skola}	1,63	1,63	1,59	1,58	1,50	1,51

Mätvärdena är beräknade med logistisk regression (random intercept modell i två nivåer). Referensgrupp (=1) är flickor (kön), elever som bor med båda föräldrarna och i skolor med medel-höga genomsnittsresultat från det nationella provet i matematik (kombinerad variabel) i skolor i mellanstora städer (region). Bristande föräldrarelationer, bristande ekonomiska resurser och beteendeproblem är kontinuerliga variabler (z-värde).

*** Signifikant på 0,1%-nivå. ** Signifikant på 1%-nivå. * Signifikant på 5%-nivå

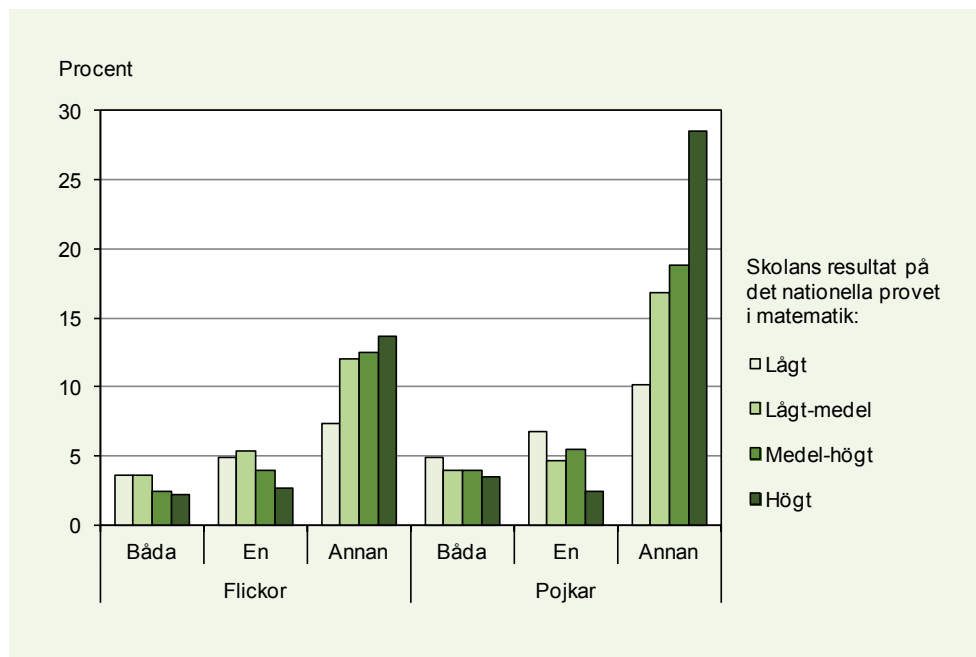
Logistisk regressionsanalys

Utsatthet för mobbning har analyserats med logistisk regression, och mätvärdena redovisas i form av oddskvoter (OR). Oddskvoten ger en uppfattning om sambandens styrka. Om den förklarande variabeln är kontinuerlig anger oddskvoten hur utfallet förändras om den förklarande variabeln ökar med en enhet. När den förklarande variabeln är grupperad (exempelvis kön som är uppdelad i pojkar och flickor) sätts värdet för referensgruppen till 1. Om kön är den förklarande variabeln och utfallet är utsatthet för mobbning, så tolkas en oddskvot på 1,30 för pojkar (om flickor är referensgrupp) som att oddset för att bli utsatt för mobbning är 30 procent högre för pojkar än för flickor.

Odds och sannolikheter eller risker är inte identiska begrepp, men en högre oddskvot innebär alltid också en högre relativ risk. Så länge man inte talar om exakta värden kan man därför använda begreppen omväxlande. För ovanliga utfall (det vill säga utfall med låg sannolikhet) ligger oddskvoten och den relativa risken nära varandra.

Att elever som inte bor med föräldrar är mer utsatta för mobbning i skolor med höga genomsnittsresultat på det nationella provet i matematik illustreras av figur 7.1. Eftersom gruppen är liten är punktskattningarna osäkrare än för övriga grupper (det vill säga att konfidensintervallen är bredare), men resultaten tyder på att de inte är skyddade mot mobbning i skolor med höga skolprestationer utan snarare att de är mer utsatta.

Figur 7.1. Andel som var utsatta för mobbning efter skolans genomsnittsresultat på det nationella provet i matematik i årskurs 9 och om de bor med båda föräldrarna, en förälder respektive inte bor med föräldrar (annan). Elever i årskurs 9, födda i Norden (exkl. Island). Procent

Intervallen anger skolans genomsnittresultat i de nationella proven i matematik i årskurs 9. "Lågt" avser skolor som hade ett genomsnittresultat (r) som var lägre än genomsnittet för alla skolor (m) minus en standardavvikelse (sd) dvs. $r < m - sd$; "långt-medel" avser $m - sd < r < m$; "medel-högt" avser $m < r < m + sd$; och "högt" avser $r > m + sd$.

I tabellerna 7.3–7.5 redovisas resultaten från flernivåanalysen av psykisk ohälsa. De tomma modellerna visar att ett par procent av variationen i utfallen kan hänföras till skillnader mellan skolor. Resultaten visar att pojkar har lägre risk än flickor för nedsatt sinnesstämning och psykosomatiska besvär, men att pojkar har högre risk än flickor för beteendeproblem.

Elever som bor med en förälder har högre förekomst av nedsatt sinnesstämning, än elever som bor med båda föräldrarna, men skolans matematikresultat tycks inte spela någon stor roll för förekomsten. Niondeklassare som inte bor med föräldrar uppvisar däremot ökad förekomst i skolor som hade höga resultat på det nationella provet i matematik (tabell 7.3, modell 2). Detsamma gäller elever som bor med båda föräldrarna, men skillnaderna är små och inte signifikanta. När vi kontrollerar för ekonomiska resurser och föräldrelationer minskar skillnaderna mellan skolor med avseende på provresultatet, för elever som bor med en förälder eller med andra än föräldrarna (modell 4). För barn som bor med båda föräldrarna förstärks mönstret en aning och de som går i skolor med låga resultat på det nationella provet

har signifikant lägre förekomst av nedsatt sinnesstämning än de som går i skolor med resultat över genomsnittet (referensgruppen medel-högt).

Linjär regressionsanalys

De kontinuerliga utfallen har analyserats med hjälp av linjär regression där mätvärdena redovisas i form av b-koefficienter. Om den förklarande variabeln är kontinuerlig anger b-koefficienten hur utfallet förändras om den förklarande variabeln ökar med en enhet. När den förklarande variabeln är grupperad sätts värdet för referensgruppen till 0. Om kön är den förklarande variabeln och utfallet är det standardiserade indexet för nedsatt sinnesstämning (som uttrycks i z-värden) så ska en b-koefficient på -0,58 för pojkar (om flickor är referensgrupp) tolkas som att pojkar i genomsnitt ligger 0,58 standardavvikelser lägre på det indexet för nedsatt sinnesstämning jämfört med flickor.

Tabell 7.3. Nedsatt sinnesstämning (z-värde). Elever i årskurs 9, födda i Norden (exklusive Island). B-koefficient

	Tom	Modell 1	Modell 2	Modell 3	Modell 4	Modell 5
Elevnivå						
Flickor (ref)	0	0	0	0	0	0
Pojkar	-0,58***	-0,57***	-0,57***	-0,41***	-0,42***	
<i>Bor med: Matematikprov:</i>						
Båda						
Låg		-0,02	-0,02	-0,03**	-0,04**	
Låg-medel		0,01	0,01	0	-0,00	
Medel-hög (ref)		0	0	0	0	
Hög		0,00	0,00	0,01	0,01	
En						
Låg		0,27***	0,28***	0,05**	0,04*	
Låg-medel		0,29***	0,29***	0,05***	0,05***	
Medel-hög		0,28***	0,28***	0,06***	0,06***	
Hög		0,26***	0,26***	0,05*	0,06**	
Annan						
Låg		0,55***	0,56***	0,08	0,06	
Låg-medel		0,72***	0,72***	0,16***	0,11**	
Medel-hög		0,81***	0,81***	0,22***	0,16**	
Hög		0,88***	0,88***	0,11	0,03	
Bristande föräldrelationer				0,50***	0,48***	
Bristande ekonomiska resurser				0,15***	0,13***	
Mobbad					0,69***	
Skolnivå						
Storstad			-0,01	0,02*	0,02*	
Mellanstor stad (ref)			0	0	0	
Mindre ort			-0,02*	-0,02*	-0,02*	
Varians _{skola}	0,021***	0,020***	0,020***	0,019***	0,008***	0,007***
ICC _{skola} (%)	2,2	2,3	2,4	2,2	1,4	1,3

Mätvärdena är beräknade med linjär regression (random intercept modell i två nivåer). Referensgrupp (=0) är flickor (kön), elever som bor med båda föräldrarna och i skolor med medel-höga genomsnittsresultat från det nationella provet i matematik (kombinerad variabel) i skolor i mellanstora städer (region) och inte är utsatta för mobbning. Bristande föräldrelationer och bristande ekonomiska resurser är kontinuerliga variabler (z-värde).

*** Signifikant på 0,1%-nivå. ** Signifikant på 1%-nivå. * Signifikant på 5%-nivå

Till skillnad mot risken att utsättas för mobbning har föräldrelationer starkare samband med nedsatt sinnesstämning än egna ekonomiska resurser hade (modell 4). Utsatthet för mobbning har ännu starkare samband än föräldrelationer (modell 5). Den högre förekomsten av nedsatt sinnesstäm-

ning bland flickor förklaras delvis av ekonomiska resurser och föräldrarelationer, vilket framgår av att b-koefficienten för pojkar stiger mot 0 när vi kontrollerar för dessa två faktorer (modell 1 jämfört med modell 4). Där-
emot tycks inte utsatthet för mobbning förklara skillnaderna mellan pojkar och flickor eftersom b-koefficienten för pojkar inte stiger ytterligare när mobbning inkluderas i modellen (modell 4 jämfört med modell 5).

Tabell 7.4. Psykosomatiska besvär (z-värde). Elever i årskurs 9, födda i Norden (exklusive Island). B-koefficient

	Tom	Modell 1	Modell 2	Modell 3	Modell 4	Modell 5
Elevnivå						
Flickor (ref)	0	0	0	0	0	0
Pojkar	-0,71***	-0,71***	-0,71***	-0,58***	-0,59***	
<i>Bor med: Matematikprov:</i>						
Båda						
Låg		0,01	0,01	0,00	0,00	
Låg-medel		0,02***	0,02*	0,02*	0,02	
Medel-hög (ref)		0	0	0	0	
Hög		-0,01	-0,07***	-0,00	0,00	
En						
Låg		0,36***	0,36***	0,17***	0,16***	
Låg-medel		0,32***	0,32***	0,12***	0,12***	
Medel-hög		0,28***	0,28***	0,11***	0,11***	
Hög		0,22***	0,22***	0,05*	0,06*	
Annan						
Låg		0,40***	0,40***	0,05	0,03	
Låg-medel		0,59***	0,60***	0,14**	0,10*	
Medel-hög		0,71***	0,71***	0,26***	0,22***	
Hög		0,81***	0,81***	0,17	0,10	
Bristande föräldrarelationer					0,36***	0,34***
Bristande ekonomiska resurser					0,16***	0,14***
Mobbad						0,60***
Skolnivå						
Storstad			-0,02	0,00	0,00	
Mellanstor stad (ref)			0	0	0	
Mindre ort			-0,03**	-0,03**	-0,03**	
Varians _{skola}	0,014***	0,013***	0,012***	0,012***	0,006***	0,007***
ICC _{skola} (%)	1,5	1,6	1,5	1,5	0,9	1,1

Mätvärdena är beräknade med linjär regression (random intercept modell i två nivåer). Referensgrupp (=0) är flickor (kön), elever som bor med båda föräldrarna och i skolor med medel-höga genomsnittsresultat från det nationella provet i matematik (kombinerad variabel) i skolor i mellanstora städer (region) och inte är utsatta för mobbning. Bristande föräldrarelationer och bristande ekonomiska resurser är kontinuerliga variabler (z-värde).

*** Signifikant på 0,1%-nivå. ** Signifikant på 1%-nivå. * Signifikant på 5%-nivå

Förekomsten av psykosomatiska besvär (tabell 7.4) skiljer sig mer åt mellan pojkar och flickor än nedsatt sinnesstämning, vilket framgår av den lägre b-koefficienten (jämförelse av modell 1 i tabell 7.3 och tabell 7.4). Vi finner också gradienter liknande de som fanns för utsatthet av mobbning, när det gäller variabeln som kombinerar skolans resultat på det nationella provet och om man bor med föräldrar eller inte. De som bor med båda föräldrarna eller en av föräldrarna har lägre förekomst av psykosomatiska besvär i skolor som presterat högt på matematikprovet i nian (modell 2). De som bor med andra än föräldrarna har tvärtom högre förekomst av psykosomatiska besvär i högpresterande skolor. Precis som när det gäller nedsatt sinnes-

stämning har ekonomiska resurser och föräldrarelationer en signifikant betydelse för förekomsten av psykosomatiska besvär och när vi kontrollerar för detta försvagas effekterna av kombinationen av matematikresultaten och boende med föräldrar (modell 4). Att vara utsatt för mobbning uppvisar i denna analys, tillsammans med kön, det starkaste sambandet med förekomst av psykosomatiska besvär (modell 5).

Beteendeproblem (tabell 7.5) är vanligare bland pojkar än bland flickor och skillnaderna förstärks när vi tar hänsyn till ekonomiska resurser, föräldrarelationer och utsatthet för mobbning (modell 1 jämfört med modell 5). De som bor med båda föräldrarna eller en av föräldrarna har lägre förekomst av beteendeproblem i skolor som presterat högt på matematikprovet i nian (modell 2), medan de som inte bor med föräldrar uppvisar ett omvänt förhållande det vill säga högre förekomst av beteendeproblem i högpresterande skolor. Mönstret kvarstår när vi kontrollerar för ekonomiska resurser, föräldrarelationer och utsatthet för mobbning (modell 5). Boenderegion har inget samband med beteendeproblem i dessa analyser (modell 3).

Tabell 7.5. Beteendeproblem (z-värde). Elever i årskurs 9, födda i Norden (exklusive Island). B-koefficient

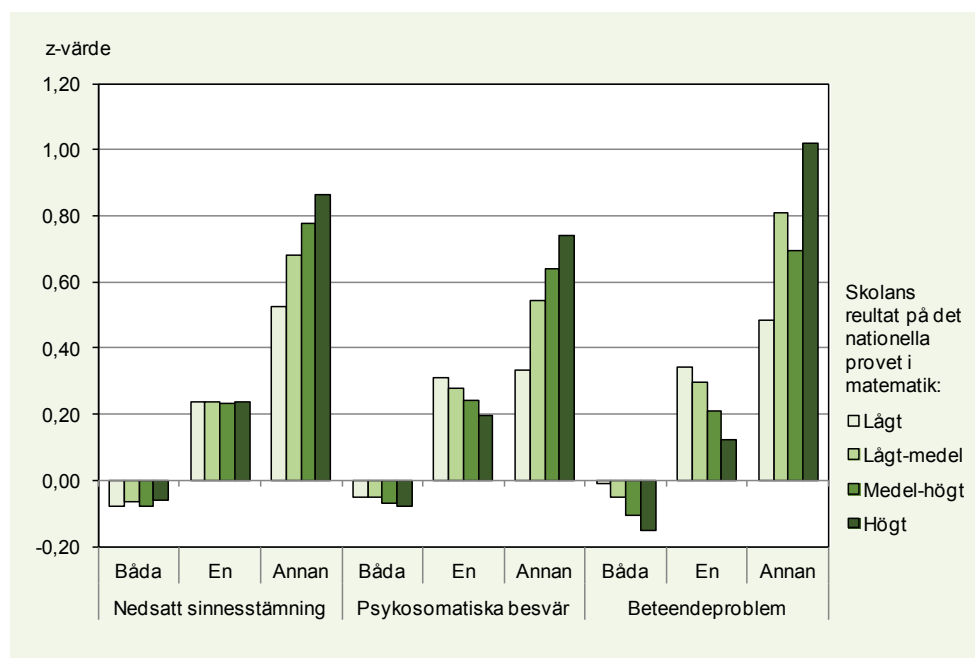
	Tom	Modell 1	Modell 2	Modell 3	Modell 4	Modell 5
Elevnivå						
Flickor (ref)	0	0	0	0	0	0
Pojkar	0,13***	0,14***	0,14***	0,25***	0,24***	0,24***
<i>Bor med: Matematikprov:</i>						
Båda						
Låg		0,10***	0,10***	0,08***	0,08***	0,08***
Låg-medel		0,05***	0,05***	0,04***	0,04***	0,04***
Medel-hög (ref)		0	0	0	0	0
Hög		-0,05***	-0,04**	-0,04**	-0,04**	-0,04**
En						
Låg		0,46***	0,46***	0,28***	0,27***	0,27***
Låg-medel		0,41***	0,41***	0,22***	0,22***	0,22***
Medel-hög		0,32***	0,32***	0,16***	0,16***	0,16***
Hög		0,23***	0,23***	0,09***	0,10***	0,10***
Andra						
Låg		0,58***	0,58***	0,25***	0,25***	0,25***
Låg-medel		0,89***	0,89***	0,47***	0,44***	0,44***
Medel-hög		0,82***	0,81***	0,43***	0,40***	0,40***
Hög		1,06***	1,06***	0,56***	0,52***	0,52***
Bristande föräldrarelationer					0,30***	0,29***
Bristande ekonomiska resurser					0,16***	0,16***
Mobbad						0,37***
Skolnivå						
Storstad			-0,02	0,00	0,00	0,00
Mellanstor stad (ref)			0	0	0	0
Mindre ort			0,00	0,00	0,00	0,00
Varians _{skola}	0,015***	0,015***	0,012***	0,012***	0,008***	0,008***
ICC _{skola} (%)	1,6	1,6	1,3	1,3	1,0	1,0

Mätvärdena är beräknade med linjär regression (random intercept modell i två nivåer). Referensgrupp (=0) är flickor (kön), elever som bor med båda föräldrarna och i skolor med medel-höga genomsnittsresultat från det nationella provet i matematik (kombinerad variabel) i skolor i mellanstora städer (region) och inte är utsatta för mobbning. Bristande föräldrarelationer och bristande ekonomiska resurser är kontinuerliga variabler (z-värde).

**** Signifikant på 0,1%-nivå. ** Signifikant på 1%-nivå. * Signifikant på 5%-nivå*

Figur 7.2 illustrerar det analyserna av psykisk ohälsa visat men utan hänsyn till några andra av de faktorer som ingår i analyserna. Bland niondeklassare som bor med andra är föräldrarna är förekomsten av såväl nedsatt sinnestämning, som psykosomatiska besvär och beteendeproblem, högre bland dem som gick i skolor med höga resultat, än de som gick i skolor med låga resultat på det nationella provet i matematik. Bland dem som bor med båda föräldrarna eller en förälder är mönstret det omvända när det gäller psykosomatiska besvär och beteendeproblem, så att elever i högpresterande skolor rapporterar lägre förekomst av detta än elever i skolor med sämre resultat. När det gäller nedsatt sinnestämning har elever som bodde med båda föräldrarna, eller en av föräldrarna, rapporterat nedsatt sinnestämning i ungefär samma utsträckning oavsett om de gick i skolor med höga eller låga resultat på matematikprovet.

Figur 7.2. Nedsatt sinnestämning, psykosomatiska besvär och beteendeproblem efter skolans genomsnittliga resultat på det nationella provet i matematik i årskurs 9 kombinerat med om man bor med båda föräldrarna, en förälder eller inte bor med föräldrar (annan). Elever i årskurs 9, födda i Norden (exklusive Island). Medelvärde (z-värde)

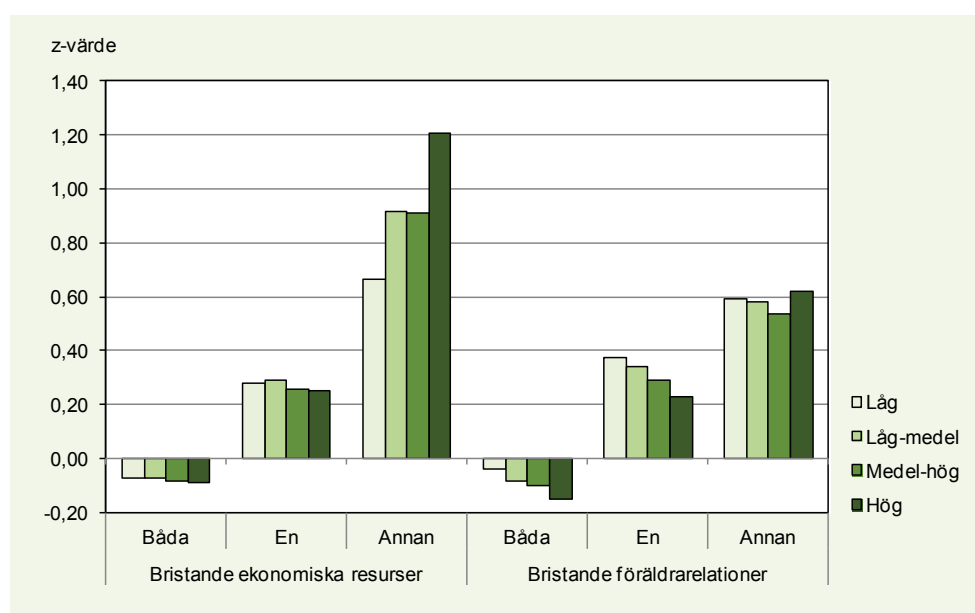

Intervallen anger skolans genomsnittresultat i de nationella proven i matematik i årskurs 9. "Lågt" avser skolor som hade ett genomsnittresultat (r) som var lägre än genomsnittet för alla skolor (m) minus en standardavvikelse (sd) dvs. $r < m - sd$; "långt-medel" avser $m - sd < r < m$; "medel-högt" avser $m < r < m + sd$; och "högt" avser $r > m + sd$. Se bilaga 2.

När det gäller hur niondeklassarna rapporterat att de upplever sina ekonomiska resurser i förhållande till kamrater (figur 7.3) så finns inga större skillnader efter om man går i en skola som hade höga resultat på matematikprovet eller inte bland elever som bodde med båda föräldrarna eller en av föräldrarna. Däremot finns stora skillnader bland dem som inte bor med föräldrar. De upplever i mycket högre grad att de inte har samma ekonomiska resurser som sina kamrater när de går i högpresterande skolor än när de går skolor som hade lägre resultat på det nationella provet. När det gäller

föräldrarelationer är mönstret annorlunda. De som bor med båda eller en av föräldrarna uppvisar större skillnader mellan skolor med olika genomsnittsresultat på matematikprovet, än de som inte bor med föräldrar. De som går på högpresterande skolor rapporterar bättre föräldrarelationer än de som går på skolor med lägre genomsnittsresultat. Skillnaderna mellan elever som bor med föräldrar eller ej är dock desamma för båda indexen, även om de är större när det gäller ekonomiska resurser, så att de som bor med båda upplever sina förhållanden som bäst, de som bor med en förälder som näst bäst och de som bor med andra än föräldrarna rapporterar de sämsta förhållandena.

Figur 7.3. Bristande ekonomiska resurser och bristande föräldrarelationer efter skolans genomsnittliga resultat på det nationella provet i matematik i årskurs 9 kombinerat med om man bor med båda föräldrarna, en förälder eller inte bor med föräldrar (annan). Elever i årskurs 9, födda i Norden (exklusive Island). Medelvärde (z-värde)

Intervallen anger skolans genomsnittsresultat i de nationella proven i matematik i årskurs 9. "Lågt" avser skolor som hade ett genomsnittsresultat (r) som var lägre än genomsnittet för alla skolor (m) minus en standardavvikelse (sd) dvs. $r < m - sd$; "lågt-medel" avser $m - sd < r < m$; "medel-högt" avser $m < r < m + sd$; och "högt" avser $r > m + sd$. Se bilaga 2.

Diskussion

Generellt är elever i årskurs 9 mindre utsatta för mobbning och har lägre förekomst av psykisk ohälsa på skolor med ett högt genomsnittsresultat på det nationella provet i matematik. För elever som inte bor med sina föräldrar är förhållandet dock det omvända. De är mer utsatta för mobbning och har högre förekomst av psykisk ohälsa på skolor med höga genomsnittsresultat. Detta gäller även då skolorna delas in efter genomsnittligt meritvärde (redovisas ej här).

Att elever på skolor med hög kunskapsnivå har bättre förhållanden också i övrigt var ett förväntat resultat och bekräftar bland annat Rutters studie från 1970-talet [1]. Hög självuppfattning, goda skolresultat, positiva omdömen

från omgivningen skyddar mot utvecklingen av psykiska problem och ungdomars välbefinnande påverkas i positiv riktning av engagerade lärare och skolor som ger goda förutsättningar i skolarbetet [4–7]. Resultaten från analysen visade också att det fanns skolkontextuella förhållanden, det vill säga förhållanden på skolan som var oberoende av elevens egna förhållanden, har betydelse för såväl mobbning som psykisk ohälsa.

Mer förvånande var det att barn som inte bor med föräldrar har en sämre situation på skolor med höga resultat på det nationella provet. Det förutsätts annars att utsatta barn missgynnas genom att de i högre utsträckning går på skolor med låg kunskapsnivå och implicit att de skulle ha en bättre situation om de gick på skolor med bättre prestationer. Eftersom vi inte har tillgång till elevernas individuella skolresultat vet vi inte om de trots allt presterar bättre i skolämnen på skolor med höga provresultat. Resultaten från den här studien pekar dock inte i den riktningen.

En förklaring till analysresultaten kan vara att barn som inte bor med föräldrar avviker mer på högpresterande skolor. Vi såg att det fanns en klar gradient i graden av bristande ekonomiska resurser så att de som gick på skolor med höga resultat i störst utsträckning upplevde att de hade bristande ekonomiska resurser, men att någon sådan gradient inte fanns för elever som bodde med föräldrar. Det kan också vara så att barn som inte bor med föräldrar ligger efter kunskapsmässigt på grund av omständigheter som har samband med deras boendesituation. För det talar att det är mycket vanligare att barn som inte bor med föräldrar har gått om en årskurs, vilket kan tyda på att de haft svårt att följa med i studietempot.

Av frågorna i Grodan framgår inte skälen till att man inte bor med sina ursprungliga föräldrar. Vi har antagit att en stor del är samhällsplacerade, eller boende hos vänner och anhöriga, på grund av olika omständigheter i ursprungsfamiljen. Samhällsplacerade barn har i genomsnitt sämre skolprestationer än andra barn [16, 17, 28], och det beror bland annat på förhållanden som har med placeringen att göra bland annat att det är vanligt med kunskapsluckor på grund av skolbyten och utebliven skolgång. Man har också sett att detta ofta inte uppmärksammas av skolan [12], eller av socialtjänsten [21]. Det är klart att det får konsekvenser för skolarbetet och att det kan vara ännu påtagligare i högpresterande skolor. I en engelsk studie fann man att gapet mellan placerade barn och andra när det gällde skolprestationer blev större ju högre upp i studiesystemet eleven befann sig, och att skolflyttar spelade stor roll för denna negativa utveckling [27]. Barn som inte bor med föräldrar får kanske inte heller samma stöttning hemifrån, vilket deras sämre värden på föräldrarelationsskalan kan vara ett uttryck för. Dessutom visar flera studier att det är vanligt med negativa förväntningar på barn som är placerade i samhällsvård, både från lärare, socialtjänst och familjehemsföräldrar [12, 13], och att negativa förväntningar riskerar att bli självuppfyllande [4, 22–24].

Elever på skolor med höga skolprestationer kommer också oftare än på andra skolor från familjer med hög socioekonomisk status [8], medan samhällsplacerade barn oftare kommer från familjer med låg socioekonomisk status [11]. Det är därför tänkbart att barn som inte bor med föräldrar också av detta skäl känner att de avviker mer på en skola med höga skolprestationer, än på en skola med sämre skolprestationer, och att det påverkar deras

självkänsla, utsatthet och psykiska hälsa. Flera studier visar att känslan av tillhörighet och omgivningens stöd är mycket viktig för att lyckas med studierna [25]. Skolan har stor betydelse för barns och ungas psykiska hälsa och det finns belägg för en ömsesidig kausal relation mellan skolprestation och psykisk hälsa, som gör att psykisk ohälsa och dåliga skolprestationer ofta följer barnet från tidiga skolår och upp i ungdomsåren [26].

I en litteraturöversikt av forskning som behandlar relationer mellan psykisk hälsa och skola på uppdrag av Delegationen för Jämställdhet i skolan [4] bedömdes följande fenomen ha starkt stöd i forskningslitteraturen: Skolsvårigheter påverkar självuppfattningen och den psykiska hälsan. Goda skolresultat skyddar mot internaliserande och externaliserande problem. Barn med psykiska problem riskerar att få sämre resultat i skolan och detta medieras genom olika skolfaktorer såsom konflikter med lärare och kamrater, skolfrånvaro, problem med läxor. Goda relationer med lärare skyddar mot negativa utfall. Barn med externaliserande beteende riskerar att utveckla konflikter som i sin tur kan påverka skolresultaten. I en svensk studie som gjordes 2011 bland placerade barn i sex Stockholmskommuner fann man dock inga samband mellan låga skolprestationer och internaliserande respektive externaliserande problem [20].

Svenska studier på såväl utbildningsområdet [12] som hälsoområdet [14], har också visat att utsatta barn och unga riskerar att falla ur de generella stödsystemen eftersom de förutsätter att det finns vuxna som ser till att barnen får del av dem. Ett grundproblem för de samhällsplacerade barnen är bristerna i dokumentation och kommunikation [14], mellan de aktörer som delar på ansvaret för barnen, som skola, socialtjänst och familjehemsföräldrar. Resultaten från bland annat SkolFam, ett socialstyrelsestött projekt där lärare och familjehemsföräldrar handleds i att systematiskt ge samhällsplacerade barn tillgång till specialpedagogiska resurser, visar att dåliga skolprestationer ofta är resultat av kunskapsluckor som inte upptäcks och åtgärdas inom skolans generella system [12]. Inom socialtjänsten hamnar också utbildningsfrågor för placerade barn ofta i skymundan [21]. Dessutom saknas ofta system i skolan för att upptäcka psykisk ohälsa hos skolelever, vilket gör att barn med problem riskerar att bli särskilt utsatta genom att de inte får adekvat stöd och istället bestraffas för sitt beteende [4]. Till det kommer att de generella systemen inte kompenserar samhällsvårdade barn till motsvarande levnadsnivå som andra barn [11].

Bristerna har uppmärksamats av Socialstyrelsen. Bland annat har man inlett ett samarbete med Skolverket kring barn och unga i samhällsvård för att ta fram ett vägledande material för skolan och socialtjänsten. Målet är att det ska finnas ett praktiskt användbart kunskapsstöd för socialtjänst, hälso- och sjukvård, tandvård, samt skola. Kunskapsstödet ska ge vägledning i arbetet med att tillgodose placerade barns behov av utbildning och hälso- och sjukvård [28].

Begränsningar

Förutom de begränsningarna som beskrivs i kapitel 6, tillkommer i denna studie att vi bara har data för skolorna, inte för klasserna. Många studier

visar att det finnas stora skillnader i skolmiljön mellan olika klasser men det har vi inte kunnat ta hänsyn till i våra analyser.

Referenser

1. Rutter M, Maughan B, Mortimer P & Ouston J. *Fifteen thousand hours. Secondary Schools and their effect on Children*. 4th printing 1982. Great Britain.
2. Skolverket. På tal om mobbning – och det som görs. Kunskapsöversikt. Davidsons Tryckeri, 2009.
3. Espelage L D & Swearer M S. Research on School Bullying and Victimization: What Have We Learned and Where Do We Go From Here? *School Psychology Review* 2003;32(3):365–383.
4. Westling Allodi M. *Pojkars och flickors psykiska hälsa i skolan: en kunskapsöversikt*. Rapport IX från Delegationen för jämställdhet i skolan. SOU 2010:79. Stockholm 2010.
5. Gustafsson J-E, Allodi M Westling, Alin Åkerman B, Eriksson C, Eriksson L, Fischbein S, Granlund M, Gustafsson P, Ljungdahl S, Ogden T, Persson RS. School, learning and mental health: a systematic review. Stockholm 2010: The Royal Swedish Academy of Sciences, The Health Committee.
6. McLeod D J & Fettes L D. Trajectories of Failure: The Educational Careers of Children with Mental Health Problems. *American Journal of Sociology* 2007;113(3):653–701.
7. Kanu A I, Lintonen T P & Rimpelä M K. Factors associated with schoolchildren's general subjective well-being. *Health Education Research*. 2002;17(2):155–165.
8. Skolverket. Likvärdig utbildning i svensk grundskola? En kvantitativ analys av likvärdighet över tid. rapport 374 2012. Elanders Sverige AB, Stockholm 2012.
9. Rutter M & Maughan B. School Effectiveness Findings 1979–2002. *Journal of School Psychology*. 2002;40(6):451–475.
10. Marsh HW, Kong, C-K & Hau K-T. Longitudinal Multilevel Models of the Big-Fish-Little-Pond Effect on Academic Self-Concept: Counterbalancing Contrast and Reflected-Glory Effect in Hong Kong Schools. *Journal of Personality and School Psychology*. 2000;78(2):337–349.
11. Sallnäs M, Wiklund S & Lagerlöf H. Social barnavård ur ett välfärdsperspektiv. *Socialvetenskaplig tidskrift* 2010;(1):5–27.
12. Tideman E, Vinnerljung B, Hintze K & Aldenius Isaksson A. Improving foster children's school achievements Promising results from a Swedish intensive study. *Adoption & Fostering* 2011;35(1):44–56.
13. Elliott, A. (2002). The educational expectation of looked after children. *Adoption & Fostering*. 2002;26(3):58–68.
14. Kling S. Fosterbarns Hälsa – det medicinska omhändertagandet av samhällsvårdade barns hälsa i Malmö. Nordiska Högskolan för Folkhälsovetenskap. Malmö, 2010.

15. Marsh HW, Köller O & Baumert J. Reunification of East and West German School Systems: Longitudinal Multilevel Modeling Study of the Big-Fish-Little-Pond Effect on Academic Self-Concepts. *American Educational Research Journal* 2001;38(2):321–350.
16. Socialstyrelsen. Social rapport 2010. Kapitel 7. Skolbetyg, utbildning och risker för ogynnsam utveckling hos barn. Socialstyrelsen. Edita Västra Aros, Västerås, mars 2010.
17. Berlin M, Vinnerljung B & Hjern A. School performance in primary school and psychosocial problems in young adulthood among care leavers from long term foster care. *Children and Youth Services Review* 2011;33:2489–2497.
19. Natvig G K, Albrektsen G & Qvarnstrom U. School-Related Stress Experience as a Risk Factor for Bullying Behavior. *Journal of Youth and Adolescence*. 2001;30(5):561–575.
20. Soläng A. *Psykisk ohälsa och beteendeproblematik bland elever placerade i familjehem och HVB*. Institutionen för socialt arbete. Stockholms universitet, 2011.
21. Höjer I & Sjöblom Y. Procedures when young people leave care . Views of 111 Swedish social services managers. *Child and Youth Services Review* 2011;33:2452–2460.
22. Barboza G E, Schiamberg L B, Oehmke J, Korzeniewski S J, Post L A & Heraux C G. Individual Characteristics and the Multiple Contexts of Adolescent Bullying: An Ecological Perspective. *Journal of Youth and Adolescence*. 2009; 38:101–121.
23. Davidson M L & Kilpatrick Demaray M. Social Support as a Moderator Between Victimization and Internalizing–Externalizing Distress from Bullying. *School Psychology Review* 2007;36(3):383–405.
24. Rodkin C P & Hodges V E E. Bullies and Victims in the Peer Ecology: Four Questions for Psychologists and School Professionals. *School Psychology Review* 2003;32(3):384–400.
25. Van Ryzin M J, Gravely A A & Rosethvan C J. Autonomy, Belongingness, and Engagement in School as Contributors to Adolescent Psychological Well-Being. *Journal of Youth and Adolescence* 2009;38:1–12
26. Gustafsson J-E, Allodi M Westling, Alin Åkerman B, Eriksson C, Eriksson L, Fischbein S, Granlund M, Gustafsson P, Ljungdahl S, Ogden T, Persson RS. School, learning and mental health: a systematic review. Stockholm 2010: The Royal Swedish Academy of Sciences, The Health Committee.
27. O’Sullivan A & Westerman R. Closing the gap. Investigating the barriers to educational achievement for looked after children. *Adoption & Fostering*. 2007;31(1):13–20.
28. Socialstyrelsen. Årsredovisning2011. Västerås, februari 2012.

Bilaga 1. Metod

Datamaterial

Grodan är en rikstäckande totalundersökning. Det förekommer dock ett visst bortfall på grund av att enskilda skolor eller elever inte ville eller kunde delta i undersökningen. Eleverna besvarade enkäten i skolan under veckorna 35–46 år 2009. Resursskolor, sjukhuskolor, skoldaghem och andra specialenheter ingick inte i urvalsramen.

Totalt deltog 3 166 skolor, varav 27 skolor saknade svar för en hel årskurs. Bortfallet av skolor var 158 stycken och på dessa skolor gick ungefär 8 100 elever. Skolbortfallet tillsammans med bortfallet av enskilda elever uppgår till 14 procent i årskurs 6 och 20 procent i årskurs 9. Därmed deltog 80 671 respektive 91 627 elever i årskurs 6 och 9 i Grodan, vilket motsvarar 83 procent av samtliga 207 700 elever som fanns registrerade i dessa årskurser i Sverige år 2009 [Folkhälsoinstitutet, 2010].

Eftersom flernivåanalyserna inkluderar olika skolmått har vi uteslutit skolor med färre än tio elever för att skolmått inte ska baseras på för få elever och därmed riskera att bli missvisande till följd av att någon enskild elev har avvikande värden. Efter uteslutning återstod 2 725 skolor (86 procent av alla svarande skolor) och 168 915 elever (98 procent av alla svarande elever).

Utöver det bortfall som finns i undersökningen har databearbetningarna inför de olika analyserna i kapitlen gett upphov till ytterligare bortfall, främst på grund av att det saknas svar på enskilda frågor som används i analyserna (så kallat partiellt bortfall). Detta redovisas nedan för respektive kapitel.

Kapitel 1

Studiepopulationen begränsades till Sverigefödda elever. Analyserna av relativ ålder, det vill säga om man är född tidigt eller sent på året, inkluderade bara elever som var födda 1994 i årskurs 9 och 1997 i årskurs 6. Därmed ingick 114 950 elever i analyserna. I analyserna av elever som gick i en annan klass än vad som var förväntat i deras ålder ingick 119 465 elever.

Kapitel 2

Studiepopulationen uppgick till 148 040 elever (66 200 elever i årskurs 6 och 81 840 elever i årskurs 9). Utöver undersökningsbortfallet, och exkluderingen av skolor med färre än 10 deltagare i undersökningen, har elever som saknar svar på de frågor som ingår i studien uteslutits (partiellt bortfall). Sammanlagt uppgick bortfallet därmed till 14 471 (18 procent) elever i årskurs 6 och 9 787 (11 procent) i årskurs 9. Det interna bortfallet ger endast upphov till marginella förändringar i de studerade utfallsvariablerna (tabell B1).

Tabell B1. Jämförelse av de studerade utfallsvariablerna med avseende på totalurval och analysurval uppdelat efter årskurs och kön. Procent

	Årskurs 6				Årskurs 9			
	Flickor		Poikar		Flickor		Poikar	
	Alla	Urval	Alla	Urval	Alla	Urval	Alla	Urval
Emotionella besvär	6,3	6,2	2,1	2,1	14,8	14,7	3,4	3,3
Hyperaktivitet	6,0	6,0	9,7	9,6	13,0	13,0	13,3	13,2
Uppförandeproblem	3,7	3,5	6,6	6,4	6,8	6,7	13,9	13,6
SDQ	3,6	3,6	3,6	3,6	7,4	7,4	6,5	6,4
Problematiske kamratrelationer	2,6	2,5	3,0	2,9	2,8	2,7	4,1	4,1
Bristande prosocialt beteende	1,5	1,5	3,9	3,7	2,3	2,2	7,9	7,8
Antal elever	40 048	33 197	39 267	33 033	45 467	41 100	44 788	40 740

Gränsvärdet för respektive SDQ-skala (utfallsvariabel) har satts vid 90:e percentilen för samtliga elever inom respektive årskurs. Emotionella besvär: 0-10 (0-6=0; 7-10=1). Hyperaktivitet: 0-10 (0-6=0; 7-10=1). Uppförandeproblem: 0-10 (0-4=0; 5-10=1). SDQ: 0-40 (0-19=0; 20-40=1). Problematiske kamratrelationer: 0-10 (0-5=0; 6-10=1). Bristande prosocialt beteende: 0-10 (0-5=0; 6-10=1).

Totalurval avser alla svarande i skolor med fler än 10 variabler.

Kapitel 3

Studiepopulationen uppgick till 137 307 elever. Utöver undersökningsbortfallet har också elever som saknar svar på de frågor som ingår i studien uteslutits (partiellt bortfall). För att flernivåanalyserna inte ska bli missvisande på grund av att en skola omfattas av alltför få elever så uteslöts skolor som representerades av färre än 10 elever. Sammanlagt har 19 889 sjätteklassare (25 procent) och 15 102 niondeklassare (16 procent) fallit bort till följd av databearbetning. För resterande elever (60 782 sjätteklassare och 76 525 niondeklassare) finns fullständig information beträffande samtliga variabler som ingår i analyserna. Dessa motsvarar 66 procent av det totala antalet registrerade elever i årskurs 6 och 9 år 2009. En utförlig beskrivning av hur de variabler som används i analyserna har konstruerats finns i bilaga 2.

Deskriptiv statistik av de variabler som studien baserar sig på finns i tabell B2. Värdena i tabellen anger variationsvidd samt medelvärden eller procentandelar och redovisas separat för elever i årskurs 6 och 9. Indexen för emotionella och psykosomatiska besvär är z-transformerade med medelvärde=0 och standardavvikelse=1. Emotionella besvär utgår från KIDSCREENs frågebatterier om välbefinnande och nedstämdhet (totalt 13 frågor) och löper i otransformerad form mellan 13–65 (årskurs 6: Chronbachs $\alpha=0,93$, medelvärde=21,8, standardavvikelse=7,9, skevhet=1,5; årskurs 9: $\alpha=0,94$, medelvärde=26,5, standardavvikelse=9,9, skevhet=0,96). Psykosomatiska besvär baserar sig på 8 frågor och löper i otransformerad form mellan 8–40 (Årskurs 6: $\alpha=0,85$, medelvärde=15,7, standardavvikelse=5,6, skevhet=0,96; Årskurs 9: $\alpha=0,88$, medelvärde=18,0, standardavvikelse=6,5, skevhet=0,74.)

Utsatthet för mobbning utgår från KIDSCREEN (tre frågor) med poängvärden som löper mellan 3–7. Variabeln är dikotomiserad så att elever med poängvärde 3–7 särskilts från dem med poängvärde 8–15. Att vara mobbad är något vanligare i årskurs 6 (4,8 procent) än i årskurs 9 (4,2 procent). Uppförandeproblem och hyperaktivitet (beteendessvårigheter) bygger på två av

de fem dimensioner som utgör Strengths and Difficulties Questionnaire (totalt 10 frågor). Från dessa frågor skapades ett index som löper mellan 10–30 (Årskurs 6: $\alpha=0,69$, medelvärde=15,1, standardavvikelse=3,0, skevhet=0,58; årskurs 9: $\alpha=0,74$, medelvärde=16,1, standardavvikelse=3,4, skevhet=0,64). Medelvärdet för beteendebesvär är alltså lite högre i årskurs 9 än i årskurs 6.

Nästa grupp av variabler tar fasta på förhållanden på skolornivå. Här har information om mobbning och beteendesvårigheter aggregerats till skolornivå så att varje elev tillskrivits medelvärdet för den egna skolan. Andelen elever som uppger att de är mobbade skiljer sig åt mellan skolor med en variationsvidd på 3,0–6,2 för årskurs 6 och 3,0–7,5 för årskurs 9. Även när det gäller förekomst av beteendesvårigheter finns det skillnader mellan skolor. Skolmedelvärdet för beteendindexet varierar mellan 12,5–18,8 för sjätteklassare och mellan 12,0–19,5 för niondeklassare. Till skillnad från dessa två aggregerade variabler, baserar sig de resterande två skolvariabler sig på administrativ information från Skolverkets databaser SIRIS och SALSA. Andelen elever med utländsk bakgrund på skolan varierar mellan 0–58 med ett snitt på strax över 7 procent. När det gäller elever vars föräldrar har eftergymnasial utbildning finns det påfallande skillnader mellan skolor. Andelarna löper mellan 15–94 procent med ett medelvärde på runt 50 procent för både elever i årskurs 6 och 9. Slutligen kan noteras att ungefär hälften av de studerade skolorna finns belägna i mellanstora städer, cirka en tredjedel i storstäder och runt en femtedel på mindre orter.

Tabell B2. Beskrivning av de variabler på elev-, och skolornivå som använts i analyserna av sjätte- och niondeklasselever i Sverige.

Variabler	Årskurs 6		Årskurs 9	
	Variationsvidd	mv/% (s)	Variationsvidd	mv/% (s)
Elevnivå¹				
<i>Medelvärde</i>				
Nedsatt sinnesstämning, z-värde	-1,1, 5,5	0 (1,0)	-1,4, 3,9	0 (1,0)
Psykosomatiska besvär, z-värde	-1,4, 4,3	0 (1,0)	-1,5, 3,4	0 (1,0)
Beteendeproblem	10, 30	15,1 (3,0)	10, 30	16,0 (3,4)
Mobbad (%)	dikotom	4,8	dikotom	4,2
Flickor (%)	dikotom	50,5	dikotom	50,8
Skolornivå²				
<i>Skolmedelvärde</i>				
Mobbning	3,0–6,2	3,9 (0,4)	3,0–7,5	3,8 (0,3)
Beteendeproblem	12,5–18,8	15,1 (0,7)	13,0–19,5	16,1 (0,6)
Elever med utländsk bakgrund ³	0–58	7,3 (6,9)	0–58	7,5 (6,8)
Föräldrar med eftergymnasial utbildn. ³	16–94	51,0 (15,8)	15–94	49,0 (14,8)
<i>Region:</i>				
Storstäder (%)	trikotom		trikotom	
Mellanstora städer (%)	32,6		30,5	
Mindre orter (%)	48,9		49,1	
	18,5		20,4	
Antal elever	60 782		76 525	
Antal skolor	2 076		1 341	
Internt bortfall (elever)	19 889 (24,7%)		15 102 (16,5%)	

1. Individuella värden

2. Aggregerade värden: varje elev tillskrivs snittvärdet för den egna skolklassen

3. Skolstatistik från SIRIS: varje elev tillskrivs snittvärdet för den egna skolan

Kapitel 4

Studiepopulationen begränsades till elever i skolor med minst 10 deltagande elever i respektive årskurs där frågorna om eget och föräldrars födelseland var besvarade. Av de kvarvarande eleverna i undersökningen inkluderades de elever som besvarats alla frågor i enkäten som ingick i analysmaterialet och där uppgifter på skolnivå om föräldrars utbildningsnivå och andel med utländskt ursprung fanns tillgängliga från Skolverket. Därmed kom 56 995 (73 procent) av totalt 77 645 deltagande elever i årskurs 6 från skolor med minst 10 elever i studien och 74 684 (82 procent) av totalt 91 270 deltagande elever från skolor med minst 10 elever i årskurs 9 att ingå i analysen. Bortfallet var påtagligt större hos utlandsfödda elever, 37 procent i årskurs 6 och 34 procent i årskurs 9, medan bortfall var mer måttligt hos Sverigefödda med utländskt ursprung, 24 procent i årskurs 9 och 25 i årskurs 6.

Kapitel 5

Utöver undersökningsbortfallet, och exkluderingen av skolor med färre än 10 deltagare i undersökningen, har elever som saknar svar på de frågor som ingår i studien uteslutits (partiellt bortfall). I de deskriptiva analyserna inkluderades de 167 410 unga som besvarat frågan om boendeform. I analyserna av livskvalitet och psykisk hälsa inkluderades bara de ungdomar som besvarat samtliga enkätfrågor, vilket motsvarade 112 746 individer. För att säkerställa att det stora interna bortfallet inte påverkade resultaten genomfördes också analyser för dessa utfall där samtliga individer som besvarat frågorna på de enskilda instrumenten ingick. Resultaten av dessa analyser skilde sig inte från dem som publiceras i kapitlet. I analysen av tillfredsställelse med skolan ingick 161 797 unga och i den om utsatthet för mobbning 164 957 ungdomar.

I analyserna av psykisk hälsa, livskvalitet, mobbning och skoltillfredsställelse i relation till boendeform jämfördes ungdomar i de olika boendeformerna utan att dessa vidare delas upp utifrån kön på föräldern. Denna uppdelning var rimlig eftersom könet på föräldern hade mindre betydelse i relation till utfallen än boendeformen i sig. De grupper som jämfördes i dessa analyser var unga i kärnfamilj, växelvis boende, mest med ena föräldern och enbart med ena föräldern (se bilaga 2, Variabler på elevnivå).

De utfall som vi studerade var livskvalitet av social och psykologisk karaktär enligt KIDSCREEN, tillfredsställelse med relationen till föräldrarna utifrån delskalan föräldrarelationer i KIDSCREEN samt psykisk hälsa i form av nedsatt sinnesstämning utifrån två sammanslagna delskalor i KIDSCREEN, psykosomatiska besvär enligt PSP-skalan och problematik av barnpsykiatrisk karaktär (beteendeproblem) enligt SDQ. Vi undersökte också de ungas tillfredsställelse med sin skolsituation utifrån en delskala i KIDSCREEN och om de blivit utsatta för mobbning enligt delskalan i KIDSCREEN. Utfallsmåtten och mätinstrumenten finns beskriva i bilaga 2.

Flefnivåanalyserna kontrollerades på individnivå för: kön, årskurs och föräldrars födelseland, och på skolnivå för: region, andel elever vars föräldrar hade eftergymnasial utbildning (kontinuerlig variabel) och för andel barn som levde i kärnfamilj (kontinuerlig variabel), se bilaga 2, Variabler på skolnivå. I de logistiska regressionsanalyserna kontrollerades för kön,

årskurs och föräldrars födelseland. För att studera betydelsen av ungdomarnas uppfattning om sin egen ekonomiska situation och deras tillfredsställelse med sina relationer till föräldrarna kontrollerade vi också för dessa variabler i kontinuerlig form.

Kapitel 6

Studiepopulationen begränsades till elever födda i Norden (exklusive Island) enligt fråga 5 (se bilaga) som har besvarat samtliga frågor som ingår i analyserna samt hade uppgift om skolregion. Därmed ingick 151 819 elever i årskurs 6 och 9 i studien. Bland flickorna som inte bodde med föräldrar var drygt 70 procent födda i något nordiskt land (tabell B3). Av pojkarna var motsvarande andel 78 procent i årskurs 6 och 53 procent i årskurs 9. Det innebär att nästan hälften av pojkarna i nionde klass som inte bodde med föräldrar har uteslutits ur analyserna.

Tabell B3. Födelseland (Norden exkl. Island respektive övriga länder) bland elever som bor tillsammans med båda, en eller andra än föräldrarna. Procent

Bor tillsammans med:	Årskurs 6						Årskurs 9					
	Flickor			Pojkar			Flickor			Pojkar		
	Norden	Övrigt	S:a	Norden	Övrigt	S:a	Norden	Övrigt	S:a	Norden	Övrigt	S:a
Båda föräldrarna	93	7	100	93	7	100	94	6	100	93	7	100
En förälder	85	15	100	85	15	100	89	11	100	87	13	100
Annan	72	28	100	78	22	100	71	29	100	53	47	100

Kapitel 7

Studiepopulationen begränsades till elever i årskurs 9 som är födda i Norden (exklusive Island) och som gick på skolor där det fanns uppgifter om de nationella proven i årskurs 9. Bara elever med uppgifter för alla variabler som ingår i analyserna har inkluderats. Därmed ingick 82 177 niondeklassare i analyserna varav 740 inte bodde med föräldrar. Av tabell B4 framgår antalet skolor som ingick i analyserna, och meritvärdet för skolgrupperna som delats in efter det nationella provet i matematik.

Tabell B4. Meritvärden i skolor fördelat efter skolans genomsnittliga resultat på det nationella provet i matematik i årskurs 9. Skolor som hade mer än 10 elever som deltog i Grodan. Antal skolor (N), medelvärde, standardavvikelse respektive lägsta och högsta skolmedelvärde (Min–Max)

Skolans genomsnittresultat	N	Medelvärde	Standardavvikelse	Min–Max
Lågt	246	187	21	82–240
Lågt–Medel	482	204	15	62–255
Medel–Högt	447	214	15	156–262
Högt	220	237	20	190–294

Intervallen anger skolans genomsnittresultat i de nationella proven i matematik i årskurs 9. "Lågt" avser skolor som hade ett genomsnittresultat (r) som var lägre än genomsnittet för alla skolor (m) minus en standardavvikelse (sd) dvs. $r < m - sd$; "långt–medel" avser $m - sd < r < m$; "medel–høgt" avser $m < r < m + sd$; och "høgt" avser $r > m + sd$. Se bilaga 2.

Analysmetoder

Logistisk regression

När utfallen är dikotoma, det vill säga bara kan anta värdena 0 eller 1, används logistisk regressionsanalys och mätvärdena (estimat) redovisas i form av oddskvoter. En oddskvot är kvoten mellan två odds. Ett odds är i sin tur kvoten mellan sannolikheten för att en händelse skall inträffa (vanligtvis värdet 1 i utfallsvariabeln) och sannolikheten för att den inte skall inträffa (vanligtvis värdet 0 i utfallsvariabeln). Odds presenteras således relaterade till oddset för en så kallad referensnivå som får oddskvoten 1. När oddskvoten är exempelvis 1,5 betyder det att oddset för en händelse är 1,5 gånger större jämfört med referensgruppen. När flera oberoende variabler ingår i analysen säger man att man justerat för dessa. Det innebär att den oddskvot som redovisas erhållits efter kontroll för dessa faktorer.

Oddskvoten ger en uppfattning om hur starkt sambandet är mellan den oberoende (utfallet) och beroende (förklarande) variabeln. När en grupp har en oddskvot som är större än 1 så har den gruppen en överrisk jämfört med referensgruppen som har oddskvoten 1. Ju högre oddskvoten är, desto större är överrisken. En oddskvot som är mindre än 1 innebär att gruppen har en underrisk. Om man exempelvis studerar risken att utsättas för mobbning bland pojkar och flickor, innebär en oddskvot på exempelvis 1,5 för pojkar, om flickor är referensgrupp, att oddset att utsättas för mobbning är 50 procent högre för pojkar än för flickor.

Odds och sannolikheter eller risker är inte identiska begrepp, men en högre oddskvot innebär alltid också en högre relativ risk. Så länge man inte talar om exakta värden kan man därför använda begreppen omväxlande. För ovanliga utfall (det vill säga utfall med låg sannolikhet) ligger oddskvoten och den relativa risken nära varandra.

I anslutning till mätvärdena som presenteras i resultatdelen anges även statistisk signifikans i form av asterisker. Antalet asterisker (*) visar om mätvärdet med 95 (signifikant på 5%-nivån), 99 (signifikant på 1%-nivån) eller 99,9 (signifikant på 0,1%-nivån) procents säkerhet avviker mer än slumpmässigt från populationens medelvärde.

Z-transformering

När ett material är normalfördelat kan det göras om till en standardiserad normalfördelning med medelvärde 0 och standardavvikelse 1, genom att subtrahera medelvärdet från alla observationer och dividera resultatet med standardavvikelsen. Detta görs bland annat för att variabler med olika medelvärde, som beror av den måttenhet som används, ska bli jämförbara. En normalfördelning görs om till den standardiserade normalfördelningen med hjälp av z-värdet, vilket är skillnaden mellan ett värde och medelvärdet dividerat med standardavvikelsen.

Flernivåanalys

Då man är intresserad av att urskilja både individuella och kontextuella faktorerers betydelse för elevers hälsa bör man använda sig av flernivåanalys [1,

2]. Till skillnad från traditionella statistiska metoder kan flernivåanalys särskilja variationer och effekter på flera olika nivåer i skolstrukturen (t.ex. elev kontra skola). En viktig anledning till att man vill skilja mellan effekter på olika nivåer i skolstrukturen är att dessa kan antas spegla olika typer av sociala processer. Processer som äger rum på individnivå kan ge upphov till andra slags processer på kontextuell nivå och vice versa. En enskild elev som mår psykiskt dåligt till följd av att han eller hon utsätts för mobbning kan betecknas som en individeffekt – mobbningen får hälsokonsekvenser för den direkt utsatta eleven. Förekomsten av mobbning på en skola kan emellertid också få konsekvenser för det allmänna skolklimatet och därmed "spilla över" på övriga elevers välbefinnande (kontextuella effekter). Skol- och klasskamrater som deltar i, eller bevittnar, mobbningen börjar kanske själva känna oro och skräck för att råka ut för samma sak. Mobbningsförekomsten i klassen eller på skolan kan på så vis ge upphov till en försämrad psykisk hälsa också bland de elever som inte är direkt drabbade.

Den modell som använts i analyserna i rapporten är en så kallad random intercepts modell. Huruvida det över huvud taget finns några statistiskt säkerställda skolkontextuella variationer i utsatthet för mobbning och självskattad hälsa bland elever i sjätte och nionde klass går att fastställa genom att ange en så kallad tom modell. Denna modell innehåller inga oberoende variabler, men tillåter variansen i beroendevariabeln att separeras i två komponenter, en för elevnivå och en för skolnivå, som vardera anger hur stor del oförklarad varians det finns i utfallsmåttet. Från denna information kan man dels fastställa om variationen på skolnivå är statistiskt signifikant och dels beräkna ICC (Intra Class Correlation) eller MOR (Median Odds Ratio). ICC ger information om hur stor andel av den totala variationen i utfallsvariabeln som kan tillskrivas de olika nivåerna. MOR kan beskrivas som medianförändringen i odds om en elev skulle flyttas från en skola till en annan skola med högre risk [3]. ICC tillämpas vid analys av kontinuerliga utfall (t.ex. linjär regression) och MOR vid analys av dikotoma utfall (t.ex. logistisk regression).

Flernivåanalysen har genomförts med datorprogrammet MLwiN 2.24 (Centre for multilevel modelling, University of Bristol).

Referenser

1. Hox J. Multilevel analysis: techniques and applications. Mahwah, NJ 2002: Lawrence Erlbaum Associates.
2. Rasbash J, Steele F, Browne W & Prosser B. A user's guide to MLwiN, version 2.0. University of London 2004: Centre for Multilevel modeling.
3. Merlo J, Chaix B, Ohlsson H, Beckman A, Johnell K, Hjerpe P, Rastam L & Larsen K. A brief conceptual tutorial of multilevel analysis in social epidemiology: using measures of clustering in multilevel logistic regression to investigate contextual phenomena. *Journal of Epidemiology and Community Health* 2006;60:290–297.

Bilaga 2. Variabler och utfallsmått

Variabler på elevnivå

SDQ

Följande utfallsmått är härledda från Strengths and Difficulties Questionnaire, SDQ (fråga 28, bilaga 3).

Total problempoäng (SDQ) utgår från frågorna om emotionella besvär, hyperaktivitet, uppförandeproblem och problematiska kamratrelationer under de senaste 6 månaderna. Utifrån dessa frågor skapades ett index som löper mellan 0 och 40. Svartalternativen lyder: *Stämmer inte*, *Stämmer delvis* och *Stämmer helt*. Det finns en studie av ett svenskt normalmaterial i åldrarna 14 och 15 år för självsvarsversionen [1] där en total problempoäng på 17 eller högre (≥17) motsvarade de som låg i den 90:e percentilen och däröver, en nivå som brukar betraktas som gränsen för ”psykiska problem”. I denna rapport används detta gränsvärde i kapitel 2, där variabeln är dikotomiserad så att elever med poängvärde 0–16 (inga psykiska problem=0) särskildes från dem med poängvärde 17–40 (psykiska problem =1: totalt 12 procent av samtliga elever). Goodman [2] anger också ett gränsvärde för allvarlig problematik, där 20 problempoäng eller högre (≥ 20) på den totala skalan anses ha stor prediktiv förmåga för påtagliga psykiatriska problem [3]. Detta gränsvärde har använts i kapitel 5 och där dikotomiserades variabeln så att elever med poängvärde 0–19 (inga problem av barnpsykiatrisk karaktär=0) särskildes från dem med poängvärde 20–40 (problem av barnpsykiatrisk karaktär =1: totalt 5,5 procent av samtliga elever).

Emotionella besvär (SDQ) utgår från formulärets fem frågor om emotionella besvär under de senaste 6 månaderna:

1. Jag har ofta huvudvärk, ont i magen eller illamående.
2. Jag oroar mig mycket.
3. Jag är ofta ledsen, nedstämd eller gråtfärdig.
4. Jag blir nervös i nya situationer. Jag blir lätt osäker.
5. Jag är rädd för många olika saker. Jag är lättskrämd.

Utifrån dessa frågor skapades ett index som löper mellan 0 och 10. Därefter dikotomiserades variabeln så att elever med poängvärde 0–6 (inte emotionella problem=0) särskildes från dem med poängvärde 7–10 (emotionella besvär=1: totalt 6,8 procent av samtliga elever).

Hyperaktivitet (SDQ) utgår från formulärets fem frågor om hyperaktivitet/uppmärksamhetsproblem under de senaste 6 månaderna:

1. Jag är rastlös. Jag kan inte vara stilla länge.
2. Jag har svårt att sitta stilla, jag vill jämt vrida och röra på mig.
3. Jag har svårt att koncentrera mig. Jag är lättstörd.

4. Jag tänker mig för innan jag gör olika saker. (Kodas omvänt.)
5. Jag kan koncentrera mig, göra klart det jag arbetar med.

Utifrån dessa frågor skapades ett index som löper mellan 0 och 10. Därefter dikotomiserades variabeln så att elever med poängvärde 0–6 (inte hyperaktivitet=0) särskildes från dem med poängvärde 7–10 (hyperaktivitet=1: totalt 10,7 procent av samtliga elever).

Uppförandeproblem (SDQ) utgår från formulärets fem frågor om uppförandeproblem under de senaste 6 månaderna:

1. Jag blir mycket arg och tappas ofta humöret.
2. Jag gör ofta som jag blir tillsagd av vuxna. (Kodas omvänt.)
3. Jag slåss eller bråkar mycket. Jag kan tvinga andra att göra som jag vill.
4. Jag blir ofta anklagad för att fuska eller ljuga.
5. Jag tar saker som inte tillhör mig, t.ex. från skolan eller andra ställen.

Utifrån dessa frågor skapades ett index som löper mellan 0 och 10. Därefter dikotomiserades variabeln så att elever med poängvärde 0–4 (inte uppförandeproblem=0) särskildes från dem med poängvärde 5–10 (uppförandeproblem=1: totalt 7,8 procent av samtliga elever).

Problematiske kamratrelationer (SDQ) utgår från formulärets fem frågor om problematiske kamratrelationer under de senaste 6 månaderna:

1. Jag är ofta för mig själv. Jag gör oftast saker ensam.
2. Jag har en eller flera kompisar. (Kodas omvänt.)
3. Jämnåriga verkar gilla mig för det mesta. (Kodas omvänt.)
4. Andra barn eller ungdomar retar eller mobbar mig.
5. Jag kommer bättre överens med vuxna än med jämnåriga.

Utifrån dessa frågor skapades ett index som löper mellan 0 och 10. Därefter dikotomiserades variabeln så att elever med poängvärde 0–5 (inte problematiske kamratrelationer=0) särskildes från dem med poängvärde 6–10 (problematiske kamratrelationer=1: totalt 3,1 procent av samtliga elever).

Bristande prosocialt beteende (SDQ) utgår från formulärets fem frågor om problematiske kamratrelationer under de senaste 6 månaderna:

1. Jag försöker att vara vänlig mot andra. Jag bryr mig om deras känslor.
2. Jag delar ofta med mig till andra (t.ex. godis, spel, pennor).
3. Jag är hjälpsam om någon är ledsen, upprörd eller känner sig dålig.
4. Jag är snäll mot yngre barn.
5. Jag ställer upp och hjälper andra (t.ex. föräldrar, lärare, jämnåriga).

Utifrån dessa frågor skapades ett index (omvänd kodning) som löper mellan 0 och 10. Därefter dikotomiserades variabeln så att elever med poängvärde 5–10 (inte bristande prosocialt beteende=0) särskildes från dem med poängvärde 0–4 (bristande prosocialt beteende=1: totalt 4,0 procent av samtliga elever).

Följande utfallsmått är härledda från frågorna om upplevd funktionspåverkan (impact) som följd av svårigheter med känslor, koncentrationsförmåga, beteende och umgänge (fråga 29–33, se bilaga 3).

Funktionspåverkan i form av egen oro till följd svårigheterna som anges i fråga 29 utgår från SDQ-formulärets fråga: Besväras eller oroas du av svårigheterna? Svarsalternativen lyder: *Inte alls, Bara lite, Ganska mycket och Väldigt mycket*. Variabeln dikotomiserades så att elever som markerat något av de två första svarsalternativen kodades med värde 0 (ingen funktionspåverkan) medan elever som markerat något av de två sista svarsalternativen kodades med värde 1 (funktionspåverkan).

Funktionspåverkan hemma/i familjen till följd svårigheterna som anges i fråga 29 utgår från SDQ-formulärets fråga: Stör svårigheterna ditt vardagsliv (hemma/i familjen)? Svarsalternativen lyder: *Inte alls, Bara lite, Ganska mycket och Väldigt mycket*. Variabeln dikotomiserades så att elever som markerat något av de två första svarsalternativen kodades med värde 0 (ingen funktionspåverkan) medan elever som markerat något av de två sista svarsalternativen kodades med värde 1 (funktionspåverkan).

Funktionspåverkan med kamrater till följd svårigheterna som anges i fråga 29 utgår från SDQ-formulärets fråga: Stör svårigheterna ditt vardagsliv (med kamrater)? Svarsalternativen lyder: *Inte alls, Bara lite, Ganska mycket och Väldigt mycket*. Variabeln dikotomiserades så att elever som markerat något av de två första svarsalternativen kodades med värde 0 (ingen funktionspåverkan) medan elever som markerat något av de två sista svarsalternativen kodades med värde 1 (funktionspåverkan).

Funktionspåverkan i skolarbetet till följd svårigheterna som anges i fråga 29 utgår från SDQ-formulärets fråga: Stör svårigheterna ditt vardagsliv (i skolarbetet)? Svarsalternativen lyder: *Inte alls, Bara lite, Ganska mycket och Väldigt mycket*. Variabeln dikotomiserades så att elever som markerat något av de två första svarsalternativen kodades med värde 0 (ingen funktionspåverkan) medan elever som markerat något av de två sista svarsalternativen kodades med värde 1 (funktionspåverkan).

Funktionspåverkan vid fritidsaktiviteter till följd svårigheterna som anges i fråga 29 utgår från SDQ-formulärets fråga: Stör svårigheterna ditt vardagsliv (vid fritidsaktiviteter)? Svarsalternativen lyder: *Inte alls, Bara lite, Ganska mycket och Väldigt mycket*. Variabeln dikotomiserades så att elever som markerat något av de två första svarsalternativen kodades med värde 0 (ingen funktionspåverkan) medan elever som markerat något av de två sista svarsalternativen kodades med värde 1 (funktionspåverkan).

Funktionspåverkan i relation till människor omkring till följd svårigheterna som anges i fråga 29 utgår från SDQ-formulärets fråga: Tror du att svårigheterna blir jobbiga för människor omkring dig (familj, kamrater, lärare osv.)? Svarsalternativen lyder: *Inte alls, Bara lite, Ganska mycket och Väldigt mycket*. Variabeln dikotomiserades så att elever som markerat något av de två första svarsalternativen kodades med värde 0 (ingen funktionspåverkan) medan elever som markerat något av de två sista svarsalternativen kodades med värde 1 (funktionspåverkan).

Beteendeproblem är en sammanslagning av två problemområden i SDQ, dels området som behandlar uppförandeproblem (se ovan), dels området som behandlar hyperaktivitet (se ovan). Från dessa problemområden skapades ett index som löper från 10 till 30, där 10 motsvarar den lägsta och 30

den högsta graden av beteendeproblem. Indexet har z-transformerats med medelvärde 0 och standardavvikelse 1. Utfallet är kontinuerligt och anges i z-värden.

KIDSCREEN

Följande utfallsmått är härledda från KIDSCREEN (frågorna 9–27, bilaga 3).

Livskvalitet utgår från alla 52 frågor i KIDSCREEN (frågorna 9–27, se bilaga 3) som omfattar tio dimensioner: Fysiskt välbefinnande, Psykologiskt välbefinnande, Nedstämdhet (sinnesstämning), Självuppfattning, Självständighet, Fritid, Föräldrarelationer, Ekonomiska resurser, Socialt stöd och kamrater, Skola och Mobbning. I frågorna ombeds barnet tänka på hur förra veckan varit och ange sitt svar i ett av fem svarsalternativ från 1 till 5: *Inte alls, Lite grann, Sådär, Mycket och Jättemycket* respektive *Alltid, Ofta, Ibland, Sällan och Aldrig*. Från dessa frågor skapades ett index som löper från 52 till 260, där 52 motsvarar hög och 260 låg livskvalitet. Indexet har z-transformerats med medelvärde 0 och standardavvikelse 1. Utfallet är kontinuerligt och anges i z-värden.

Utsatthet för mobbning utgår från tre delfrågor i KIDSCREEN (fråga 25, bilaga 3):

Om du tänker på förra veckan:

1. Var du rädd för andra elever?
2. Blev du retad av andra elever?
3. Blev du mobbad av andra elever?

Svarsalternativen är: Aldrig, Sällan, Ibland, Ofta och Alltid. Utifrån svaren på de tre delfrågorna beräknades en sammanlagd poäng där svarsalternativet Aldrig gav 1 poäng, svarsalternativet Sällan gav 2 poäng och så vidare till svarsalternativet Alltid som gav 5 poäng. Utifrån dessa frågor skapades ett index som löper mellan 3 och 15. Därefter dikotomiserades variabeln så att elever med poängvärde 3–7 (inte mobbade=0) särskildes från dem med poängvärde 8–15 (mobbade=1).

Nedsatt sinnesstämning utgår från frågorna i KIDSCREEN om välbefinnande och nedstämdhet (totalt 13 frågor). Frågorna kring välbefinnande är:

Om du tänker på förra veckan:

1. Var ditt liv bra?
2. Kände du dig glad över att leva?
3. Kände du dig nöjd med ditt liv?
4. Var du på gott humör?
5. Kände du dig glad?
6. Hade du kul?

Svarsalternativen lyder: Inte alls, Litegrann, Sådär, Mycket och Jättemycket.

Frågorna kring nedstämdhet är:

Om du tänker på förra veckan:

1. Kände du att allt du gör blir dåligt?
2. Kände du dig ledsen?

3. Kände du dig så nere att du inte hade lust att göra någonting?
4. Kände du att allting i ditt liv blir fel?
5. Kände du dig trött på allt?
6. Kände du dig ensam?
7. Kände du dig pressad?

Svarsalternativen lyder: Aldrig, Sällan, Ibland, Ofta och Alltid.

Från dessa frågor skapades ett index som löper mellan 13 och 65 där 13 motsvarar den bästa tänkbara, och 65 den sämsta tänkbara, sinnesstämningen. Därefter z-transformerades indexet så att medelvärdet motsvarar 0 och standardavvikelsen motsvarar 1. Utfallet är kontinuerligt och anges i z-värden.

Bristande föräldrarelationer utgår från frågorna i KIDSCREEN om familjen (frågorna 18 och 19, bilaga 3):

Om du tänker på förra veckan:

1. Visade din förälder/föräldrar förståelse för dig?
2. Kände du dig älskad av din förälder/föräldrar?
3. Hade du det bra hemma?
4. Hade din förälder/föräldrar tillräckligt med tid för dig?
5. Behandlade din förälder/föräldrar dig rättvist?
6. Kunde du prata med din förälder/föräldrar när du ville?

Svarsalternativen på fråga 1 och 2 lyder: Inte alls, Lite grann, Sådär, Mycket och Jättemycket. Och på frågorna 3–6: Aldrig, Sällan, Ibland, Ofta och Alltid. Från dessa frågor skapades ett index som löper mellan 6 och 30, där 6 motsvarar god och 30 bristande föräldrarelation. Därefter z-transformerades indexet så att medelvärdet motsvarar 0 och standardavvikelsen motsvarar 1. Utfallet är kontinuerligt och anges i z-värden.

Bristande ekonomiska resurser utgår från frågorna i KIDSCREEN om pengar (frågorna 26 och 27, bilaga 3):

Om du tänker på förra veckan:

1. Hade du tillräckligt med pengar för att kunna göra samma saker som dina kompisar?
2. Hade du tillräckligt med pengar för dina utgifter?
3. Hade du tillräckligt med pengar för att göra saker tillsammans med dina kompisar?

Svarsalternativen på fråga 1 och 2 lyder: Aldrig, Sällan, Ibland, Ofta och Alltid. Och på fråga 3: Inte alls, Lite grann, Sådär, Mycket och Jättemycket. Från dessa frågor skapades ett index som löper mellan 3 och 15, där 3 motsvarar tillräckliga och 15 bristande ekonomiska resurser. Därefter z-transformerades indexet så att medelvärdet motsvarar 0 och standardavvikelsen motsvarar 1. Utfallet är kontinuerligt och anges i z-värden.

Skoltillfredsställelse utgår från frågorna i KIDSCREEN om skola och inlärning (frågorna 23 och 24, bilaga 3):

Om du tänker på förra veckan:

1. Hade du det bra i skolan?
2. Gjorde du bra ifrån dig i skolan?
3. Var du nöjd med dina lärare?

4. Kunde du vara uppmärksam (i skolan)?

5. Tyckte du om att gå i skolan?

6. Kom du bra överens dina lärare?

Svarsalternativen på fråga 1–3 lyder: Inte alls, Lite grann, Sådär, Mycket och Jättemycket. Och på fråga 4–6: Aldrig, Sällan, Ibland, Ofta och Alltid. Från dessa frågor skapades ett index som löper mellan 6 och 30, där 6 motsvarar den bästa tänkbara och 30 den sämsta tänkbara skoltillfredsställelsen. Därefter z-transformerades indexet så att medelvärdet motsvarar 0 och standardavvikelsen motsvarar 1. Utfallet är kontinuerligt och anges i z-värden.

PSP

Psykosomatiska besvär (PSP) utgår från åtta delfrågor (fråga 34, bilaga 3):

Om du tänker på de senaste 6 månaderna:

1. Har du känt att du haft svårt att koncentrera dig?

2. Har du känt att du haft svårt att sova?

3. Har du besvärats av huvudvärk?

4. Har du besvärats av magont?

5. Har du känt dig spänd?

6. Har du haft dålig aptit?

7. Har du känt dig ledsen?

8. Har du känt dig yr i huvudet?

Svarsalternativen är: Aldrig, Sällan, Ibland, Ofta och Alltid. Från dessa frågor skapades ett index som löper från 8 till 40, där 8 motsvarar den bästa tänkbara och 40 den sämsta tänkbara psykosomatiska hälsan. Indexet har z-transformerats med medelvärde 0 och standardavvikelse 1. Utfallet är kontinuerligt och anges i z-värden.

Övriga

Utländskt och svenskt ursprung utgår från frågorna om elevens, mammas och pappas födelseland (fråga 5–7, bilaga 3) som har följande svarsalternativ:

1. Sverige

2. Norge, Danmark eller Finland

3. Annat land i Europa

4. Libanon, Turkiet, Iran, Irak eller Syrien

5. Annat land i Asien

6. Syd- eller Nordamerika

7. Afrika

8. Annat land i världen

9. Vet inte

Variabeln innehåller sex kategorier:

Svenskt ursprung: Två föräldrar med svarsalternativ 1.

En Sverigefödd och en utlandsfödd förälder: En förälder med svarsalternativ 1 och en förälder med svarsalternativ 2–8,

Utlandsfödd med ursprung i Afrika eller Asien: Eleven utlandsfödd (2–8) och bägge föräldrarna med svarsalternativ 4,5 eller 8

Sverigefödd med ursprung i Afrika eller Asien: Eleven Sverigefödd (1) och bägge föräldrarna med svarsalternativ 4,5 eller 8

Utlandsfödd med annat utländskt ursprung: Eleven utlandsfödd (2–8) och bägge föräldrarna med svarsalternativ 2–8, högst en med svarsalternativ 4, 5 eller 8.

Sverigefödd med annat utländskt ursprung: Eleven Sverigefödd (1) och bägge föräldrarna med svarsalternativ 2–8, högst en med svarsalternativ 4, 5 eller 8.

Boendeformer kategoriserades utifrån fråga 8a och 8b i enkäten:

Fråga 8a. Bor du tillsammans med dina föräldrar?

1. Ja, med både mamma och pappa (Gå till nästa fråga)
2. Ja, bara med mamma (Kodad: Enbart mamma)
3. Ja, bara med pappa (Kodad: Enbart pappa)
4. Nej, bor ensam eller tillsammans med annan (Ingår ej)

8b. Bor du alltid tillsammans med mamma och pappa?

1. Alltid tillsammans med mamma och pappa (Kodad: Kärnfamilj)
2. För det mesta ihop med mamma, pappa ibland (Kodad: Mest med mamma)
3. För det mesta ihop med pappa, mamma ibland (Kodad: Mest med pappa)
4. Ungefär lika mycket hos mamma och pappa (t.ex ena veckan hos mamma och andra veckan hos pappa) (Kodad: Växelsboende)

Bor tillsammans med kategoriserades utifrån fråga 8a i enkäten:

Fråga 8a. Bor du tillsammans med dina föräldrar?

1. Ja, med både mamma och pappa (Kodad: Båda föräldrarna)
2. Ja, bara med mamma (Kodad: En förälder)
3. Ja, bara med pappa (Kodad: En förälder)
4. Nej, bor ensam eller tillsammans med annan (Kodad: Annan)

Variabler på skolnivå

Från enkäten

Utsatthet för mobbning skapades genom att beräkna skolmedelvärdet för mobbningsindexet (se Variabler på elevnivå). Värdet tillskrevs sedan samtliga elever i respektive skola.

Beteendeproblem skapades genom att beräkna skolmedelvärdet för detta index (se Variabler på elevnivå). Samtliga eleverna tillskrevs sedan medelvärdet för den egna skolan.

Andel barn i kärnfamilj anger andel barn i skolan som bodde med två sammanboende föräldrar.

Från Skolverkets databaser

Följande variabler är påförda efter skolkod från Skolverkets databas SIRIS (<http://www.skolverket.se>).

Region är uppdelad i tre grupper utifrån Sveriges kommuners och landstings (SKL:s) kommungruppsindelning fr.o.m. 1 januari 2005.

Storstad består av:

1. Storstäder (3 kommuner) dvs. kommun med en folkmängd som överstiger 200 000 invånare.
2. Förortskommuner (38 kommuner) dvs. kommun där mer än 50 procent av nattbefolkningen pendlar till arbetet i någon annan kommun. Det vanligaste utpendlingsmålet skall vara någon av storstäderna.

Mellanstor stad består av:

3. Större städer (27 kommuner) dvs. kommun med 50 000– 200 000 invånare samt en tätortsgrad överstigande 70 procent.
4. Pendlingskommuner (41 kommuner) dvs. kommun där mer än 40 procent av nattbefolkningen pendlar till arbetet i någon annan kommun.
7. Övriga kommuner, över 25 000 inv. (34 kommuner) dvs. kommun som inte hör till någon av tidigare grupper och har mer än 25 000 invånare.

Mindre ort består av:

5. Glesbygdskommuner (39 kommuner) dvs. kommun med mindre än 7 invånare per kvadratkilometer och mindre än 20 000 invånare.
6. Varuproducerande kommuner (40 kommuner) dvs. kommun med mer än 40 procent av nattbefolkningen mellan 16 och 64 år, anställda inom varutillverkning och industriell verksamhet. (SNI92)
8. Övriga kommuner, 12 500-25 000 inv. (37 kommuner) dvs. kommun som inte hör till någon av tidigare grupper och har 12 500-25 000 invånare.
9. Övriga kommuner, mindre än 12 500 inv. (31 kommuner) dvs. kommun som inte hör till någon av tidigare grupper och har mindre än 12 500 invånare.

Andel elever med utländsk bakgrund anger andelen elever på skolan som själva är födda utomlands eller har två utlandsfödda föräldrar. Sammansättningen kategoriserades i 0–10 procent, 10–50 procent respektive 50–100 procent.

Andel elever vars föräldrar har eftergymnasial utbildning anger andelen elever på skolan där minst en av föräldrarna har eftergymnasial utbildning (utbildning på universitets- eller högskolenivå). Andelen kategoriserades i 0–40 procent, 41–60 procent respektive 61–100 procent.

Skolans genomsnittresultat på det nationella provet i matematik i årskurs 9 kombinerat med om eleven bor tillsammans med båda föräldrarna, en förälder eller andra än föräldrarna (fråga 8a, se Variabler på elevnivå). Interaktionsvariabeln består av 12 kategorier (fyra resultatgrupper multiplicerat med tre förldragrupper). Genomsnittresultatet är indelat på följande sätt:

Lågt	Skolans genomsnittresultat (r) ligger under genomsnittet för alla skolor (m) minus en standardavvikelse (sd) dvs. $r \leq m - sd$
Lågt–medel	Skolans genomsnittresultat är högre än lågt genomsnittresultat upp till och med genomsnittet för alla skolor dvs. $m - sd < r \leq m$
Medel–høgt	Skolans genomsnittresultat är høgre än genomsnittet för alla skolor med høgst en standardavvikelse dvs. $m < r \leq m + sd$
Høgt	Skolans genomsnittresultat är høgre än genomsnittet för alla skolor plus en standardavvikelse dvs. $r > m + sd$.

Referenser

1. Lundh L G, Wangby-Lundh M, et al. Self-reported emotional and behavioral problems in Swedish 14 to 15-year-old adolescents: a study with the self-report version of the Strengths and Difficulties Questionnaire. *Scandinavian journal of psychology* 2008;49(6): 523–532.
2. Goodman R. Scoring the Self-Report SDQ 2010. Hämtad från <http://www.sdqinfo.org/py/doc/c0.py>.
3. McMunn A M, Nazroo J Y, et al. Children's emotional and behavioural well-being and the family environment: findings from the Health Survey for England. *Social science & medicine* 2001;53(4):423–440.

Bilaga 3. Enkätfrågor

Här redovisas svarsfrekvenser för enkätfrågorna som ligger till grund för utfallsmåtten i rapporten. F-6 och F-9 avser flickor i årskurs 6 respektive 9 och P-6 och P-9 pojkar i respektive årskurs. ”Ej svar” anger det partiella bortfallet på respektive fråga. Svarsfrekvenserna anges i procent (%) och avser alla som deltog i undersökningen.

5 I vilket land är du född?

	F-6	P-6	F-9	P-9
Sverige	91	91	92	90
Danmark, Norge eller Finland	1	1	1	1
Annat land i Europa	2	2	2	2
Libanon, Iran, Irak, Turkiet eller Syrien	2	2	2	2
Annat land i Asien (t.ex. Thailand, Sydkorea, Filipinerna, Indien)	2	1	1	1
Syd- eller Nordamerika	1	1	1	1
Afrika	1	1	1	1
Annat land i världen	1	1	0	1
Vet inte	0	0	0	1
Ej svar	0	0	0	1
Totalt	100	100	100	100

6 I vilket land är din mamma född?

	F-6	P-6	F-9	P-9
Sverige	78	78	79	78
Danmark, Norge eller Finland	3	3	3	3
Annat land i Europa	5	5	5	5
Libanon, Iran, Irak, Turkiet eller Syrien	5	5	5	5
Annat land i Asien (t.ex. Thailand, Sydkorea, Filipinerna, Indien)	3	3	3	3
Syd- eller Nordamerika	1	1	1	1
Afrika	2	2	2	2
Annat land i världen	1	1	1	1
Vet inte	1	1	0	1
Ej svar	0	1	0	1
Totalt	100	100	100	100

6 I vilket land är din pappa född?

	F-6	P-6	F-9	P-9
Sverige	77	77	78	77
Danmark, Norge eller Finland	3	3	3	3
Annat land i Europa	6	6	5	5
Libanon, Iran, Irak, Turkiet eller Syrien	6	6	6	6
Annat land i Asien (t.ex. Thailand, Sydkorea, Filipinerna, Indien)	2	2	2	2
Syd- eller Nordamerika	1	1	1	1
Afrika	2	2	2	2
Annat land i världen	1	1	1	1
Vet inte	1	1	1	1
Ej svar	1	1	1	1
Totalt	100	100	100	100

8a Bor du tillsammans med dina föräldrar?

	F-6	P-6	F-9	P-9
Ja, både med mamma och pappa →Gå till fråga 8b	88	89	82	84
Ja, bara med mamma →Gå till fråga 9	9	8	14	11
Ja, bara med pappa →Gå till fråga 9	1	2	2	3
Nej, bor ensam eller tillsammans med annan →Gå till fråga 9	1	1	1	1
Ej svar	0	1	0	1
Totalt	100	100	100	100

8b Bor du alltid tillsammans med mamma och pappa?

	F-6	P-6	F-9	P-9
Ska ej besvara frågan	11	10	17	15
Alltid tillsammans med mamma och pappa	70	70	64	65
För det mesta ihop med mamma, pappa ibland	6	6	7	6
För det mesta ihop med pappa, mamma ibland	1	1	1	2
Ungefär lika mycket hos mamma och pappa (t.ex. ena veckan hos mamma och andra veckan hos pappa)	11	11	9	10
Ej svar	1	2	1	2
Totalt	100	100	100	100

Fysisk aktivitet och hälsa

9 Hur mår du rent allmänt?

	F-6	P-6	F-9	P-9
Utmärkt	37	47	21	41
Mycket bra	36	32	35	33
Bra	17	14	27	17
Ganska bra	7	4	14	6
Dåligt	1	1	3	2
Ej svar	1	2	1	1
Totalt	100	100	100	100

10 Om du tänker på förra veckan:

		Inte alls	Lite grann	Sådär	Mycket	Jätte- mycket	Ej svar	Totalt
Kände du dig frisk och i god form?								
	F-6	1	4	20	44	30	1	100
	P-6	2	3	17	42	35	1	100
	F-9	5	8	35	39	13	1	100
	P-9	4	5	23	41	26	1	100
Motionerade du (t.ex. simmade, sprang, cyklade)?								
	F-6	4	14	23	35	22	2	100
	P-6	4	11	21	33	29	3	100
	F-9	10	21	25	29	14	1	100
	P-9	10	15	22	27	24	2	100

		Inte alls	Lite grann	Sådär	Mycket	Jätte- mycket	Ej svar	Totalt
Kunde du springa bra?								
	F-6	2	4	21	39	32	2	100
	P-6	2	4	17	34	40	3	100
	F-9	8	9	31	35	14	3	100
	P-9	6	5	22	34	30	3	100

11 Om du tänker på förra veckan:

		Aldrig	Sällan	Ibland	Ofta	Alltid	Ej svar	Totalt
Kände du dig full av energi?								
	F-6	1	4	26	49	20	1	100
	P-6	2	4	22	47	24	1	100
	F-9	3	12	38	36	10	1	100
	P-9	3	9	31	38	18	1	100

Allmän sinnesstämning

12 Om du tänker på förra veckan:

		Inte alls	Lite grann	Sådär	Mycket	Jätte- mycket	Ej svar	Totalt
Var ditt liv bra?								
	F-6	1	2	11	33	52	1	100
	P-6	1	2	7	31	58	1	100
	F-9	3	7	24	42	23	0	100
	P-9	3	3	14	41	39	1	100
Kände du dig glad över att leva?								
	F-6	1	2	8	22	65	1	100
	P-6	1	1	5	19	73	2	100
	F-9	3	6	17	37	36	1	100
	P-9	3	3	9	31	53	1	100
Kände du dig nöjd med ditt liv?								
	F-6	2	3	13	26	55	1	100
	P-6	1	2	7	23	65	2	100
	F-9	5	8	26	35	25	1	100
	P-9	3	3	14	34	44	1	100

13 Om du tänker på förra veckan:

		Aldrig	Sällan	Ibland	Ofta	Alltid	Ej svar	Totalt
Var du på gott humör?								
	F-6	0	2	15	57	26	1	100
	P-6	1	2	12	56	29	1	100
	F-9	1	5	25	55	14	0	100
	P-9	2	3	16	52	25	1	100

		Aldrig	Sällan	Ibland	Ofta	Alltid	Ej svar	Totalt
Kände du dig glad?								
	F-6	0	2	14	51	32	1	100
	P-6	0	2	12	50	35	2	100
	F-9	1	5	25	52	16	1	100
	P-9	2	3	16	51	27	1	100
Hade du kul?								
	F-6	1	2	13	43	40	1	100
	P-6	1	2	11	42	43	2	100
	F-9	1	4	22	49	24	1	100
	P-9	2	3	17	45	33	1	100

14 Om du tänker på förra veckan:

		Aldrig	Sällan	Ibland	Ofta	Alltid	Ej svar	Totalt
Kände du att allt du gör blir dåligt?								
	F-6	29	43	21	5	1	1	100
	P-6	37	43	14	3	1	1	100
	F-9	16	40	32	10	3	0	100
	P-9	34	43	16	4	2	1	100
Kände du dig ledsen?								
	F-6	32	40	21	5	1	1	100
	P-6	49	36	10	2	1	2	100
	F-9	15	38	33	11	2	1	100
	P-9	46	37	11	3	2	1	100
Kände du dig så nere att du inte hade lust att göra någonting?								
	F-6	56	24	13	4	1	2	100
	P-6	64	20	9	3	1	2	100
	F-9	37	29	22	9	2	1	100
	P-9	58	23	11	4	2	1	100

15 Om du tänker på förra veckan:

		Aldrig	Sällan	Ibland	Ofta	Alltid	Ej svar	Totalt
Kände du att allting i ditt liv blir fel?								
	F-6	60	24	11	3	1	1	100
	P-6	71	20	6	2	1	1	100
	F-9	38	31	20	7	2	0	100
	P-9	65	22	8	3	2	1	100
Kände du dig trött på allt?								
	F-6	46	31	16	5	1	1	100
	P-6	55	28	11	3	1	1	100
	F-9	22	29	29	15	4	0	100
	P-9	49	27	15	6	3	1	100

		Aldrig	Sällan	Ibland	Ofta	Alltid	Ej svar	Totalt
Kände du dig ensam?								
	F-6	59	23	12	4	1	1	100
	P-6	71	19	6	2	1	2	100
	F-9	40	29	20	8	3	1	100
	P-9	62	22	9	3	2	1	100
Kände du dig pressad?								
	F-6	59	24	11	4	1	1	100
	P-6	65	22	8	2	1	2	100
	F-9	24	25	26	17	8	1	100
	P-9	46	25	16	7	4	1	100

Dina kompisar

16 Om du tänker på förra veckan:

		Aldrig	Sällan	Ibland	Ofta	Alltid	Ej svar	Totalt
Var du med dina kompisar?								
	F-6	2	4	14	40	41	1	100
	P-6	2	4	15	43	35	1	100
	F-9	2	6	19	45	27	0	100
	P-9	4	5	19	45	27	1	100
Gjorde du saker med andra i din ålder?								
	F-6	3	6	18	39	33	1	100
	P-6	4	6	17	40	31	2	100
	F-9	3	6	20	45	25	1	100
	P-9	4	5	17	43	29	1	100
Hade du kul med dina kompisar?								
	F-6	1	1	5	22	68	2	100
	P-6	1	1	5	25	66	2	100
	F-9	1	2	7	29	60	1	100
	P-9	3	2	6	32	56	1	100
Hjälpte du och dina kompisar varandra?								
	F-6	1	2	9	28	58	2	100
	P-6	2	3	12	34	48	2	100
	F-9	2	3	13	32	49	1	100
	P-9	4	3	16	35	40	2	100

17 Om du tänker på förra veckan:

		Aldrig	Sällan	Ibland	Ofta	Alltid	Ej svar	Totalt
Kunde du prata om allt med dina kompisar?								
	F-6	3	6	18	35	37	1	100
	P-6	4	7	20	36	32	1	100
	F-9	4	7	16	32	40	1	100
	P-9	5	8	21	33	31	1	100

		Aldrig	Sällan	Ibland	Ofta	Alltid	Ej svar	Totalt
Kunde du få stöd av dina kompisar?								
	F-6	1	3	10	25	59	1	100
	P-6	2	3	13	32	48	2	100
	F-9	2	4	12	26	56	1	100
	P-9	3	4	16	33	42	2	100

Din familj

18 Om du tänker på förra veckan:

		Inte alls	Lite grann	Sådär	Mycket	Jätte- mycket	Ej svar	Totalt
Visade din förälder/föräldrar förståelse för dig?								
	F-6	1	3	10	32	53	1	100
	P-6	1	2	7	32	57	2	100
	F-9	4	8	21	38	28	1	100
	P-9	3	5	15	37	38	1	100
Kände du dig älskad av din förälder/föräldrar?								
	F-6	1	2	5	15	76	2	100
	P-6	1	1	4	17	75	2	100
	F-9	3	5	11	28	53	1	100
	P-9	2	3	9	28	56	2	100

19 Om du tänker på förra veckan:

		Aldrig	Sällan	Ibland	Ofta	Alltid	Ej svar	Totalt
Hade du det bra hemma?								
	F-6	0	1	6	23	69	1	100
	P-6	0	1	4	23	70	1	100
	F-9	1	4	13	32	49	0	100
	P-9	2	2	7	28	60	1	100
Hade din förälder/föräldrar tillräckligt med tid för dig?								
	F-6	1	4	12	34	49	1	100
	P-6	1	4	12	35	47	2	100
	F-9	3	9	19	34	34	1	100
	P-9	2	5	14	33	44	1	100
Behandlade din förälder/föräldrar dig rättvist?								
	F-6	1	2	7	25	63	2	100
	P-6	1	2	6	24	65	2	100
	F-9	2	6	15	34	41	1	100
	P-9	3	4	11	30	52	1	100

		Aldrig	Sällan	Ibland	Ofta	Alltid	Ej svar	Totalt
Kunde du prata med din förälder/föräldrar när du ville?								
	F-6	1	3	9	26	60	1	100
	P-6	1	2	8	27	62	1	100
	F-9	4	9	16	28	43	1	100
	P-9	3	4	11	27	54	1	100

Självuppfattning

20 Om du tänker på förra veckan:

		Aldrig	Sällan	Ibland	Ofta	Alltid	Ej svar	Totalt
Var du nöjd med dig själv?								
	F-6	2	4	15	40	39	1	100
	P-6	1	2	8	36	53	1	100
	F-9	5	12	29	38	16	1	100
	P-9	2	4	13	39	42	1	100
Var du nöjd med dina kläder?								
	F-6	1	4	13	33	48	1	100
	P-6	1	2	7	28	61	2	100
	F-9	3	9	24	37	25	1	100
	P-9	2	3	12	34	49	1	100

21 Om du tänker på förra veckan:

		Aldrig	Sällan	Ibland	Ofta	Alltid	Ej svar	Totalt
Var du missnöjd med ditt utseende?								
	F-6	33	29	22	10	5	1	100
	P-6	55	24	11	5	3	1	100
	F-9	12	25	35	18	8	1	100
	P-9	40	31	17	6	5	1	100
Var du avundsjuk på andra ungdomars utseende?								
	F-6	43	25	18	9	4	1	100
	P-6	73	15	6	2	1	2	100
	F-9	21	24	28	17	9	1	100
	P-9	58	22	11	4	3	1	100
Ville du ändra på något på din kropp?								
	F-6	40	20	19	10	10	1	100
	P-6	61	17	11	5	4	2	100
	F-9	12	15	24	20	28	1	100
	P-9	38	22	20	9	10	1	100

Din fritid

22 Om du tänker på förra veckan:

		Aldrig	Sällan	Ibland	Ofta	Alltid	Ej svar	Totalt
Hade du tillräckligt med tid över för dig själv?								
	F-6	1	5	18	40	35	1	100
	P-6	1	4	12	38	44	1	100
	F-9	4	16	29	35	16	1	100
	P-9	3	7	18	36	34	1	100
Kunde du göra det du ville på fritiden?								
	F-6	1	4	15	40	39	1	100
	P-6	1	3	12	39	43	1	100
	F-9	3	12	24	37	23	1	100
	P-9	3	7	16	36	37	1	100
Hade du tillräckligt med möjligheter att vara ute?								
	F-6	1	3	9	28	59	1	100
	P-6	1	2	7	27	61	2	100
	F-9	3	10	19	34	34	1	100
	P-9	3	6	13	31	47	1	100
Hade du tillräckligt med tid att vara med kompisar?								
	F-6	2	5	16	37	39	1	100
	P-6	2	4	13	37	43	2	100
	F-9	3	14	24	34	23	1	100
	P-9	3	8	17	34	37	1	100
Kunde du välja vad du ville göra på fritiden?								
	F-6	1	3	12	35	48	1	100
	P-6	1	2	10	34	51	2	100
	F-9	2	7	18	35	37	1	100
	P-9	2	4	12	32	49	1	100

Skola och inläring

23 Om du tänker på förra veckan:

		Inte alls	Lite grann	Sådär	Mycket	Jätte- mycket	Ej svar	Totalt
Hade du det bra i skolan?								
	F-6	1	3	15	43	36	1	100
	P-6	2	3	15	42	36	1	100
	F-9	3	6	30	46	14	1	100
	P-9	5	5	23	43	22	1	100

		Inte alls	Lite grann	Sådär	Mycket	Jätte- mycket	Ej svar	Totalt
Gjorde du bra ifrån dig i skolan?								
	F-6	1	2	14	46	35	1	100
	P-6	1	3	18	45	31	2	100
	F-9	3	6	33	43	14	1	100
	P-9	4	6	29	39	20	1	100
Var du nöjd med dina lärare?								
	F-6	2	5	15	32	44	2	100
	P-6	4	5	15	32	43	2	100
	F-9	5	11	33	37	12	1	100
	P-9	9	10	28	33	18	2	100

24 Om du tänker på förra veckan:

		Aldrig	Sällan	Ibland	Ofta	Alltid	Ej svar	Totalt
Kunde du vara uppmärksam (i skolan)?								
	F-6	1	2	15	47	34	2	100
	P-6	1	2	16	48	30	2	100
	F-9	2	7	29	48	14	1	100
	P-9	3	6	24	46	20	1	100
Tyckte du om att gå i skolan?								
	F-6	4	8	23	36	29	1	100
	P-6	8	11	25	31	23	2	100
	F-9	10	16	32	30	11	1	100
	P-9	15	17	28	26	12	1	100
Kom du bra överens med dina lärare?								
	F-6	1	2	9	34	52	1	100
	P-6	2	3	13	39	42	2	100
	F-9	2	5	18	47	27	1	100
	P-9	5	6	20	43	24	1	100

Mobbning

25 Om du tänker på förra veckan:

		Aldrig	Sällan	Ibland	Ofta	Alltid	Ej svar	Totalt
Var du rädd för andra elever?								
	F-6	73	18	5	1	1	1	100
	P-6	78	15	4	1	1	1	100
	F-9	80	14	3	1	1	1	100
	P-9	83	11	2	1	2	1	100

		Aldrig	Sällan	Ibland	Ofta	Alltid	Ej svar	Totalt
Blev du retad av andra elever?								
	F-6	73	17	6	2	1	1	100
	P-6	71	18	6	2	1	1	100
	F-9	78	14	4	1	1	1	100
	P-9	75	16	4	1	2	1	100
Blev du mobbad av andra elever?								
	F-6	87	7	3	1	1	1	100
	P-6	86	8	3	1	1	1	100
	F-9	90	6	2	1	1	1	100
	P-9	87	6	2	1	2	1	100

Pengar

26 Om du tänker på förra veckan:

		Aldrig	Sällan	Ibland	Ofta	Alltid	Ej svar	Totalt
Hade du tillräckligt med pengar för att kunna göra samma saker som dina kompisar?								
	F-6	2	5	15	30	46	1	100
	P-6	3	5	13	29	49	2	100
	F-9	4	8	14	29	44	1	100
	P-9	5	6	11	24	53	1	100
Hade du tillräckligt med pengar för dina utgifter?								
	F-6	2	3	12	27	52	4	100
	P-6	2	3	10	25	55	4	100
	F-9	4	8	14	28	45	1	100
	P-9	5	5	10	22	57	2	100

27 Om du tänker på förra veckan:

		Inte alls	Lite grann	Sådär	Mycket	Jätte-mycket	Ej svar	Totalt
Hade du tillräckligt med pengar för att göra saker tillsammans med dina kompisar?								
	F-6	2	4	15	36	41	1	100
	P-6	3	4	14	32	46	2	100
	F-9	4	7	17	36	34	1	100
	P-9	4	5	12	29	48	1	100

Styrkor och svårigheter

28 Kryssa för något av "stämmer inte", "stämmer delvis" och "stämmer helt" för varje fråga. **Sätt bara ett kryss på varje fråga och försök att besvara alla frågor.**

Frågorna gäller hur du har haft det de senaste 6 månaderna:

		Stämmer			Ej svar	Totalt
		inte	delvis	helt		
Jag försöker att vara vänlig mot andra.						
Jag bryr mig om deras känslor.						
	F-6	1	21	77	1	100
	P-6	2	35	62	1	100
	F-9	1	21	77	1	100
	P-9	4	38	58	1	100
Jag är rastlös. Jag kan inte vara stilla länge.						
	F-6	36	51	12	1	100
	P-6	33	48	17	1	100
	F-9	27	55	18	1	100
	P-9	29	50	21	1	100
Jag har ofta huvudvärk, ont i magen eller illamående.						
	F-6	57	32	11	1	100
	P-6	68	24	7	1	100
	F-9	42	38	20	1	100
	P-9	68	24	8	1	100
Jag delar ofta med mig till andra (t.ex. godis, spel, pennor).						
	F-6	3	40	57	1	100
	P-6	5	45	49	1	100
	F-9	3	44	52	1	100
	P-9	6	48	45	1	100
Jag blir mycket arg och tappar ofta humöret.						
	F-6	58	34	7	1	100
	P-6	59	33	7	1	100
	F-9	47	41	11	1	100
	P-9	56	34	9	1	100
Jag är ofta för mig själv. Jag gör oftast saker ensam.						
	F-6	65	27	7	1	100
	P-6	62	29	8	1	100
	F-9	60	32	8	1	100
	P-9	57	32	9	1	100
Jag gör oftast som jag blir tillsagd av vuxna.						
	F-6	8	52	39	1	100
	P-6	8	53	37	1	100
	F-9	10	60	29	1	100
	P-9	11	62	26	1	100

		Stämmer			Ej svar	Totalt
		inte	delvis	helt		
Jag oroar mig mycket.						
	F-6	55	34	10	1	100
	P-6	68	24	6	1	100
	F-9	29	45	25	1	100
	P-9	57	32	10	1	100
Jag är hjälpsam om någon är ledsen, upprörd eller känner sig dålig.						
	F-6	2	23	74	1	100
	P-6	5	46	48	1	100
	F-9	2	25	73	1	100
	P-9	8	50	41	1	100
Jag har svårt att sitta stilla, jag vill jämt vrida och röra på mig.						
	F-6	39	45	16	1	100
	P-6	33	43	22	1	100
	F-9	37	44	18	1	100
	P-9	36	42	21	1	100
Jag har en eller flera kompisar.						
	F-6	1	6	91	1	100
	P-6	2	6	91	1	100
	F-9	1	5	93	1	100
	P-9	3	6	90	1	100
Jag slåss eller bråkar mycket. Jag kan tvinga andra att göra som jag vill.						
	F-6	93	5	1	1	100
	P-6	86	11	2	1	100
	F-9	88	10	2	1	100
	P-9	77	18	4	1	100
Jag är ofta ledsen, nedstämd eller gråtfärdig.						
	F-6	71	22	6	1	100
	P-6	83	13	3	1	100
	F-9	56	33	11	1	100
	P-9	82	13	4	1	100
Jämnåriga verkar gilla mig för det mesta.						
	F-6	4	38	56	1	100
	P-6	5	41	52	2	100
	F-9	4	41	54	1	100
	P-9	5	40	53	1	100
Jag har svårt att koncentrera mig. Jag är lättstörd.						
	F-6	50	40	10	1	100
	P-6	47	40	12	1	100
	F-9	40	43	17	1	100
	P-9	40	42	16	1	100

		<u>Stämmer</u>			Ej svar	Totalt
		inte	delvis	helt		
Jag blir nervös i nya situationer. Jag blir lätt osäker.						
	F-6	35	50	14	1	100
	P-6	46	43	10	2	100
	F-9	25	50	25	1	100
	P-9	39	46	14	1	100
Jag är snäll mot yngre barn.						
	F-6	3	14	83	1	100
	P-6	4	21	74	1	100
	F-9	4	22	74	1	100
	P-9	7	30	62	1	100
Jag blir ofta anklagad för att ljuga eller fuska.						
	F-6	82	14	4	1	100
	P-6	67	23	8	2	100
	F-9	84	12	4	1	100
	P-9	64	24	10	1	100
Andra barn eller ungdomar retar eller mobbar mig.						
	F-6	86	10	3	1	100
	P-6	85	11	3	1	100
	F-9	90	8	2	1	100
	P-9	87	9	3	1	100
Jag ställer upp och hjälper andra (t.ex. föräldrar, lärare, jämnåriga).						
	F-6	2	40	57	1	100
	P-6	3	50	45	1	100
	F-9	2	46	51	1	100
	P-9	6	54	39	1	100
Jag tänker mig för innan jag gör olika saker.						
	F-6	5	57	37	1	100
	P-6	7	57	34	1	100
	F-9	7	63	29	1	100
	P-9	10	58	30	1	100
Jag tar saker som inte tillhör mig, t.ex. från skolan eller andra ställen.						
	F-6	92	4	2	1	100
	P-6	88	7	3	2	100
	F-9	87	9	3	1	100
	P-9	75	18	6	1	100
Jag kommer bättre överens med vuxna än med jämnåriga.						
	F-6	48	43	7	1	100
	P-6	43	45	11	2	100
	F-9	50	41	8	1	100
	P-9	48	41	10	1	100

		Stämmer			Ej svar	Totalt
		inte	delvis	helt		
Jag är rädd för många olika saker. Jag är lättskrämd.						
	F-6	50	38	10	1	100
	P-6	72	22	5	1	100
	F-9	49	38	12	1	100
	P-9	77	17	4	1	100

Jag kan koncentrera mig, göra klart det jag arbetar med.

F-6	4	39	54	3	100
P-6	5	44	47	4	100
F-9	8	49	40	3	100
P-9	9	48	39	4	100

© Robert Goodman, 1999

29 Tycker du att du har svårigheter med något av följande:

Dina känslor, din koncentrationsförmåga, ditt beteende eller med att komma överens och umgås med andra?

	F-6	P-6	F-9	P-9
Nej →Gå till fråga 34	66	68	54	64
Ja, små svårigheter	26	22	34	24
Ja, klara svårigheter	4	4	7	5
Ja, allvarliga svårigheter	1	1	2	2
Ej svar	3	5	3	5
Totalt	100	100	100	100

30 Hur länge har svårigheterna funnits?

	F-6	P-6	F-9	P-9
Ska ej svara på frågan	66	68	54	64
Mindre än 1 månad	8	7	4	4
1-5 månader	7	5	8	4
6-12 månader	4	3	7	3
Mer än 1 år	11	12	23	19
Ej svar	4	6	4	6
Totalt	100	100	100	100

31 Besvärar eller oroas du av svårigheterna?

	F-6	P-6	F-9	P-9
Ska ej svara på frågan	66	68	54	64
Inte alls	7	9	5	8
Bara lite	17	14	22	15
Ganska mycket	5	3	12	5
Väldigt mycket	1	1	3	2
Ej svar	4	5	4	5
Totalt	100	100	100	100

32 Stör svårigheterna ditt vardagsliv inom följande områden?

		Ska ej svara	Inte alls	Bara lite	Ganska mycket	Väldigt mycket	Ej svar	Totalt
Hemma/I familjen								
	F-6	66	13	11	4	2	4	100
	P-6	68	14	9	2	1	6	100
	F-9	54	12	16	9	4	4	100
	P-9	64	14	10	4	2	5	100
Med kamrater								
	F-6	66	12	13	4	1	4	100
	P-6	68	14	10	2	1	6	100
	F-9	54	14	19	7	2	4	100
	P-9	64	14	11	3	2	6	100
I skolarbetet								
	F-6	66	10	13	5	2	4	100
	P-6	68	8	12	5	2	6	100
	F-9	54	7	16	13	7	4	100
	P-9	64	6	11	8	5	5	100
Vid fritidsaktiviteter								
	F-6	66	18	9	2	1	4	100
	P-6	68	17	7	2	1	6	100
	F-9	54	22	13	5	2	4	100
	P-9	64	17	8	3	2	6	100

33 Tror du att svårigheterna blir jobbiga för människor omkring dig? (familj, kamrater, lärare osv.)

	F-6	P-6	F-9	P-9
Ska ej svara på frågan	66	68	54	64
Inte alls	12	12	13	13
Bara lite	13	12	20	13
Ganska mycket	3	3	8	3
Väldigt mycket	1	1	2	2
Ej svar	4	5	4	5
Totalt	100	100	100	100

© Robert Goodman, 1999

Hälsa och välbefinnande

34 Om du tänker på de senaste 6 månaderna:

		Aldrig	Sällan	Ibland	Ofta	Alltid	Ej svar	Totalt
Har du känt att du haft svårt att koncentrera dig?								
	F-6	19	44	28	6	1	2	100
	P-6	22	41	26	6	1	4	100
	F-9	7	33	40	15	4	1	100
	P-9	16	37	31	9	3	3	100

		Aldrig	Sällan	Ibland	Ofta	Alltid	Ej svar	Totalt
Har du känt att du haft svårt att sova?								
	F-6	32	32	22	9	3	2	100
	P-6	38	31	17	7	3	4	100
	F-9	19	29	27	16	6	1	100
	P-9	32	31	20	9	4	3	100
Har du besvärats av huvudvärk?								
	F-6	35	31	19	10	2	2	100
	P-6	43	30	15	6	2	4	100
	F-9	19	30	26	17	5	2	100
	P-9	39	33	16	6	3	3	100
Har du besvärats av magont?								
	F-6	39	31	18	8	2	2	100
	P-6	52	29	11	4	1	4	100
	F-9	24	33	25	13	4	2	100
	P-9	51	30	11	4	2	3	100
Har du känt dig spänd?								
	F-6	35	35	20	6	2	2	100
	P-6	41	34	16	4	1	4	100
	F-9	18	31	29	16	5	2	100
	P-9	35	35	19	6	3	3	100
Har du haft dålig aptit?								
	F-6	46	29	14	6	2	3	100
	P-6	52	28	11	4	1	4	100
	F-9	30	30	21	11	5	2	100
	P-9	53	26	11	4	2	3	100
Har du känt dig ledsen?								
	F-6	27	35	23	9	3	2	100
	P-6	43	36	13	3	1	4	100
	F-9	12	29	32	19	6	2	100
	P-9	43	34	13	4	2	3	100
Har du känt dig yr i huvudet?								
	F-6	46	28	16	6	2	2	100
	P-6	49	28	13	5	1	4	100
	F-9	30	29	22	13	4	2	100
	P-9	46	29	14	5	3	3	100

35 Hur frisk tycker du att du är?

	F-6	P-6	F-9	P-9
Helt frisk	63	68	51	65
Ganska frisk	33	27	43	28
Inte särskilt frisk	2	2	5	3
Ej svar	2	3	1	3
Totalt	100	100	100	100

36 Hur trivs du i stort sett med livet just nu?

	F-6	P-6	F-9	P-9
Jag trivs mycket bra	63	73	40	61
Jag trivs ganska bra	29	21	45	30
Jag trivs inte särskilt bra	5	3	10	4
Jag trivs inte alls	1	1	3	2
Ej svar	2	3	2	3
Totalt	100	100	100	100

37 Jag tycker att mitt liv har mål och mening

	F-6	P-6	F-9	P-9
Instämmer helt och hållet	62	70	47	62
Instämmer delvis	29	22	39	26
Tar delvis avstånd	4	3	9	5
Tar avstånd helt och hållet	1	1	3	3
Ej svar	3	4	2	4
Totalt	100	100	100	100

Mobbning

39 Vissa elever kan vara mobbade, dvs. att de vid upprepade tillfällen utsätts för taskiga saker av andra elever. Tänk på eleverna i din egen skolklass.

Finns det någon (några) i din klass du tycker är mobbade av andra?

	F-6	P-6	F-9	P-9
Nej, inte vad jag vet	60	67	49	55
Ja, kanske någon	26	21	34	28
Ja, det finns någon som är mobbad	9	7	12	9
Ja, det finns flera som är mobbade	3	2	4	6
Ej svar	2	3	1	2
Totalt	100	100	100	100